

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYDSKE AARBØGER

I. Halvbind

1946

Udgivet af

Historisk Samfund for Sønderjylland

Tysk Udlandsarbejde i Nordslesvig 1936.*)

Af Kr. Refslund Thomsen.

Hvis man vil forstaa det tyske Arbejde i Nordslesvig, er det nødvendigt at faa Klarhed over de ideologiske og organisatoriske Kræfter, der Syd for Grænsen staar bag dette Arbejde. Det er nemlig fra Tyskland, Arbejdet heroppe ledes og finansieres. Den herværende tyske Befolknings Initiativ og Indsats har siden Genforeningen, hvad der ogsaa indrømmes fra tysk Side, været meget ringe.

Da det tyske Folk før Krigen var saaledes stillet, at der ikke var betydelige kompakte tyske Minoriteter udenfor Rigets (og Østrigs) Grænser, og da det ydermere overfor de fremmede Nationaliteter, som fandtes indenfor Landets Grænser, maatte synes hensigtsmæssigt at hævde Statssuveræniteten, der ogsaa ellers var det fremherskende statspolitiske Princip, var Interessen for Tyskheden i Udlandet, f. Eks. i de russiske Østersøprovinser, ringe. Med Styrke, men ogsaa med Konsekvens hævdedes mellemfolkeligt *Ikke-Interventionsprincippet*. Der vaagedes skarpt over, at en eventuel Støtte udefra til Folkefæller i Tyskland holdt sig indenfor det *kulturelle* Omraade. I denne Forbindelse kan bl. a. henvises til de jævnlige tyske Klager over danske Embedsmænds Deltagelse i et Arbejde til Støtte for Danskheden i Nordslesvig før Krigen. Embedsmænd maatte efter tysk Opfattelse ikke deltage i saadant Arbejde. Til Gengæld maatte den eneste Organisation i Tyskland, „Verein für

*) I 1936 indsendte politiadjudanten for de sønderjydske landsdele, amtmand Refslund Thomsen, Aabenraa, en indberetning, som det er Sønderjydske Aarbøger en særlig glæde at bringe ordlyden af. Den giver ikke bare et klart billede af den øjeblikkelige situation og af den tankegang, der lå bag tyskernes arbejde i Nordslesvig. Den viser med lige så stor tydelighed, hvor vågen og vidende dansk administration var overfor dette for Danmark så farlige arbejde. Meget står i dag i et klarere lys; men forudsætningerne for de følgende års tunge tilskikkelser lå allerede åbenbare i 1936.

Redaktionen.

das Deutschtum im Auslande“, efter sine Vedtægter ikke give sig af med Politik, men kun støtte kulturelle Formaal. Man havde vel den altsyske Bevægelse, der utvivlsomt har bidraget meget til at indpode det tyske Folk *Idéen om et Stortyskland*, men den altsyske Bevægelse satte sig i Aarene før Krigen ikke videre Spor i et Arbejde udadtil.

Efter Krigen forandredes Situationen, for saa vidt som de nye Grænser, der vedblivende lod fremmede Nationaliteter forblive ved Tyskland, ogsaa lod opstaa tyske Minoriteter udenfor Rigets Grænser i betydeligt Omfang.

I Forbindelse med Folkeafstemningerne i Sønderjylland og Øvre-Schlesien og Grænsereguleringerne i det hele meldte sig en Mangfoldighed af Opgaver, som der straks maatte tages Stilling til. Der var Forberedelserne til Folkeafstemningerne, der var Arbejdet med at skaffe Embeder til de mange Embedsmænd, der vendte tilbage til Riget, der var Forsorgen for de mange „fordrevne“. Riget og Staterne maatte tage Affære. Ved alle Grænser oprettedes nu ogsaa Foreninger, svarende til „Schleswig-Holsteinerbund“ og „Verein heimattreuer Nordschleswiger“, der søgte at vinde Indflydelse paa de foreliggende Opgavers Løsning. De paagældende Organisationer, der allerede 1919 sammensluttedes i en Fællesorganisation („Deutscher Schutzbund“), tog virksomt Del i Afstemningskampene, ydede „fordrevne“ Landsmænd Bistand, foranstaltede Protesttilkendegivelser mod Versailles-Traktaten, men voldte tillige ved deres Angreb paa „Opfyldelsespolitikken“ Rigsregeringen en Del Besvær.

Ved Siden af det akute Spørgsmaal meldte sig ogsaa snart — og nu som et stort Spørgsmaal — *Udlandstyskhedens Problem som saadant*. Det maatte staa klart, at man i det lange Løb ikke vilde kunne nøjes med en blot og bar Protestpolitik. Der maatte optages et positivt Arbejde. Man havde vel den gamle „Verein für das Deutschtum im Auslande“ at falde tilbage paa, men Opgaven var nu langt mere omfattende, end at

den kunde røgtes alene af denne Organisation, der altid havde holdt sig til det kulturelle alene.

Det blev det tyske Rige og Enkeltstaterne, der traadte til.

I Afstemningstiden var der lovet de Omraader, som forblev ved Tyskland, men berørtes af Landafstaaelserne, Hjælp til at afbøde Virkningerne af disse. Til hvert af de paagældende Omraader var der bevilget en „Treudank“. Hertil kom senere den saakaldte „Osthilfe“, der suppleredes med en særlig Bevilling til Sydslesvig. Men ved Siden af disse ekstraordinære Bevillinger bevilgedes der hvert Aar af Riget og Enkeltstaterne meget betydelige Summer til kulturelle og erhvervsøkonomiske Formaal i de formentlig truede Grænseomraader, som ogsaa Sydslesvig henregnedes til. Indenfor sidstnævnte Omraade er der saaledes i Aarenes Løb givet store Bevillinger til Havnebygningen i Flensborg, Opførelsen af „Deutsches Haus“ i Flensborg, Anlæg af nye og Sanering af gamle Baner, omfattende Vejarbejder, store Grundforbedrings- og Landvindingsarbejder, til Skolevæsenets og Folkebiblioteksvæsenets Fremme, til Ungdomsarbejdet, til Støtte af kunstneriske (Teater og Musik), sportslige (Hjælp til Anskaffelse af Materiel og Afholdelse af Stævner), kulturelle (Høj- og Landbrugsskoler o. s. v.) og videnskabelige („Schleswigholsteinische Universitäts-gesellschaft“ i Kiel) Formaal. Det blev efterhaanden fastslaaet som almindeligt Princip, at *nationale Opgaver indenfor Rigets Grænser*, der ikke paa normal Vis kunde overlades til stedlige Kræfter, fordi Tyskheden som f. Eks. i visse Grænseomraader, ikke var tilstrækkelig initiativrig og ydedygtig, *maatte løses ved Rigets, Staternes og Kommunernes Bistand*.

I *de afstaaede Omraader* virkede som allerede nævnt „Verein für das Deutschtum im Auslande“ ved Støtte til Oprettelse af Skoler og Biblioteker, men der blev ogsaa her *i betydeligt Omfang grebet ind med Statsmidler*. Dette søgtes og søges almindeligvis camoufleret ved, at Statsbevillingerne gaar Omvejen over en Forening, ikke blot over de bestaaende til Dels

allerede nævnte Foreninger, men ogsaa Proforma-Foreninger, der alene var oprettet for at virke som Camouflage.

I denne Henseende maa i første Linie nævnes den altid med største Hemmelighedsfuldhed omgivne „*Deutsche Stiftung*“, der i Virkeligheden var og er et Rigsdagsudvalg, oprindeligt bestaaende af en Repræsentant for hvert af de store tyske Partier. „*Deutsche Stiftung*“s Opgave var officielt at „afbøde Krigens og Fredstraktatens Følger“, men de Bevillinger, den raadede over, er i høj Grad blevet anvendt til saadanne Formaal i de afstaaede Omraader, som ikke falder ind under bestaaende Organisationers Virkefelt, og som de officielle Organer i Udlandet (Gesandtskaber og Konsulater) ikke uden at kompromitteres kunde give sig af med. „*Deutsche Stiftung*“ har støttet økonomiske, kulturelle, men navnlig politiske Bestræbelser i de afstaaede Omraader. Det vides saaledes, at forskellige af de saakaldte Bevægelser i de sønderjydske Landsdele, f. Eks. Lej-Bevægelsen, og ogsaa forskellige danske Pjecer, der har angrebet dansk Styre, er blevet økonomisk støttet af „*Deutsche Stiftung*“s Midler. Der er af disse Midler i Begyndelsen af 20'erne ved den senere Rigsbankdirektør Schacht's Medvirking bevilget Penge til Køb af en Ejendom i Uge med den udtrykkelige Motivering, at der ved Ejendoms køb her vilde kunne skaffes tysk Flertal i en Skolekommission. Medlem af den danske Rigsdag, Folketingsmand, Pastor Schmidt, har siden Genforeningen modtaget 4.000 Mark aarlig af „*Deutsche Stiftung*“. „*Deutsche Stiftung*“ er i det hele et camoufleret Statsorgan for illegalt Arbejde i Udlandet. Det tyske Udenrigsministerium udtrykte under fortrolige Forhandlinger sine store Betænkeligheder ved dette Forhold, men maatte bøje sig for et mangesidigt Krav om, at den tyske Stat skulde engagere sig i dette, som det erkendtes, internationalt utilladelige Arbejde. „*Deutsche Stiftung*“ sorterede oprindeligt under det tyske Indenrigsministerium, senere under Udenrigsministeriet. Den største Indsats har „*Deutsche Stiftung*“ formentlig gjort i Polen og Czekoslovakiet.

En anden hemmelig Fond er „*Concordia*“. Dens Opgave er at støtte den tyske Presse i de afstaaede Omraader. Fonden fik oprindeligt overvist betydelige Summer, som var indtjent under Krigen paa Rigets krigsøkonomiske Virksomheder, og finansieres fremdeles ved mer eller mindre frivillige Bidrag fra den samlede tyske Presse.

En tredje hemmelig Fond, med hvis Midler der er virket i Nordslesvig, kaldes „*Ossa*“. Under denne Fond forvaltes i betydeligt Omfang de Bevillinger, der ikke har Karakteren af rene Tilskud, men nærmest er at anse for Laan. I denne Forbindelse skal i første Linie nævnes den Vogelgesang'ske Virksomhed. Vogelgesangs Kreditinstitut er startet 1926 paa et Møde i det tyske Indenrigsministerium. Ved Dannelsen var bl. a. Folketingsmand Pastor Schmidt særlig virksom. I to hemmelige til den tyske Regering afgivne „Denkschreiben über den Kampf um den Boden in Nordschleswig“, dateret 8. Januar og 22. Februar 1926, udviklede han udførligt, at Maalet for det tyske Mindretals af den tyske Stat med store Pengemidler støttede Agitation maa være at sikre Grundlaget for en kommende Grænserevision, som aldrig maa opgives. Det var Hensigten ikke blot at hjælpe tyske Landmænd, der var i Nød, men tilige at gaa angrebsvis frem og sikre sig Jord til tysk Kolonisation, navnlig i den truede Firkant. 90 pCt. af Aktiekapitalen og hele den Laanekapital, Institutionen virker med, er tyske Statsmidler. Dette søges camoufleret ved, at forskellige Bankinstitutioner, som Höföbank i Kiel, et tysk Bankhus i Amsterdam og tyske Bankhuse i Schweiz er indskudt som Mellemed. Jeg er ikke i Stand til at oplyse, under hvilken Position paa den tyske Finanslov den Vogelgesang'ske Kapital er stillet til Raadighed. Bevillingen menes at være givet paa Udenrigsministeriets ordinære Budget under Kapitel I.

Mens det at støtte tyske *politiske* Bestræbelser i de afstaaede Omraader (ved Subsudier til Enkeltpersoner eller Organisationer) hverken krævede overvældende Summer eller rummede større Problemer (udover naturligvis, hvorledes Virksomheden

bedst kunde skjules), fik man hurtigt at føle, at Støtte til tysk Erhvervsliv i de afstaaede Omraader var et betydeligt vanskeligere Problem. For at faa mere Plan i Arbejdet etableredes i Berlin en „*Wirtschaftliche Beratungsstelle der deutschen Minderheiten*“, som alle Departementer i Rigs- og Statsstyrelsen skulde forelægge mulige Henvendelser fra de afstaaede Omraader. Det var Spørgsmaalet om *Kreditgivning* til udlands-tysk *Landbrug og Industri*, der stod i Forgrunden. Fra udlandstysk Side stilledes meget store Krav.

Til Proforma-Foreningerne maa ogsaa henregnes „*Wohlfahrts- und Schulverein für Nordschleswig*“, der i en lang Række Aar lededes af Landraad Wallroth i Flensborg og efter dennes Ud-nævnelse til Regeringspræsident dirigeredes af Redaktør Ernst Schröder. Lønnet af den tyske Stat bestyrede han et Kontor i Flensborg, som skulde holde Regeringen underrettet om Foreteelser af grænsepolitisk Interesse. Det er gennem denne Organisation, det tyske Privatskolevæsen, Biblioteksvæsen, Ungdomsarbejde og Velgørenhedsarbejde i Nordslesvig finansieres.

Mens Riget og Staten saaledes allerede i Begyndelsen af 1920'erne maatte tage sig af det praktiske Arbejde i de afstaaede Grænseomraader, udførtes i de samme Aar indenfor Rigets Grænser et mægtigt Arbejde for at vække det tyske Folk til Forstaaelse af Udlandstyskhedens Sag. Tyske *Videnskabsmænd* tog Spørgsmaalet op til Behandling. Paa *Universiteterne* holdtes der Forelæsninger over Problemet. Der oprettedes *Forskningsinstitutter* for Udlandstyskheden i Berlin, Wien, Leipzig, München. Det betydeligste af disse, „*Das deutsche Auslandsinstitut*“ i Stuttgart, er i Virkeligheden et Arsenal for Oplysninger om Udlandstyskhedens Stilling i de forskellige Lande. I Kiel redigeredes bl. a. af Professorerne Otto Scheel og Carl Petersen med meget stort Statstilskud „*Handbuch des Auslandsdeutsch-tums*“. I Berlin nedsattes et „Mindretalsudvalg“, der fik som Opgave at bistaa Mindretallene ude omkring med Raad og Daad i folkeretslige og juridiske Spørgsmaal. De nævnte Institutio-

ner er almindelig bekendte. Dette er derimod ikke Tilfældet med Hensyn til „*Deutsche Mittelstelle für Volks- und Kulturbodenforschung*“, der i nøje Tilknytning til det tyske Indenrigsministerium og Udenrigsministerium i det skjulte arbejdede med *F'remskaffelse af et videnskabeligt Grundlag for Kravet om en Revision af Grænserne*.

Den store Interesse for Udlandstyskheden, som efterhaanden oparbejdedes, og som gennem Folkeskolens Lærere ogsaa Befolkningens brede Lag blev delagtiggjort i, resulterede omkring Midten af 1920'erne i stigende Tilslutning til de gamle Foreninger, men ogsaa i Oprettelsen af nye. Der var her et Omraade, hvor man i en iøvrigt splittet Tid kunde finde et neutralt Virkefelt. Det saakaldte Deutschums-Arbejde blev en Folkesag. Det blev dog efterhaanden ret generende med de mange Foreninger, der virkede ved Siden af hinanden, bekæmpede hinanden og konkurrerede om Bidrag fra Riget, fra Staterne, fra Industrien, fra offentlige Indsamlinger og Skoleindsamlinger. Det kom gentagende til Tilløb til Samling og Samarbejde. De Organisationer, der enten helt eller delvis gav sig af med Hjælp til *trængende Folkefæller* i Udlandet, blev derfor sammensluttet i et *socialt Forbund*, kaldet „*Vereinigte Fürsorge für das Auslandsdeutschum*“. De Organisationer, der tog sig af *kulturelt* Arbejde, blev sammensluttet i „*Verband der freien Deutschumsvereine*“, og endelig blev de Foreninger, der varetog saakaldte *folkepolitiske* Opgaver, sammensluttet i den tidligere nævnte „*Deutscher Schutzbund*“. Men der var alligevel stadig stor Uenighed mellem Organisationerne indbyrdes og mellem Organisationerne og Regeringen, baade om Maal og om Midler. Til Dels stod det i Forbindelse med, at det som oftest var det gamle Regimes Mænd, der havde Magten indenfor Organisationerne, mens en ny Generation var vokset frem, som ikke helt havde de ældres Syn paa Forholdene. Meningerne brødes stærkt; de forskellige Brydninger indenfor „*Schleswigholsteiner Bund*“ og mellem

„Schleswigholsteiner Bund“ og „Verein Heimattreuer Nordschleswiger“, som prægede de første Aar efter Genforeningen, var kun Udslag af den almindelige Uenighed.

Vi citerer af en officiel Meddelelse fra „Verein für das Deutschtum im Auslande“ fra 1925:

„Splittelsen i Arbejdet for Tyskheden i Udlandet bliver efterhaanden utaalelig. I Stedet for at alle Kræfter sammenfattes om det ene store Maal, drives der en Ødslen med Organisationer, Arbejdssteder og Aarsmøder, der i Betragtning af det tyske Folks økonomiske Stilling ikke blot er meningsløs, men ogsaa forvirrer og lammer Offentligheden Det synes at skulle være vor folkepsykologiske Skæbne, at vi for hver enkelt Side af en Sag skal have en særlig Forening, og at de mange Foreningers Samvirke ikke bliver en Opsummering af Energi til Opnaelse af det fælles Maal, men et betydeligt Spild af Kræfter. Det har vist sig, at der ofte paa Grund af Vanskeligheden ved at afgrænse Arbejdet som Følge af Organisationernes Mangfoldighed skabes Rivninger og Hæmninger, der tærer paa de til det daglige Arbejde højst nødvendige Kræfter.“

Omkring Midten af 20'erne tog „*Deutscher Schutzbund*“ Initiativet til en Ensretning af det saakaldte „Deuschtums“-Arbejde. Det, man i første Linie vilde søge at naa frem til, var Enighed om Maalet. I Overvejelserne, der fandt Sted paa en Række store Konferencer i Aarene fra 1926 til 1928, deltog Repræsentanter for de fleste *Ministerier* i Berlin, de fleste *Enkeltstater*, den *østrigske* Regering, de store tyske og østrigske Partier (det socialdemokratiske og kommunistiske Parti undtaget), de store nationale Foreninger i Tyskland og Østrig samt for Mindretallene i de afstaaede Omraader. Skønt Udlandstyskerne Kaar var overordentlig forskellige, og Ensretningen derfor frembød store Vanskeligheder, lykkedes det efter indgaaende Undersøgelser og grundige Overvejelser at faa etableret den efterstræbte Enhedsfront. Paa et afsluttende Møde i Berlin i 1928 udformedes et *Fællesprogram*, som blev enstemmigt ved-

taget. Af Hensyn til dette Programs store Betydning for Forstaaelsen af den tyske Politik fra 1920'erne gengives i det følgende et forkortet Uddrag af Beretningen om den afsluttende Konference:

„Faren for et tysk Frafald blandt de mange Tyskere, der lever under fremmed Herredømme, er i Dag større end nogensinde. Den naturlige Assimilation med den herskende Stats Folk, der i sig selv frembyder Fare, fremmes overalt af Herskerstaten, ofte endog med voldelige Midler.

Det tyske nationale Arbejde har hidtil i det væsentlige indskrænket sig til at „holde Stillingen“, men et defensivt Arbejde af denne Art er dømt til stadig Tilbagegang, særlig da den økonomiske Støtte, der i de kommende Aar kan afses dertil, formindskes. Nøjes man med et defensivt Arbejde, vil Tyskheden før eller senere blive opsuget af de ikke-tyske Herskerfolk.

Fra nu af maa Plejen af den nationale Egenart tilpasses under Hensyntagen til den storpolitiske Sammenhæng. Den nationale Kamp maa først og fremmest føres om Retsgrundlaget og gaa fra Forsvar over til Angreb. *Arbejdet for Tyskheden maa indarbejdes i den store Kamp om en Nyordning af Europa, som beskæftiger Offentligheden i alle Lande.*

Efter Drøftelse og Anerkendelse af disse Retningslinier enedes Konferencen om

- 1) en *europæisk* politisk-økonomisk Maalsætning, og
- 2) en *tysk* Maalsætning, af hvilke kun den europæiske Maalsætning er egnet til Offentliggørelse, medens den tyske Maalsætning tjener som en fortrolig Rettesnor for Arbejdet blandt Tyskerne.

Resultatet af Drøftelserne kan kortelig angives saaledes:

Den tyske Politik baade paa statsligt, økonomisk og kulturpolitisk Omraade bør ensrettes og samlet iværksætte et almindeligt Propagandaarbejde for en europæisk Nyordning. Den „*europæiske Maalsætning*“ gaar ud paa, at ligesom Individets Menneskerettigheder blev aner-

kendt i det 18. Aarhundrede, skal det 20. Aarhundrede bringe Anerkendelse af „Folkerettigheder“ for enhver „Folkepersonlighed“. Ethvert Folk bør have Retten til at opretholde sin nationale Stilling og til at udvikle sig frit. Konsekvensen heraf er:

- I. For ethvert Folk, bosat i sluttet Bosættelsesomraade: *Retten til en egen Stat.* Det er ikke altid let objektivt at afgøre, hvor der findes en saadan sluttet Folkegruppe, der har Ret til en egen Stat. Som Middel til at afgøre det kan man benytte Folkeafstemninger, dog kun, naar de fuldbyrdes under retfærdige Betingelser. Ellers maa man søge en Løsning „ad andre Veje“. Grundlaget for, hvorvidt en adskilt Folkegruppe skal sammensluttes med Moderfolkets Stat, afhænger dels af Talforholdet, dels af dens Bosættelsesforhold og af dens hele historiske og kulturelle Betydning for Moderstaten. (Betænkningen lægger ikke Skjul paa, at alle Betingelser er til Stede for en Sammenslutning mellem Østrig og Tyskland, og stiller bestandigt dette Spørgsmaal i Forgrunden. For andre tyske Folkegrupper Vedkommende bevares Tavshed. Grænseændringer afvises ikke; der siges alene, at saadanne vanskeligt kan gennemføres uden farlige Konflikter).
- II. For de Folkegrupper, der lever i fremmede Stater: *Retten til Bevarelse og Udvikling af den nationale Stilling i enhver Henseende.* Denne Ret bør fæstnes i Forfatningsbestemmelser, der ikke kan ændres gennem Flertalsbeslutninger. Disse Rettigheder bør have Karakteren af en *national Selvforvaltning* („Kulturautonomi“).

Dette er det almindelige Grundlag.

Ud fra disse Udgangspunkter formuleres derefter de *tyske Maal*, der — som nævnt — skal hemmeligholdes.

Først og fremmest gælder det om at sikre den

tyske Stat den Førerrolle i Europa, der naturligt tilkommer den i Kraft af dens Størrelse og Betydning. Dette sker ved, at det tyske Rige som Moderland vinder den størst mulige Styrke, indenrigspolitisk ved Samlingsbestræbelser mellem de tyske politiske Partier, udenrigspolitisk ved Samlingsbestræbelser mellem Tyskerne i Tyskland og de udlandstyske Folkegrupper.

Forsaavidt disse udlandstyske Folkegrupper har en statslig Organisation (Østrig), gælder det om, at deres Forhold lovgivningsmæssigt og økonomisk tillempes efter Tilstandene i Tyskland. Hos de baltiske Folk bør man støtte og propagandere for den Opfattelse, at deres Selvstændighed overfor de russiske Expansionsbestræbelser alene sikres ved Tysklands Interesse i deres Selvstændighed. De smaa og mellemstore syd- og østeuropæiske Folkeslag skal knyttes til Tyskland ved en Forbundspolitik. Til Afslutningen af Handelstraktater bør der knyttes politiske Betingelser, f. Eks. for Litauens Vedkommende en loyal Gennemførelse af Memel-Traktaten, for Polens Vedkommende, at en Løsning af Korridor- og Danzig-Problemerne ikke besværliggøres. Med andre Ord: Alle Bestræbelser bør fremmes, der tilstræber en *snæver økonomisk og politisk Sammenslutning mellem alle mellemeuropæiske Stater i hele det tyske Bosættelsesomraade fra Nord- og Østersøen til Adriater- og Sortehavet*). Der tales i denne Forbindelse ikke om direkte statslig Sammenslutning. Man gør sig dog sine egne Tanker, naar det derefter siges om den økonomiske Sammenslutning, at man vel ikke foreløbig kan gennemføre en Toldunion og derfor maa nøjes med at agitere for „en mellemeuropæisk Naboretsklausul“, paa lignende Maade som der agiteres for et baltisk, skandinavisk, panamerikansk og al-britisk Fællesskab — i Modsætning til den nugældende Mestbegunstigelsesret). Som praktiske Midler hertil anbefales:

- a. *Tyskland* bør principielt ved Forhandlinger med alle Stater i den blandede Folkezone tillige *varetag*e disse Staters *af tysk Afstamning værende Borgeres Interesser* og herved forinden *indhente Erklæringer fra deres økonomiske Organisationer*.
- b. Der bør gives de tyske Erhverv i de grænse- og udlandstyske Omraader *Bestillinger fra tyske Stater paa særlig gunstige Vilkaar* for at udligne Grænsebeliggenheden og dens Farer, og for at tyske Arbejdere kan blive beskæftigede.
- c. Principielt skal *enhver Mulighed for Erhvervelse af Industri- og Landbesiddelser* saavel i grænsetyske Omraader som ogsaa der, hvor tyske Folkegrupper i *Udlandet* driver Erhverv af denne Art, *benyttes af det tyske Rige*.
- d. Til grænse- og *udlandstysk Økonomi* skal der ydes *Handels- og Varekredit* fra det tyske Rige paa moderate Betingelser. Dette skal ogsaa ske til det herskende Folk, hvis ikke de almindelige politiske Grundsætninger taler derimod og først efter, at det udlandstyske Kreditbehov er dækket.
- e. Der skal ydes den grænse- og *udlandstyske Landbostand Realkredit og Bosættelseskredit til moderate Rentesatser*.
- f. Firmaer i det tyske Rige bør som *Repræsentanter* i Udlandet alene anvende *Folk af tysk Nationalitet*. Hvis der udenfor Tyskland findes tyske Banker og tyske Virksomheder, bør disse altid foretrækkes.
- g. Virkningerne af *Trafikmidlerne, Jernbaner, Kanaler, Automobilveje, Skibsfart og Luftforbindelserne* skal prøves og afvejes ud fra *nationalpolitiske Synspunkter*. Ved *Tarifpolitikken* skal tages *Hensyn til grænse- og udlandstyske Interesser*.
- h. Kulturarbejdet maa ikke indskrænkes til Pleje af Tyskheden i ikke-tyske Stater i bevarende og

caritativ Forstand. Der skal ogsaa paa dette Omraade *gaas angrebsvis til Værks*. De udlandstyske Folkegrupper skal knytte de afbrudte Forbindelser, ikke blot med Moderfolket, men ogsaa indbyrdes og med Stater og Folk i Syd- og Øst-europa. Der maa endvidere ydes et virkeligt aandeligt Arbejde til Styrkelse af den tyske Kulturs Tiltrækningskraft paa Aandslivet i de med den i Skæbnefællesskab levende Folk. De udlandstyske Grupper maa, i Samarbejde med Moderfolkets Videnskab, yde tysk videnskabeligt Arbejde, fremfor alt geografisk, geopolitisk og historisk, ligesom Moderfolket skal stille Videnskabsmænd til Raadighed til Demonstration af tysk Videnskabs Værd. Fortrinsvis ud fra disse Synspunkter skal ogsaa Understøttelsen eller Udbygningen af tyske Kulturindretninger i ikke-tyske Stater foregaa, det være sig til Betjening af udlandstyske eller af ikke-tyske Ud-lændinge. Udlandstyskere og udenlandske Studenter (og Docenter) skal planmæssigt inddrages til tyske Lærestalter og der betragtes som velsete Gæster.

Der bør tilstræbes et metodisk Samarbejde til Udvikling mellem de tyske Folkegrupper af aandelige Værdier gennem Foredrag, Tidsskrifter og Aviser.

Metoderne for det tyske folkelige Arbejde, særlig den kulturelle Vekselvirkning mellem Tyskerne i Europa, kan ikke overalt være de samme.

En Hovedgruppe omfatter de grænse- og udlandstyske Omraader, der fra gammel Tid staar fast i den tyske Kulturudvikling (*afstaaede Grænsetyskere*, den baltiske og saksisk-siebenbürgiske Tyskhed). Her kan anvendes de samme Metoder som for Kulturarbejdet i Tyskland.

Den anden Hovedgruppe udgør de udlandstyske Omraader, der før Verdenskrigen ikke stod til-

nærmelsesvis saa fast indenfor det fællestyske Følelses- og Kulturliv som den førstnævnte Hovedgruppe. Dels er det Omraader af primitiv social Struktur, som overhovedet savner en bred social Overbygning eller har mistet den ved Affolkning (Kolonister), dels Omraader, der vel har mere kompliceret social Struktur med et Over- og Mellemlag, men som allerede var stærkt afgermaniserede og viste Sympati for det herskende Folk (Zipserne i Ungarn) eller for andre Folk (Fabrikant-Overklassen i Kongres-Polen). Her er forberedende Arbejder nødvendige, da en Opbygning paa fællestysk Folke- og Kulturbevidsthed er umulig. Denne er forsvunden og skal først genskabes gennem Ungdommens Opdragelse.

Med Henvisninger til en fællestysk Forpligtelse og med almindelige tyske Metoder skal der ventes, indtil Ungdommen selv begærer det ud fra sin vakte Folkebevidsthed“.

Fra hele denne Sags Behandling kan citeres en Udtalelse om, at Gennemførelsen af denne Politik vil virke sprængende paa Nabostaterne, men denne Virkning skal man ikke fortryde, da den vil bane Vejen for den tyske Ekspansion.

Som det fremgaar, spiller Øst- og Mellemeuropa en dominerende Rolle. Det tyske Mindretal i Elsass-Lothringen har saaledes ikke været repræsenteret ved Konferencerne, rimeligvis fordi Tyskland ved Locarno-Traktaten formentlig definitivt havde opgivet Grænserevisionskravet her. Stresemann var dengang tysk Udenrigsminister, og man har ikke overfor Frankrig vovet hverken at tilkalde elsass-lothringske Repræsentanter eller at iscenesætte et „Deutschtums“-Arbejde i Elsass-Lothringen.

Man lægger ogsaa Mærke til, at der efter Deltagerfortegnelsen ikke har været Repræsentanter til Stede for det tyske Mindretal i de sønderjydske Landsdele. Det vil dog være for sangvinsk deraf at slutte, at det folkepolitiske „Deutschtums“-Arbejde ikke ogsaa skulde udstrækkes til de sønderjydske

Landsdele. Det skyldes formentlig kun en Tilfældighed, at Nordslesvig ikke var repræsenteret. Det under Konferencerne tilvejebragte Program er i hvert Fald blevet fulgt, ogsaa ved Nordgrænsen.

I min tidligere Betænkning vedrørende Politiadjutantens Opgave som Oplysningscentral har jeg i Enkeltheder gjort Rede for det tyske Arbejde i Nordslesvig. Da jeg skrev og indsendte nævnte Betænkning, havde jeg ikke fuldstændigt Kendskab til den almindelige ideologiske Baggrund for de tyske Bestræbelser, som jeg nu sidder inde med, og som jeg ovenfor har skildret. Jeg skal ikke her gentage Indholdet af min nævnte Memoire. Enhver, der læser de to Betænkninger, vil have let ved at drage Forbindelseslinierne og forstaa, i hvilken Grad de enkelte tyske Foranstaltninger i Nordslesvig er Led i et fast sammenhængende og konsekvent udformet System. Med intuitiv Evne saa da ogsaa H. P. Hanssen, hvad der var den tyske Politikens egentlige Maal. Det i denne Redegørelse fremlagte Materiale har han ikke kendt, alligevel har han klart set, at vi staar overfor et stort anlagt Angreb — der er Led i et almindeligt europæisk-tysk Program — der for Nordslesvigs Vedkommende har til Formaal at forberede Jordbunden for den Grænserevision, som man vil stille Krav om, naar det belejlige Øjeblik kommer.

Nationalsocialismens Magtovertagelse har ikke bragt nogen Forandring heri. Nationalsocialismen har ikke — hvad angaar Arbejdet for Tyskhedens Fremme udenfor den tyske Rigsgrænse — ydet nogen ny ideologisk Indsats. Efter hvad der er fremkommet i Pressen og andetsteds angaaende Nationalsocialismens Stilling til Udlandstyskhedens Problem, maa man gaa ud fra, at Retningslinierne fra 1928 stadig i dette Spørgsmaal danner Grundlaget for tysk Politik. Kun Terminologien er bleven ændret noget. Til Gengæld er Kraftindsatsen blevet stærkt forøget, og den organisatoriske Ensretning fuldt gennemført, som vi har iagttaget den umiddelbart Syd for Grænsen ved Samling af det saakaldte „Deutschtum“-Arbejde i den gam-

le „Verein für das Deutschtum im Auslande“, hvis Navn i Sommeren 1933 ændredes til „Volksbund für das Deutschtum im Auslande“ (V.D.A.). Det er først under Nationalsocialismen, at den totale Kamp, som programmæssigt var udformet i 1928, kommer til fuld Gennemførelse. I Dag kan man for Alvor sige, at Tyskerne i deres Bestræbelser lader haant om de statslige Grænser. Nu er det de tyske Myndigheder, der dikterer, hvorledes Mindretallet hos os skal optræde. Det er den totale Kamps Princip, vi paa dette Omraade staar overfor — i Modsætning til Ikke-Interventionsprincippet i Tiden før Krigen.

Mindretalsproblemet har i Aarene efter Verdenskrigen i høj Grad interesseret og beskæftiget Europas Folk og Statsmænd. I den første Tid efter at de nye Grænser var draget, førte Tyskland an i den ivrige Drøftelse af Problemet med stærk Fremhævelse af Mindretallenes *Rettigheder*, ganske naturligt fordi det nu i saa høj Grad drejede sig om tyske Mindretal, som man frygtede for, skulde blive opslugt eller, som i Italien og Polen, udsat for Vold. Der var selvfølgelig for Tyskland ingen Anledning til særlig at henpege paa, at Mindretallene, men ogsaa de Stater, der støttede dem, skyldte Herbergstaten Loyalitet. Forpligtelsessiden af Mindretalsproblemet spillede under de første Aars Drøftelser i det hele ingen større Rolle. Man gik formentlig ud fra, at den ikke kunde rumme Spørgsmaal af større Rækkevidde.

Efterhaanden som det har vist sig, hvor samfundsopløsende de Mindretalsmetoder, som praktiseres fra tysk Side, er for Herbergstaterne, synes der dog at være sket en Ændring i manges Indstilling overfor Mindretalsspørgsmaalet. Dette er Tilfældet ikke blot i de af den tyske Mindretalspolitik umiddelbart berørte Lande, det gælder ogsaa ledende Statsmænd og Politikere i andre Lande, som ser en Fare for Freden i det Konfliktstof, den tyske Politik skaber. Man erkender selvfølgelig fremdeles, at Mindretallene har *Rettigheder*, som ikke maa trædes for nær, men har nu faaet Øjnene op for, at

Mindretallene ogsaa har Pligter, derunder i første Linie Pligten til ikke blot formel, men reel Loyalitet overfor Herbergstaten. Som Reaktion imod en for stærk Mindretalshævdelse synes saaledes Statssuverænitetens Idé atter at træde noget stærkere frem i almindelig europæisk Indstilling overfor Mindretalsproblemet.

Den danske Indstilling overfor det Mindretalsproblem, vi har ved vor Sydgrænse, forekommer mig at være i nogen Maade præget af Tilstandene, som man kunde ønske, de skulde være, men som de i hvert Fald ikke er. Det turde være et Spørgsmaal, om ikke Grundlaget for vor Grænsepolitik kunde trænge til at blive taget op til Revision.

Aabenraa, den 30. Juni 1936.

Domskolen i Slesvig mellem Krigene

(1848—64)

Af Kjeld Galster.

Under Oprøret

Naar Rektoren ved Domskolen i Slesvig, *J. P. A. Jungclaussen* (f. 1788), tænkte tilbage paa de første Tiaar af Aarhundredet, fastslog han: „Alle Lehrer erfüllte das beglückende Gefühl unter dem Schutz der höchsten Humanität zu stehen“, og den kongetro Holstener tilføjer bittert: „Ein solches Glück werden besonders solche Schulmänner zu schätzen wissen, welche in weniger freundlichen Verhältnissen der Art gelebt haben mögen.“¹⁾

Maaske har man haft noget imod ham, straks da han 1837 tiltraadte Rektoratet (fra 1814 havde han været Rektor i Glückstadt); i hvert Fald sank Elevtallet samme Aar fra 70 til 44. Men under alle Omstændigheder fik han en stor Del af Borgerskabet imod sig ved sin Stilling til Spørgsmaalet: Realskole.

Overalt i Monarkiet var der Bestræbelser fremme for at faa oprettet Skoler for Handelsstandens og Haandværkernes Børn med „reale Fag“; Latinskolen var for Embedsstanden, sagde man. Jungclaussen mente, at Latinskolen selv kunde oprette slige Klasser, men Bevægelsen var for stærk, netop ved Paaske-tid 1848 blev der tegnet 5—600 Rt. Kurant aarlig i 5 Aar og Realskolen oprettet, hvorved Domskolen mistede mange Elever.

Naar Realskolen havde slig Succes, var det ogsaa, fordi dens Idé knyttedes sammen med den oprørske Bevægelse, „die Anstalt wird als eine aus dem Volkswillen hervorgegangenen Errungenschaft angesehen“, mente Rektor.²⁾

¹⁾ Einladungsschrift 1852. S. 9. Hvor intet udtrykkeligt siges, er Skolens Programmer 1838—63 i det følgende Kilderne

²⁾ Slesvigske Ministeriums Forestillingsprotokol. 27/7 1852.

I det hele blev Stemningen — ogsaa paa Skolen — mere og mere bitter og paagaende. „Det politiske Had“, skrev Jungclaussen,³⁾ „kan ingen loyal Embedsmand undgaa.. For at kunne vurdere Misligheden ved en slig Stilling behøver man kun at vide, at af et Lærerkollegium paa 8 Lærere var de 6 afgjorte, tildels fanatiske Slesvigholstenere; hver Lejlighed var dem velkommen til at overdænge den anderledes tænkende med Spot, Haan, ja Foragt; det kan være, at der ogsaa blev indvirket paa Eleverne. Naar ogsaa hele Publikum er besat af politisk Had, saa kan det vel være tilgiveligt, om en Lærer i en saadan Situation bliver overvældet af Mismod.“

Da Oprøret udbrød, og Domkirkens Klokker Kl. 10 om Formiddagen d. 24. Marts rungede, lød disse Stormklokker for Skolens Rektor som Domskolens Gravklokker.

Elevtallet gik i Løbet af et halvt Aar ned fra 135 til 98. Dette skyldtes naturligvis delvis, at udenbys Forældre under disse Forhold tog deres Børn hjem. Men ogsaa at de større Skoleelever greb til Vaaben. Af øverste Klasse blev kun 5 tilbage, 11 „folgte dem Rufe der Waffen“, desuden 5 Sekundarere og 1 Obertertianer.

I de følgende 1½ Aar til Paasken 1850 sank Frekvensen yderligere, helt ned til 69.

Alle Lærerne var der stadigvæk, men det var altsaa smaa Klasser de havde, 11—12 i Gennemsnit.

Vi kan følge en loyal, tysk Lærer (Grünfeld) i hans For svar for at blive:⁴⁾ Ved Oprørets Begyndelse blev der af den provisoriske Regering ikke forlangt nogen Anerkendelse, og under saadanne Omstændigheder troede han, at han, bøjende sig for den faktiske Magt, maatte forblive i sit Embede, saa længe der ikke blev forlangt nogen Handling af ham, der stred mod hans Embedsed. „Ich hielt dieses für meine Pflicht, da es für das wahre Interesse des Landes und für die gerechte Sache

³⁾ Til sl. Min. 14/9 1851. De lærde Skoler 1848—51. 3 Dpt. St. A. No. 262 (Rigsarkivet).

⁴⁾ Grünfeld til Jungclaussen. 23/9 1850. (Smst.).

nur als wünschenswert erscheinen musste, dass neben den Pflichtvergesenen möglichst viele loyale Beamte dem Lande erhalten würden“.

D. 18/5 1850 sendte Jungclaussen Skolens Timeplaner for 1849 og 50 til Regeringskommissionen i Flensborg (Landesverwaltung für das Hz. Schleswig:⁵⁾) Han har ikke turdet gøre det før, siger han, enhver saadan Pligtopyldelse vilde blive regnet for Landsforræderi. I Byen og over hele Landet er han desuden bekendt som mislibig, fordi han har haft den Dristighed at være mellem de faa, der ikke kunde forene det med deres Samvittighed at underskrive Embedsmændenes Adresse mod Anerkendelsen af den af Kongen oprettede Regering. Det indbringer ham daglig de bitreste Krænkelser. Man lurur paa Lejlighed til hans Afsættelse.

Hvis han havde meddelt Lærerne, at han vilde sende Timeplanerne til Flensborg, vilde Flertallet utvivlsomt have nægtet ham enhver Lydighed.

Brevhemmeligheden har han ingen Tillid til, og han har kun kunnet beslutte sig til disse aabne Tilstaaelser, fordi Adjunkt Grünfeld kan tage denne Skrivelse med til Flensborg.

Reorganisation

Saa kom Sejren ved Isted, et dræbende Slag ogsaa for den slesvig-holstenske Aand i Dømskolen.

Kanontordenen var næppe døet hen, før Lærerne, sammen med Byens øvrige Embedsmænd, var flygtet mod Syd, og ingen af dem kom tilbage.

Den eneste, der blev — foruden Rektor og Grünfeld — var Konrektor Dr. A. J. F. Henriksen.

Hos Eleverne gjorde den samme Bevægelse sig gældende, alle Primanerne (8) forlod Skolen, og Klassen stod tom indtil Paasken 1851. Ialt sank Elevtallet til 27 i hele Skolen, kun 20 pCt. af Frekvensen i 1847.

⁵⁾ Smst.

Disse 27 var fordelt paa 5 Klasser (med 4—7 i hver). Til at bestride Undervisningen var der altsaa kun 3 Lærere, der jo saa maatte overtage *alle* Fagene. Klasserne blev undervist sammen to og to (Sekunda alene). Vanskelighederne forøgedes ved, at Skolen i den første Tid blev brugt til Lazaret.

Saa snart Ministeriet for Slesvig var oprettet, søgte man at faa Domskolens reorganiseret.

For at støtte Domskolens i Konkurrencen med den private Realskole blev der 1852 oprettet en Forberedelsesklasse.

Latinskolen i Husum blev nedlagt, saa Domskolens Opland blev saa meget større.

Som bekendt blev Haderslev lærde Skole gjort helt dansk og Flensborg fik dansk og tysk Undervisningssprog, medens det i Slesvig blev ved at være udelukkende tysk.

Men som det vil ses af det følgende, var der alligevel et maalbevidst Arbejde i dansk Retning:

September 1851 ansattes 4 nye Lærere, deraf var de 3 Danske og een Holstener.

Der var nok tidligere blevet undervist i Dansk, men Sproget havde haft en Plads som Askepot, kun 5 Timer i alt i hele Skolen, der var lagt i Hænderne paa to Holstenere fra Altona og Neumünster.

Nu blev det anderledes. Timetallet forøgedes fra 5 til 14, 7 pCt. af det samlede Timetal (ligesom Tysk), i Kongeriget var det 9 pCt.; og disse 2—3 Timer i hver Klasse kunde de dygtige danske Lærere nok faa noget ud af.

Maalet for Regenburg og det slesvigske Ministerium var, at de Studenter, der kom fra Slesvig By, efterhaanden skulde være saa dygtige i Dansk, at de, om de ønskede det, kunde studere i København uden sproglige Vanskeligheder.

For at understøtte disse Bestræbelser bevilgedes der (17/10 1851) 1000 Rd. til Indkøb af danske Bøger (og fysiske Apparater), og Aaret efter var der et fyldigt Udvalg af vore betydeligste Digtere i Domskolens Bibliotek.

Skoleaaret havde i Slesvig hidtil været delt i to Semestre, der afsluttedes ved Paaske og Mikkelsdag.

Nu foresloges det, at Eksamen skulde falde i Juli, og at Skoleaaret skulde gaa fra 23/8 til 23/7 som i Kongeriget. Rektor og 3 tyske Lærere stemte imod af Hensyn til de holstenske Skoler og til Universitetet i Kiel. Men Ministeriet indstillede det alligevel til Kongen (15/9 1852):⁶⁾ „Under Insurrektionen er saavel ved Flensborg som ved Slesvig Skole saa godt som alle de i øverste Klasse og nogle af de i næstøverste Klasse værende Elever frivillig traadt ind i den insurrektionelle Armé og have baaret Vaaben mod Deres Majestæt. Paa Grund heraf er der f. T. kun meget faa Elever i de øverste Klasser, og af disse er der, navnlig i Slesvig, næppe nogen, der kunde dimitteres i indeværende Aar“. Saaledes kom Dimissionstiden til at stemme med Københavns og være i Strid med Kiels Universitet, hvad vel ogsaa var tilsigtet.

Strid mellem den tyske Ledelse og de danske Lærere.

Som man ser, søgte Rektor Jungclaussen og Konrektor Henrichsen at forhindre, at Skoleaaret blev lagt om, som man ønskede det fra dansk Side.

Det var ikke det eneste Punkt; snart var der en bitter Strid mellem den tyske Ledelse af Skolen og de danske Lærere.

I Slutningen af 1853 var den unge *Emil Manicus* blevet forflyttet fra Haderslev til Slesvig, og gennem ham fik den danske Opposition Mæle.

1. Marts 1854 skrev han til Regensburg⁷⁾: „Kampen mellem os danske Lærere og den tyske Majoritet er naturligvis ikke aabenlys, og ingen af os Danske hindres ligefrem i sin Virksomhed, tværtimod bevares det ydre kollegiale Forhold, men at vore Tanker, Intentioner og Bestræbelser alligevel gaa i aldeles modsat Retning er bleven mig efter et Fjerdingaars Skoleliv

⁶⁾ Forestillingsprotokollen 15/9 1852.

⁷⁾ De Regensburgske Papirer i Rigsarkivet.

her aldeles klart. Der er overhovedet næsten ingen Sympathi eller Tilknytningspunkter mellem os, da baade Anskuelse og Følelser gaa til forskellige Sider. Ikke mener jeg, at baade Rektor og Konrektor i deres hele Adfærd ej skulde vise sig som loyale Mænd, tværtimod gøre de Alt for at hævde Loyaltetens Standpunkt; men de ere nu engang aldeles tyske Skolemænd, der ikke kende det mindste til Danmark og Danskhed og kun leve i høje Tanker om den tyske Dannelses uendelige Fortræfflighed, og naturligvis, saavidt det staaer i deres Magt, føre Disciplene samme Vej. Konrektor er tilvisse en meget praktisk Skolemand og holder især over sin udelukkende Indflydelse i Prima som Klasselærer; her faar Disciplene det afgørende Præg, og alle deres Tankers ubevidste Tyngdepunkt bliver *Tyskland*. Til denne tyske Retning regner jeg en vis pathetisk, ordgydende Dannelses, hvorved det ofte skorter paa solide, reelle Kundskaber, en aldeles ubehørig Overvægt af de klassiske Fag over Real-Videnskaberne, hvori vor Secunda og Prima ere meget svage, æsthetisk Interpretation af Goethe og Shakespeare, og flere saadanne højtstiledede Ting, hvori Konrektoren har sin Force, ligesom mange tyske Skolemænd, og som give Disciplene en fejlagtig Forestilling om deres Dannelses Standpunkt. Den tyske Ungdom er desværre meget modtagelig for denne Retning, og som Følge heraf, ligesom ogsaa ved sit praktiske Talent, udviser Konrektor en stor Indflydelse navnlig over Prima, hvor Disciplene ret egentlig forberedes til Universitetet og ere i den mest modtagelige Alder. Endvidere har Konrektor ogsaa al historisk Undervisning i Prima, hvorved hans Stilling bliver endnu vigtigere. Under disse Omstændigheder gaa naturligvis en stor Del af vore Bestræbelser, at give Disciplene en dansk Aand, baade i national og videnskabelig Henseende, tabt.

Saavidt jeg kan skønne, vil Undervisningen næppe bære gode Frugter i dansk Retning, medmindre der sker en Forandring af *gennemgribende* Natur. Den indre Modsætning i Lærernes Bestræbelser har noget Fortærende, og det er meget

vanskeligt at forebygge eller undgaa, at denne Dissonans ikke udtaler sig og fjerner os fra hinanden. Skolens Flid og Disciplin er ellers særdeles god, og Lærernes Forhold til Disciplene, saavidt jeg kan dømme, smukt og godt.

Dette skal ikke være nogen Klage mod nogen af vore tyske Kolleger personlig, men det synes os, at det danske Element her ved denne vigtige Anstalt er noget stedt i Betryk og Fare, og at gode Frugter ikke kunne sikres for Fædrelandet, hvis det danske Element ikke bliver saa stærkt, at det sejrer og behersker det tyske.“

Et Par Dage efter at dette Brev var skrevet, tørnede de to Partier sammen.

En af de danske Lærere, Preysz, havde i længere Tid været syg, og hans Timer havde været fordelt mellem Kollegerne.

Nu ønskede Rektoren imidlertid en Vikar og foreslog Pastor Simonsen eller Pastor Sørensen. Danskerne talte derimod: begges politiske Sindelag og Antecedentier var betænkelige, de var kompromitterede. Konrektoren hævdede, at der ingen politiske Betænkeligheder kunde være, der var jo givet Amnesti, og Rektoren mente, at politiske Sym- eller Antipatier ikke maatte gøre sig gældende i Skolesager.

3. Marts fik Lærerne at vide, at Rektoren, i Henhold til Regeringens Fuldmagt, havde antaget Pastor Sørensen. De gik til Rektoren. Forgæves, *han* havde Ansvaret, Sagen kunde paa ingen Maade lade sig arrangere anderledes.

4. Marts protesterede de atter, men igen forgæves.

5. Marts skrev de saa alle 3 (Manicus, H. Lorenzen og Blichert) til Regensburg: „Hvad nu Hr. Sørensens Vakancevirksomhed angaar, saa er det ikke saa meget denne selv, vi frygte, som Sagens Følger for os Danske hernede. Det er bleven vist os ved denne Lejlighed, at Skolens Ledelse er aldeles i tyske Hænder, og at der gaas frem med planmæssig Taktik for at faa vor Indflydelse paa Skolens Anliggender ophævet. Og dette vil for den store tyske Majoritet nu være saare let. Navnlig er Konrektoren den, som mere og mere viser sig i sin sande

Skikkelse og leder og samler de tyske Kræfter mod os Danske. Dette giver naturligvis en dels hemmelig, dels aaben fortærende Kamp, og det er smerteligt følt af os Danske, at vi maa bukke for Tyskerne. Vor Indflydelse paa Konferencen vil fremdeles være lig Nul, og at dette ogsaa med Tiden vil svække vor Indflydelse paa Disciplene og overhovedet umuliggøre en gavnlig Virksomhed for os i alle Retninger, er aldeles klart.

Vi danske Kollegaer have meget og længe talt om vor Stilling og Skolens Fremtid hernede; der er *fuldkommen Enighed* hos os derom, at vor Stilling for Fremtiden ikke er til at holde, medmindre vi ville give os Rektor og Konrektor i Vold og lade Tingene gaa, som de bedst kunne, hvilket dog ingen af os kan forene med sin Overbevisning og Pligtfølelse. Vi ere efterhaanden komne til den Erkendelse, at hele Spørgsmaalet angaaende Domskolens Fremtid drejer sig om dette Alternativ: enten ville de danske Lærere oprives i en frugtesløs Kamp, og til Slutningen den tyske Aandsretning fuldkommen sejre — eller, skal dette ikke ske, saa maa Konrektor paa en eller anden Maade fjernes.

Vel er det haardt at skulle udtale en saadan Dom om en af vore Kollegaer, men Forholdene og et Blik paa Skolens Fremtid byder det. Med de nuværende Lærerkræfter vilde, efter vort Skøn, ved hans Fjernelse Skolens Gang temporairt ikke lide Afbræk. Dette maa vi anse for Hovedpunktet; enhver anden Forholdsregel turde kun alt for let vise sig illusorisk.

Det gør os ondt, Hr. Etatsraad, at De ikke faar glædeligere Efterretninger fra Domskolens, men Forholdene have desværre udviklet sig saaledes og kunde vel næppe andet.“

Ministeriet for Slesvig handlede hurtigt. *Omgaaende* blev der sendt en Skrivelse til Rektor Junclausen, at Pastor Sørensens Vikariat straks skulde ophøre, og Rektor maatte ved Cirkularskrivelse meddele Lærerne, at den gamle Timeplan atter skulde træde i Kraft — til ligesaa stor Glæde for det ene Parti som til Sorg for det andet.

Ogsaa andet skete, der kunde gøre Rektor ked af Stillingen:

Et Par Maaneder senere (i Juni 1854) skulde der være Fugleskydning. De danske Lærere sagde straks, at Eleverne nødvendigvis maatte gaa under Danebrog. Det behøvedes ikke, mente Rektoren, Ungdommen kunde godt bære Fantasiflag, man havde aldrig i Sydslesvig brugt Danebrog ved slige Lejligheder; han vilde nok i Venlighed anmode Drengene om det, men befale det, kunde han ikke. De danske Lærere besluttede saa ikke at deltage i Festen.

Nu sendte imidlertid Politimesteren Rektoren en Skrivelse, hvori der paalagdes ham at betjene sig af Danebrog.

Han blev yderst forbitret derover, sammenkaldte Drengene og lod dem vide, at de skulde møde med „hvid — og røde Farver“; „dog kunde det være det samme, om det hvide eller det røde var øverst.“

Halvdelen af Drengene mødte nu med Danebrog, men de andre med hvid- og røde Strimler. Disse blev konfiskeret af Politibetjentene, idet Rektor maatte befale Drengene at rive dem af.

„De tyske Lærere vare i yderste Harmen herover og ignorerede os Danske aldeles, som om vi havde været Anstiftere hertil. Saaledes gik Toget igennem Byen, Drengene tildels med bare Fanestokke, de tyske Lærere paa den ene Side af Gaderne, de danske paa den anden, Grünfeld bortfjernede sig helt.“

Rektor klagede til Amtmanden, der spurgte Politimesteren, hvorledes han kunde forbyde „die Landesfarben“. Denne svarede, at han kun havde forbudt Brugen af „ikke autoriserede Faner“. Rektoren ytrede, at hvis Politimesteren sendte en Betjent, vilde han kaste ham paa Døren.

„Saaledes gik det med Flagene, og det kunde naturligvis ikke undgaas, at det blev til en Skandale over hele Byen“ (27. Juli 1854).

I December kom Rektor og Konrektor paa Lærermødet med det Forslag, at „ekspedere“ de tre Dansktimer ud af Quinta: de var overflødige og skadelige for Børnene, idet disse forvekslede dansk og tysk Ortografi, og de kunde let som voksne indhente

det forsømte. Manicus og Blichert opponerede kraftigt, og de andre turde ikke gaa videre, „men Lysten havde de“. Da Manicus ytrede, at Dansk blev stadig vigtigere i Slesvig, saavel for Embedsmænd som for Borgere, „opstod der en frygtelig Larm; Professoren sagde, at her vare vi syd for Demarkationslinien, her var ingen danske Embedsmænd, her var kun dansk Militær, og han haabede, at Tiden vilde komme, da ogsaa dette blev anderledes. Det sidste mumlede han mere, end han sagde det højt, men jeg hørte det tydeligt nok. Jeg maa sige, at jeg ikke før har set de Herrer optræde saaledes animost og offensiv mod det Danske. Professoren paaduttede mig i sin Harmen, at jeg ønskede vel at udrydde det tyske Sprog aldeles... Men vore Kollegers Færd i denne Henseende hænger unægtelig sammen med de øvrige Tyskeres Stemning her i Byen under Forhaabning af et tysk Ministerium Scheele.

Under disse Omstændigheder er det naturligt, at vi længes mere efter en ny Rektor end før, og navnlig efter en saa energisk Mand som Ingerslev,⁸⁾ som kan bringe det hele til Ro og Orden. Vi danske Kolleger have med Flid og Forsigtighed afholdt os fra alle Angreb, alle Møder eller Lejligheder til Sammenstød med de andre; men ved at træde saa aabent og sluttet frem mod den danske Retning hernede, maa de naturligt vente at faa Svar paa Tiltale. Naar det engang i Tiden kunde opnaas, at hele Skolens Organisme blev indrettet i Overensstemmelse med Haderslev og Flensborg, og Dannelsens Retning ledes mod Nord, saa vilde der være umaadelig meget vundet for den danske Sag, ligesom der nu er umaadelig meget tabt.“ (13. December 1854).

Nogle Maaneder derefter havde Manicus og hans danske Kolleger jaget Rektor og Konrektor trætte: i 1855 søgte og fik Rektor Jungclausen sin Afsked, efter at have staaet 41 Aar i Kongens Tjeneste († 1860), og Konrektor Henrichsen lod sig forflytte til Altona.

⁸⁾ C. F. Ingerslev (1803—1868) Rektor i Kolding. Da Kolding lærde Skole netop ved denne Tid blev nedlagt (før at støtte Haderslev), var det naturligt at tænke paa ham.

Det har ikke været let at være loyale tyske Embedsmænd i de Tider. Det var svært at være Kolleger med Slesvigholstenerne før 1850, men de har vist syntes, at det ikke var lettere at være Kolleger med Danskerne efter 1852.

De havde det som to Fingre mellem Træet og Barken.

Nu endelig kunde Domskolens Ledelse blive dansk.

Det blev dog ikke Ingerslev, der blev Rektor, men Søren Povelsen.

Rektor Povelsen og Lærerne

Inden vi omtaler den nye Rektor nærmere, skal Skuepladsen for Kampen for Danskhed her længst mod Syd lige nævnes.

Domskolens laa fra 1842 (da Johannes Ewalds gamle Skole blev revet ned) i en gammel Adelsgaard paa Sydsiden af Domkirkepladsen; i det 18. Aarhundrede havde der været Waisenhus (efter 1864 blev der Statsarkiv).

Fra dens Vinduer kunde man over Pladsen (der indtil for et Par Aartier siden havde været dækket med Ligsten) se over til den skønne gamle kullede Domkirke.

Søren Povelsen var født 24. Aug. 1810 i Alsted ved Sorø og fik snart sit Hjem i denne By, idet hans Fader blev Godsinspektør ved Akademiet. Fra sit 10. til sit 12. Aar gik han i Skole i „Borgerdyden“ i København under Rektor Michael Nielsen, men da Sorø Akademi blev oprettet, kom han hjem og gik i Skolen der. 1828 blev han Student og tog fat paa det filologiske Studium, hvor navnlig Madvig fik Betydning for ham. Men ganske særlig, siger han, tiltrak Lærerens Kald ham, og allerede 23 Aar gammel kom han til „Borgerdyden“ paa Christianshavn. Her kom han til at staa Bestyreren Niels Bygø Krarup nær, boede to Aar i hans Hus og tog sig af Opdragelsen af de mange Kostskoleelever, som boede der. 1842 blev han Adjunkt ved Sorø Skole. 1845 fik han Orlov og tog den filosofiske Magistergrad. Da Sorø Akademi blev nedlagt, søgte han og fik Stillingen som Overlærer ved Aalborg

Katedralskole (1847). Her virkede han 7 Aar. Sin pædagogiske Interesse dokumenterede han ved et Par Afhandlinger Om Lydighedens Betydning for Opdragelsen og Om Opdragelse til Sandhed (Aalborg 1848. 1850). Naar han i 1855 blev udnævnt til Rektor ved Domskolens i Slesvig, skyldtes det sikkert delvis, at han havde vist Interesse for Undervisningen i Tysk (1853 havde han udgivet en Tysk Læsebog for Begyndere) og skrevet en Afhandling om De udvidede Skoler og Undervisningen i Tysk.

Hvorledes Søren Povel­sen var rustet i den svære Gerning som dansk Mand at lede en tysksproget Skole i en tysksindet Egn i en opfanatiseret Tid, vil fremgaa af det følgende.⁹⁾

Af største Betydning var naturligvis Rektors Forhold til Lærerne, ja man kan sige, at et godt Forhold og nært Samar­bejde var en Betingelse for, at det svære Forsøg skulde lykkes.

Da Povel­sen tiltraadte, fandtes der (foruden ham selv) tre tyske og fire danske Lærere.

Vanskeligst (skulde man mene) var Forholdet til de tyske.

Man mærker, hvorledes han — forstaaeligt nok — straks stiller sig noget en garde overfor dem:

„Jeg vil ikke trætte Dem¹⁰⁾ ved at fortælle om de Repliker,

Rektor Søren Povel­sen
(1810—1875)

⁹⁾ Hovedkilden er Povel­sens Breve til Regensburg. (Rigsarkivet).

¹⁰⁾ Regensburg.

jeg har vekslet med Hinrichsen¹¹⁾ og de andre Tyskere, skønt flere af dem have været ret mærkelige og have bragt mig til den Overbevisning, at de gode Herrer ikke ere farlige Modstandere i *aaben Mark*, naar jeg blot *passer paa mig selv* og saa meget som muligt undgaar at træde enten altfor myndigt eller altfor beskedent op.

Endnu har jeg ikke mærket, at jeg har stødt Tyskerne, skønt jeg — under en yderst gefällig Form — har haft Lejlighed til at sige den brøsigste af dem — Hr. Lorenz¹²⁾, en Holstener, 5. Lærer — nogle højst fornødne Sandheder og i Conferencen ikke just tog lempelig paa ham. De gode Herrer kunne taale en Del.“ (26/2 1855).

Selv om Rektoren i Begyndelsen fandt, at de tre tyske Lærere var temmelig tamme, kunde det dog hælde, at der faldt skarpe Bemærkninger. I Anledning af, at Rektor ønskede nogle af Byens Honoratiores til Censorer, bad han Lærerne om at foreslaa ham nogle dertil skikkede. Grünfeld, en af Tyskerne, foreslog da den tyske Realskolebestyrer og „den ersten Amtssecretair Andresen“. Rektor gjorde Grünfeld opmærksom paa, at Andresen skulde være kompromitteret i Oprørstiden, og Grünfeld svarede: „Ja, men han har faaet en særegen Benaadning“. „Jeg ytrede da — hvad jeg ogsaa en anden Gang svarede C. Johansen, da han i et lignende Tilfælde sagde: „Det passerede maa dog engang glemmes“ —: „Det glæder mig som Kristen, at H.M.s Naade har friet Hr. Andresen fra Tugthuset eller hvad Straf hans Deltagelse i Oprøret ellers maatte have medført; men Skolens Rektor kan ikke — uden at paadrage sig sine Foresattes fortjente Dadel — sætte en saadan Herre paa samme Liste som General Thestrup og andre tro Undersaatter og agtede Medborgere“. „Naturligvis indbød jeg ej heller Realskolens Bestyrer.“ (11/7 1855). Povelsen tilføjer, med nogen Skadefryd:

¹¹⁾ H. H. H. Sydslesviger. Ansat ved Skolen 1854—56.

¹²⁾ C. W. J. Lorenz Friser. Ved Skolen 1853—55.

„Næste Nat sov hverken Grünfeld eller hans Kone, og Andresen, der havde begyndt at hilse mig, hørte op dermed.“

De to her nævnte Tyskere — den tredje skiftede ofte — var af vidt forskellig Natur.

Grünfeld, en loyal Slesviger, havde været ansat ved Skolen siden 1844. Han havde gennemgaaet de svære Aar før og under Oprøret, sine Kollegers „Spott, Hohn und selbst Verachtung“, og de store Disciples Indstilling var ikke anderledes. Efter Slaget ved Isted gav Folkestemningen imod ham sig Udslag i, at hans Ruder knustes.

Han var en dygtig Lærer, seminarieuddannet, men der gik lang Tid, inden Povelsen lærte at paaskønne ham, og han var undertiden haard i sin Mund mod ham.

Af en helt anden Slags var *Christian Johansen*. Han var født paa Amrum og gik i Øens Landsbyskole. Efter Konfirmationen blev han Hjælpelærer paa Sylt, og efter at han tre Aar havde „gelehrt und gelernt“, fik han Ansættelse som Lærer paa List. Ligesom Læreren før tog Præsten her sig af hans videre Uddannelse, og i 1844—46 gennemgik han derpaa Seminiariet i Skaarup. Efter nogen Lærergerning andetsteds (i Slesvig) blev han 1853 ansat ved Domskolens, da Forberedelsesklassen oprettedes.

C. Johansen var en fortræffelig Lærer med en særlig Evne til at fortælle. At han forbandt levende Interesse og Utrættelighed med at virke stærkt paa Børnene, kunde Rektoren nok se. Men han var blottet for Kendskab til og Interesse for dansk Aandsliv og Kultur, medens han var opfyldt af Beundring for Tysklands aandelige Frembringelser, særlig paa det religiøse Omraade. Følgen var, mente Rektoren, at han „fylder Disciplene med et Indhold, hvorfra netop de er udelukket, som ligger Drengene i et dansk Land nærmest, og han meddeler dette Indhold i den Form, hvori de bibelske Historier sædvanlig fremstilles Det er let at tænke sig, hvad Følgen af hans Indflydelse paa smaa Drengene maa blive. Deres Ubekendtskab

med vor Nutid og Fortid gaar derfor ogsaa til det Utrolige. Blandt de 24 Disciple i begge Forberedelsesklassers Afdelinger var der kun et Par Stykker, der kendte Tordenskjolds Navn.“ (26/7 1858.)

Rektoren lagde ham paa Hjerte, at han maatte forandre sit Standpunkt, „dersom vi med Fornøjelse skulde kunne samvirke“. I rum Tid talte han derpaa „med Flid“ ikke med ham. Derpaa stillede han Kravet: C. Johansen skulde benytte en Forstandsøvelsestid til at forklare Forberedelsesklassen, at Beboerne af Slesvig, enten de talte Dansk eller Tysk, var Danske, at vort Fædreland er Danmark, vor Konge den danske Konge, vort Flag Dannebrog. Det skete ikke. Rektoren mindede ham derom. Johansen mente, det var raadeligst saa lidt som muligt at berøre saadanne Spørgsmaal. Hvad Rektoren *ikke* mente. Johansen ytrede saa, at hvis han i en *saadan* Tid kom i Varme, kunde han ikke lade være med — naar han omtalte Majoritetens tyske Modersmaal — at prise den Lykke at have tysk „Sprog og Nationalitet“, hvilket ikke hindrede i at være tro danske Undersaatter (1/7 1862). „Efter at han paa lignende Maade i en hel Times Samtale havde vist tydeligt nok, at han hverken havde opgivet en god slesvig-holstensk Tro eller Haab, sagde jeg ham ganske tørt, at det under disse Omstændigheder kunde bero med den omtalte Forstandsøvelse“.

Rektoren tog saare haandfast paa denne Modstand. Først indskrænkede han hans Religionstimer til de to nederste Klasser. Christian Johansen kom „fast grædende“ til ham med de Ord: „So darf ich denn nicht mehr zur Schule gehen mit meinem Lutherischen Katechismus!“ og han forsikrede under sin „Jeremiade“, at han gerne vilde bo slet og spise slet og gaa slet klædt, naar han kun maatte undervise i Katechismus, hvortil Rektor, noget ubarmhertigt, svarede, at han jo kun behøvede at søge en Ansættelse, der svarede til hans Uddannelse; det var let nok. (6/2 1859).

Senere blev han berøvet sine Ekstratimer og henvist til de „indifferent Fag, Regning og Skrivning“. „Herefter skal han faa

sin Ret, men heller ikke mere; maaske han da lader sig bevæge til at fortrække.“ (1/7 1862). „Det bliver mig for hver Dag vanskeligere at benytte C. Johansen, jeg maa gøre ham saa uskadelig som muligt. Skolen har desværre allerede liden Betydning nok lige over for Hjemmet og den daglige Omgang; desto vigtigere er det, at Børnene i det mindste i Skolen utvivlsomt modtager loyale Indtryk“ (3/3 1861).

Rektor mente, at han direkte modarbejdede sin Skole. „Han gaar næsten som en Spion om med os“. Tysksindede Elever, selv af de øverste Klasser, sluttede sig til ham og modtog undertiden Privatundervisning i Tysk hos ham, „og han gør naturligvis sit Bedste for at skrue dem op til tysk Svulst og Styltegængeri“. (6/2 1859).

Han mistænkte for at agitere *mod* Domskolens og *for*, at Forældre skulde sætte deres Børn i den tyske Realskole, og i hvert Fald havde han den Dristighed at tage Timer hos Konkurrenten og Modstanderen, uden at spørge eller underrette Rektoren derom. Paa Lærerværelset, hvor han ellers kun sjældent aabnede Munden, udtalte han, at han haabede, at Lærernes Andel i Skolepengene til Paaske vilde synke fra 9½ til 7 Rd. maanedlig pro persona, „naar Disciplene gaa ud, og ingen optages“. (7/11 1862).

Men nu nærmede den store Afgørelse sig ogsaa.

Underligt og sørgeligt er det, at Povelsen, kun et Aar efter at han var kommet ned til Slesvig, kunde skrive, at den eneste Modstand, der havde mødt ham dernede — eller i hvert Fald den eneste Modstand, der havde gjort ham ondt, — var udgaaet fra de *danske* Lærere.

Vi skal først følge hans egen Skildring af Striden (18/4 1856).

Som den Ordenens og Reglementernes Mand Povelsen var, havde han udarbejdet Forslag til en Instruks for Latinskolen i Slesvig om Forholdet mellem Rektor og Lærere, og deres Mynlighed og Beføjelser. Da dette havde cirkuleret mellem de tre første, erfor han „med Forundring“, at *H. N. Lorenzen*, Sub-

rektoren, havde taget en Afskrift, og at han og Konrektor Dr. *Manicus* havde indbudt Blichert til at forhandle med dem.

„Jeg søgte Lejlighed til i Privatsamtaler at godtgøre for *Manicus* og *Lorenzen*, at Grundanskuelsen i Udkastet er den, der hersker i Kongerigets Skoler. Paa Dr. *Manicus* vare alle Forestillinger spildte. Han paastod, at en Skoleforfatning, i Følge hvilken Lærerne kun havde *raadgivende* Stemme, maatte kvæle al god Aand og være uforenelig med den Selvgtelse, Lærerne maatte være besjælet af for at kunne virke noget dygtigt“.

Rektor henviste til sine 23 Tjenestear (hvoraf 13 i kongelig Tjeneste) under en saadan Forfatning; han havde ikke mærket noget til, at Aanden var svækket eller kvalt hos Lærere eller Disciple. Det var forgæves. „For alt, hvad jeg kunde sige, stoppede han sine Ører og gentog, at man her ikke var vant til sligt“.

Nu haabede Rektor at kunne indvirke paa de andre danske Lærere, men ogsaa heri blev han skuffet, thi *Manicus*, *Lorenzen*, *Vilhelm Johansen*, *Muusmann* og *Preyss* holdt før hvert Møde Privatmøder, hvor de „ophidsede hverandre ved Deklamationer mod Udkastet“. 5 var altsaa enige forud, og „saasart de tre Tyskere mærkede, hvorledes det var fat, fulgte de dem gennem tykt og tyndt“.

„Rigtignok vilde de gøre gældende, at der alene var Tale om Principper, og maaske dette Hensyn virkelig var det bestemmende for nogle af D’Hrr., men for Dr. *Manicus*’ Vedkommende var det en Kamp — bevidst eller ubevidst, det ved jeg ikke — for sit, efter *Rendsborg* Skoles daværende Form dannede Ideal af Aanden og Tonen i en Skole *mod* min Skolevirksomhed, altsaa ikke saa meget mod Kongerigets Former som mod den Aand, der hersker i Kongerigets Skoler.

Jeg er ganske vis paa, at dette Præg af en ren personlig Kamp mellem Dr. *Manicus* som Rädelsführer og mig vilde have været aldeles umiskendelig for enhver opmærksom Iagt-tager, selv om en saadan ikke havde vidst, at den Utilfredshed

med og Modstand mod min Skolevirksomhed, som her kom frem, i al Stilhed var næret af D'Hrr. Dr. Manicus, Lorenzen og Preyss lige fra det Øjeblik, jeg, efter et Ophold her paa Stedet af faa Dage, høfligst tilkendegav dem, at deres Raad altid skulde være mig velkomne, men at jeg hverken var kommet herved for at lade mig lede af D'Hrr.s Erfaring eller udføre deres Majoritetsbeslutninger.

Saalænge det nu kun gik ud paa Ønsker om Forandringer i Rektors og de øvrige Læreres gensidige Forhold, kunde det vel gøre mig ondt at se den mod mig fremkaldte 8-stemmige Misstemning, men Ret til at beklage mig havde jeg ikke og gjorde det ikke heller, skønt jeg ikke lagde Skjul paa min Forundring og Utilfredshed dermed, men da Dr. Manicus, der blev modigere og modigere, vilde ignorere det retlig bestaaende Forhold og tillod sig Ytringer som, at det var unaturligt, „at den ene Lærer (∴ Rektor) skulde kunne blande sig i den andens Behandling af Disciplene“, da troede jeg mig i min gode Ret, idet jeg alvorlig bad ham erindre, „at jeg ikke var hans Lige-mand, men hans Foresatte, hvem han skyldte Lydighed og Regnskab“.

„Hvad jeg vilde, vidste de alle, og det kunde sammenfattes med faa Ord: *Punktlig Lydighed, fremmet ved mild Tugt, og en klar, men fremfor alting beskeden Viden (ein klares, vor allem nicht dünkelfhaftes Wissen)*“.

Men det blev ikke ved dette haarde Sammenstød.

I Paasken skænkede Dr. Manicus Rektoren „sin sidste lille Bog“ (vist Afhandlingen: Et Bidrag til den danske Nationalitets Historie i Slesvig.¹³⁾ Derefter gik Rektoren over til ham og spurgte ham, hvorledes hans varme Hengivenhed for den danske Sag kunde lade sig forene med Modstand mod den Skole i dansk Aand, han (Rektoren) arbejdede paa at grunde. Mellem Manicus' Argumenter var følgende: Karaktersystemet (det Ørstedske) indeholdt Spiren til en stærk Demoralisation; Ruder i

¹³⁾ Dansk Maanedsskrift 1856. S. 186—200.

Dørene maatte bringe Disciplene til at betragte sig som „Stråflinge“; det egentlige, aandelige Udbytte af Forfatterlæsningen gik tabt „paa den danske Maade“ \circ : ved de meget store grammatiske Krav.

„Jeg søgte paa bedste Maade at imødegaa hans enkelte Paastande Men da han ikke i nogetsomhelst lod sig rokke, men med Vanens og Overbevisningens hele Styrke holdt paa sine traditionelle Idealer lige indtil det aller mindste, ja endog gik angrebsvis tilværks mod mine pædagogiske Anskuelser og navnlig mod min Fordring til punktlig Lydighed og klar Viden, sagde jeg endelig høfligt, men alvorligt: „Da for et Aar siden Dr. Henrichsen blev forflyttet, da delte jeg kun halvt den almindelige Glæde; thi jeg indsaa strax, at min Kamp mod den tyske Tradition nu vilde blive mig mindre let, da jeg vilde komme til at bekæmpe Tyskeriet i min gode Ven Dr. Manicus. Henrichsens Afgang har desuden for Dem haft den skadelige Virkning, at Deres store Lykke¹⁴⁾ har bragt Dem til at glemme, at De endnu er en uerfaren Skolemand, hvad De næppe havde glemt, hvis De havde staaet et eller andet Sted som Adjunkt (ved Kongerigets Skoler have philologiske Kandidater . . . staaet 10 Aar som Adjunkt). Dette Misforhold gør mig saa meget mere ondt, som Deres deraf opstaaede Lyst til Overgreb maa gøre mig varsommere i Benyttelsen af Deres Bekendtskab med mange Forhold, end jeg ellers vilde være. Skønt jeg indser, at netop Deres fortrolige Bekendtskab med mange Forhold supplerer mine Erfaringer, og jeg derfor i Skolens Interesse inderlig ønsker en enig Samvirken med Dem, saa maa jeg dog fremdeles stille den uafviselige Fordring, at De i ethvert Tilfælde, hvor vi ere af forskellig Mening, enten overbeviser mig eller underordner Dem. Vedbliver De derimod — som hidtil — hemmelig og aabenbar at lægge mine Reformer Hindringer i Vejen, saa gælder det nu, da jeg har lært min Modstander at kende, en Kamp paa Liv og Død, hvorved jeg dog intet Øjeblik skal

¹⁴⁾ Da Henrichsen blev forflyttet til Altona 1855, blev Manicus hans Efterfølger som Konrektor, trods hans kun 32 Aar.

glemme, at jeg har med en brav Mand at gøre“. Skønt han herover blev noget forbløffet, vilde han dog endnu insinuere, at vor Uenighed kun angik Lærernes Stilling, og han gav ikke utydeligt at forstaa, at jeg havde alt for stor Hang til at være myndig“.

Manicus' Fremstilling af Striden (ogsaa til Regensburg) lyder (30. Juni 1856): „Skønt der i Udkastet til den fremtidige Instruks for Hertugdømmets Latinskoler var ikke faa andre Ting, som syntes i det mindste at kunne fremsættes paa en anden Maade, saa var det dog i Særdeleshed Rektormagtens Udstrækning, der gav Anledning til Diskussion. Naar den i Udkastet saa at sige hensattes saa ubegrænset som en Slags patria postestas, saa kan den unægtelig i de praktiske Forhold let føre til en Despotisme, som gør Lærernes Virksomhed, Tænkning og Ytringsfrihed afhængig af enkelt Mands Skøn og Behag. Selv ved den stærkeste Centralisation i andre Forhold er Embedsmanden dog indenfor visse Grænser selvstændig; i Skolelivet, hvor daglig fælles Virksomhed fører alle Lærere sammen til stadigt Samkvem, og hvor Rektor, om han vil, hver Dag og hver Time kan gribe ind i Virksomheden, maatte saaledes, om en saa udstrakt Magt kom i en tyrannisk og mistænksom Mands Hænder, al Tanke om fri Bevægelighed eller sømmelig Frihed blive en Umulighed. At Skolens Administration ene tilkommer Rektor, have vi været enige om; kun have vi fastholdt, at der burde tilkomme Læreren som kongelig Embedsmand en større Selvstændighed, ikke ligeoverfor Rektor, men ligeoverfor Disciplene, og derfor fremhævet tvende Punkter, hvor Læreren, efter vor Formening, burde have en underordnet Indflydelse paa Disciplenes Skæbne, idet der nemlig tilstaa ham Straffe-ret og Stemme ved Opflytning.

Saa meget er vist, at et liberalt og humant Forhold ved Skolen, som vist ene kan fremme Tingenes Gang hernede, ikke synderlig vil blive fremmet ved Instruksens i sin oprindelige Skikkelse og ikke blive det nærmeste Følge deraf. Er Skolelivet under heldige Auspicer engang gennemtrængt af Tillid, gen-

sidig Velvilje og Lyst til det fælles Maal, som f. Eks. i Haderslev, saa har en Instruks, hvorledes den end bliver, lidet at betyde. Men skal den som Lov tjene til først at opbygge en Skole, saa var det slemt, om den kun blev baseret paa Mistillid, Controlle og mulig stor Undertrykkelse af Enhvers Individualitet.

En Tanke derfor, som har ligget os her i Slesvig nær, er den, at vi foreløbig vel trængte til et Regulativ, som normerer vore Timer, Ferier o. s. v., da det gamle jo er slesvig-holstensk og forældet, men at vi mindre trængte til en Instruks; især da en saadan fælles Instruks ej er i anerkendt Kraft i Kongeriget, og naar vi skulde faa en ny, derved ogsaa let en Adskillelse fra Kongerigets Skolevæsen kunde hidføres; derimod vilde vi være glade ved at optage Kongerigets Instruks uforandret, om en saadan blev udarbejdet. Men dette er kun en Tanke og et Ønske, der mulig er uberettiget. I alle Tilfælde skulde vi vide at lyde Loven, selv om den ganske afser fra Lærernes Ønsker.“

Inden vi gaar over til en Bedømmelse af Striden mellem de to saa forskellige Mænd, skal der gives en Fremstilling af Dr. Manicus' Liv og Forudsætninger.

Emil Manicus (1823—1904)¹⁵⁾ var Søn af den bekendte Angelbo Claus M., en af Danskhedens første Forkæmpere, skønt tysktalende og tyskdannet. Ogsaa Sønnens Uddannelse var helt tysk, indtil sit 19. Aar havde han næppe nogen som helst Forbindelse med Dansk. 6 Aar gammel kom han i Skole i Eckernførde, 15 Aar gammel i Rendsborg. Han voksede op med Schiller og Goethe, Herder og Wieland som sine Idealer. Holsteneren Nissen vakte i Rendsborg hans Kærlighed til de latinske Forfattere. Da han var 19 Aar, blev han Student og drev sine filologiske Studier i Kiel. Her kom han gennem sin Fader i Forbindelse med Chr. Paulsen og Flor, og hørte Carsten Hauch, der indførte ham i dansk Digtning og nordisk Mytologi.

1847 kom han til København som Huslærer hos en Embedsmand i det slesvig-holstenske Kancelli, Baron v. Liliencron,

¹⁵⁾ Ill. Tid. 17/5 1903. Nutiden 19/12 1880. Berl. Tid. 16/5, 21/5 1904.

og ved Hauchs Introduktion blev han indført i flere fremragende Mænds Huse. Han mindedes endnu i sine seneste Aar med Glæde og Tilfredshed disse Aar, og med en vis Selvfølelse kunde han udtale, at han under dette Ophold i København, 24 Aar gammel, først lærte at skrive og tale Dansk, men da ogsaa tilegnede sig det saa fuldstændigt, at han kunde udtrykke sig heri med samme Sikkerhed og Letthed, som om Dansk havde været hans Modersmaal.

I 1848 fulgte han P. C. Koch til Haderslev, hvor han tjente sine journalistiske Sporer som Medarbejder og Krigskorrespondent. 1850 ansattes han ved Haderslev lærde Skole, 1853 ved Slesvig Domscole, hvor han altsaa 1855 blev Konrektor.

Naar man skal bedømme Striden, maa det straks siges, at naar Povelsen fremstiller det saaledes, at han repræsenterer den danske Skole og dens Aand, den anden den tyske, har han skiftet Sol og Vind saaledes, at hans Modstander har faaet begge lige i Ansigtet (som vi forestiller os dansk og tysk, synes vi snarere, det modsatte maa gælde). Nej, Grunden til Modsetningsforholdet maa søges andetsteds.

Konrektor Emil Manicus
(1823—1904)

Straks Povelsen var kommet til Slesvig, bestræbte han sig, siger han, ved ethvert lovligt Middel paa at vise sine Medlærere, at han var noget mere end primus inter pares, „hvortil et Par danske Kolleger gerne vilde degradere mig, hvis de blot kunde“ (20/9 1855).

Han holdt paa sin Myndighed, krampagtigt, kan man næsten sige. Af Eleverne krævede han blind Lydighed, og det var ikke langt fra, at han krævede det samme af sine Lærere. „De underordnede Opdrageres første Pligt er det at underordne deres personlige Overbevisning med den Selvfornægtelse, der mere end alt andet betinger det heldige Udfald af fleres Samvirken“. ¹⁶⁾

Imod dette noget diktatoriske Princip stillede Dr. Manicus sit mere demokratiske: Samarbejde paa nogenlunde lige Fod, med fælles Bestræbelser om at naa det fælles Maal. Men Rektoren vilde eller kunde ikke forstaa ham, og Samarbejdet brast.

Det andet Stridsspørgsmaal var Undervisningen i Skolens Hovedfag, de klassiske Sprog. Her er det saa heldigt, at vi kan lade Manicus selv fremsætte sine Meninger,¹⁷⁾ der unægtelig er godt farvede i hans Modstanders Fremstilling.

Undervisningen har, siger han, faaet en abstrakt-videnskabelig Retning, der ikke gavner Skolen, skønt den fremtræder under Grundighedens Navn. Grundigheden, som Grammatikeren tilegner sig, ligger jo ikke alene i Undersøgelsen af grammatiske Former, men i Tilegnelsen af Aandsindholdet. Man betragter det rent sproglige som Videnskab og *selvstændigt* Formaal for Skolen, i Stedet for at huske paa, at det her hverken er mere eller mindre end et Middel, der skal *underordne* sig den almindelige Dannelse. De klassiske Sprog er det fortrinligste historiske og æstetiske Dannelsesmiddel (Povelsen citerer selv Manicus' Formulering i en Bemærkning til ham: (9/12 1857): „Deres (o: Rektors) Disciple komme til at *vide* mere, men de bliver ikke saa *dannede*“).

¹⁶⁾ Om Lydighedens Betydning. S. 35.

¹⁷⁾ Om Forslagene til en Reform af det lærde Skolevæsen i Danmark (Dansk Maanedsskr. 1861 I 73 ff.)

Men heroverfor stod Rektor Povelsen altsaa ganske uforstaaende, det var Løshed; gik man udenfor de tiltraadte Stier, kom man ud i Uføre. Det var „dünnkelhaftes Wissen“. En Undervisning, der udelukkende stiledede mod gramatiske Kundskaber, den gav „klares Wissen“.

Endnu en tredje Grund til Modsætningsforholdet skal nævnes.

Povelsens ellers saa vidtspændende aandelige Interesser havde, før han kom til Slesvig slet ikke omfattet Nationalitets-spørgsmaal og Nationalitetskampen. At der var en speciel slesvigsk Mentalitet og en slesvigsk Særfølelse, som det vilde være klogt at tage Hensyn til, var ikke gaaet op for ham. „Hvad er vel overhovedet i de allerfleste Tilfælde en Sydslesviger andet end en (ofte maadelig) tysk Oversættelse af en dansk Mand!“

Til Hjælp for ham her har der ikke kunnet tænkes nogen bedre Mand end Manicus, der jo selv var Sydslesviger og desuden af Selvsyn kendte de tyske Skoler saa godt (ogsaa Subrektor H. N. Lorenzen var Slesviger — fra Graasten). Men naar Povelsen straks saa lidenskabeligt frabeder sig d'Herrers „Er-faringer“, er det sikkert meget deres Raad som Slesvigere. Den „lille Bog“, Manicus gav Rektoren efter det store Sammenstød: Et Bidrag til den danske Nationalitets Historie i Slesvig, handler netop om Domskolens i Slesvig de sidste 300 Aar og vil vise, paa hvor fremmed en Jordbund den tyske Dan-nelse faldt, og hvor tydelig Modstanden har været, som Strømningen sydfra mødte. Som Resultat uddrages „den Sandhed, at den sønderjydske Folkenatur overladt til sig selv i Kampen mod en overlegen Fjende, er at lignes ved de Søplanter, der have Rod paa Havets Bund, men alligevel synes at drages afsted med Strømmen; kommer den sydfra, saa følger den til et vist Stykke denne Retning; og kommer Strømningen nordfra, saa drages den denne Vej, skønt langsomt, og Plantens Rod staar endnu paa samme Sted“.

Men Rektor lod sig lige saa lidt overbevise ved Konrektors skrevne som ved hans talte Ord. Han holdt stadig fast ved sit:

„Jeg vil gavne den danske Sag ved at grunde en god dansk Skole med tysk Undervisningssprog og væsentlig tilstræbe dette Maal paa samme Maade og ved samme Midler, som hvis jeg var blevet Rektor i Aalborg“ (18/4 1856).

Til yderligere Bedømmelse af de to kan det have sin Interesse at se, hvorledes Forholdet senere udviklede sig.

Efter at have fortalt om det store Sammenstød, hvor han havde talt om „Kamp paa Liv og Død“, slutter Rektoren: „Jeg skiltes da ogsaa denne Dag fra ham uden det Haab at have virket noget“. Men derpaa fortsatte han: „Desto glædeligere blev jeg overrasket, da han næste Dag kom til mig og erklærede „at han nøje havde over tænkt vore Samtaler, navnlig den sidste, og at han indsaa, at hverken hans Stilling ved Skolen eller hans øvrige Adkomster berettigede ham til at fastholde sin Modstand. Jeg skulde derfor aldrig mere finde, at han lagde mig nogensomhelst Hindring i Vejen“. Jeg paa min Side gav ham et hjerteligt Svar, og hvad jeg sagde, det mente jeg, . . . glemme det passerede kan jeg dog ikke, og det vilde vist heller ikke være rigtigt“.

Saaledes blev da den store Strid afblæst og et bedre Forhold etableret. Men mere end taaleligt blev det heller ikke: „Vort Forhold har i de to sidste Aar uafbrudt været høfligt, ja paa en Maade venskabeligt; men vi ere komne til at staa hinanden fjern, og jeg ønsker heri ingen Forandring“. (5/1 1861).

Denne forholdsvis gunstige Vending skyldtes udelukkende Manicus. I en saadan Situation, hvor Overordnet staar mod Underordnet, vil det altid være lettest for den første, som den stærkere, at søge et bedre Forhold oprettet; for den underordnede er det sværere, fordi han ofte i sin egen Bevidsthed vil føle det som en Underkastelse. Men Manicus var altsaa stærk nok til at se bort fra dette.

Da han senere (1873—96) var blevet Redaktør af Berlingske Tidende, havde han, selv da Meningerne stod saa skarpt overfor hinanden i Provisorietiden, en egen Evne til at sige sin

Mening uden unødvendig Skarphed og uden at saare. Han sagde om sig selv: „Jeg har alle mine Dage været optimistisk anlagt, altid søgende de lyse Sider af Personer og Forhold fremfor de mørke. Denne lykkelige Naturgave har gjort mig det forholdsvis let at bevare Sindets Ligevægt og det gode Humør, selv naar Kampens Bølger gik højt“.¹⁹⁾

Disse Egenskaber stod deres Prøve saavel i Provisorietiden som i Sammenstødet med hans Rektor i Slesvig.

Men sørgeligt var det, at Rektor ikke havde Evne til Samarbejde med Konrektor, det vilde i alle Retninger have været til stor Styrkelse for det danske Arbejde i Slesvig.

En uheldig Person mellem de danske Lærere, som gjorde en Del Skade, skal endnu omtales.

Vilhelm Johansen (f. 1824) var Søn af en Skolelærer i Naksbo. Da Byens Latinskole blev nedlagt, var det Bestemmelsen, at han skulde til Søs (der var 9 Børn). Men Skipperen, han skulde med, strandede og druknede. Gode Mennesker underholdt ham i 4 Aar i Nykøbing, hvorfra han blev Student. I København maatte han kæmpe meget med Sygdom, der i Aarevis slog ham ned. 1853 blev han theologisk Kandidat, og to Aar derefter kom han til Slesvig.

Han var stadig ikke rask og derfor pirrelig og vanskelig. Dertil var han en udpræget Kværlant. Da han ogsaa var en kun maadelig Matematiklærer, indskrænkede Rektor hans Ekstratimer, men nu (5/1 1861) var han ogsaa klar over, at Vilhelm Johansen, „trods sin store Kirkelighed“ nærede et brændende Had til ham og ikke vilde lade nogen Lejlighed til Hævn gaa unyttet hen; „men hans Miner og Ord forraader intet, han sniger sig tavs om mellem os, ligesom en Kat“.

Lejligheden kom lige derefter.

Byens Borgmester, A. Jørgensen, havde lavet en Fortegnelse over de Mænd, man efter det sidste Aars Begivenheder

¹⁹⁾ Ill. Tid. 17/5 1903.

havde Grund til at frygte som politiske Modstandere, samt over dem, der p. Gr. af deres loyale Optræden havde maattet lide Forfølgelse. Denne Liste havde han tilstillet et Par Venner, deriblandt Rektoren, med Opfordring til at gøre den bekendt hver i sin Kreds, og Rektoren begik nu den Uforsigtighed at lade den cirkulere mellem alle de danske Lærere.

Vilhelm Johansen tillod sig nu — uden at spørge Rektor eller give ham Meddelelse derom — at skrive denne Liste af og sende den til flere af de som farlige nævnte Tyskere. Han havde handlet efter sin Overbevisning om, hvad der tjente den danske Sag, var hans Forsvar, „ja han forekom mig“, siger Rektor, „næsten at antage, at han ved dette Skridt i forsonlig Retning havde bidraget til at stemme Sydslesvigerne for en Inkorporation“.

Tyskerne bragte Sagen for Retten, og den vakte stærkt Røre. Paa Lærerværelset skabte den megen Bitterhed, og de fleste vilde ikke hilse paa Vilh. Johansen, men „Christian Johansen skjuler kun daarligt sin Glæde over den Fare, der truer vor Skole, og er yderst intim med sin Navne“. (28/9 1861).

Dertil kom, at han paa offentlige Steder, hvor han ofte sad, udtalte sig nedsættende — sagde man — om sine egne og sit eget, f. Eks. at det var ønskeligt, om Preusserne snart kom og jog „den ganzen Plunder“ nordpaa.

Til sidst havde han den Dristighed at indsende Klage til Ministeriet for Slesvig over Kollegernes Optræden over for ham.

Nu anmodede Rektor Regenburg om, at Irettesættelsen maatte blive saa drøj, som han havde fortjent den. Han maatte da være „en endnu større moralsk Pjalt, end han er“, hvis han ikke søgte sin Afsked.

Da Ministeriets Skrivelse var kommet og han havde læst den, var hans Forbitrelse stor, baade mod Regeringen og mod Rektor. Han vilde gaa til Pressen. „Mig truede han særlig med Gengældelse paa den yderste Dag, men foreløbig dog med Avisartikler.“ (14/1 1862.)

Der meddeltes ham Afsked fra 1/4 1862 „i Naade“.

Det havde været bedre for Slesvig Domscole, om han var gaaet til Søs.

Naturligvis giver det et noget eensidigt Billede af Forholdet, naar kun Stridighederne fremstilles. Det er da heller ikke saa sjældent, at Povelsen udtrykker sin Tilfredshed med Udviklingen. Saaledes idet han (5. Jan. 1861) ser tilbage paa Aaret 1860: „Der er kommet større Enhed i Lærernes Samvirke. Af de 12 Medlemmer understøtter de 7 ærligt mine Bestræbelser. Enig med mig i alt væsentligt, udtale de sig frit og bestemt, hvor de have afvigende Meninger om Enkeltheder, og vi kommer fortræffeligt ud af det.“

Men en Samlingens Mand var Rektor Povelsen ikke, det Fællesskab, den *societas scholæ*, der altid er nødvendig, men særlig var det hernede mellem de Tyske, kunde ikke skabes under hans Ledelse.

Disciplene

Rektor Povelsen mente, at „Lærerne af den tyske Skole anse som bekendt en vis Grad af Tøjlesløshed og Raahed (hos Disciplene) som uadskillelig Følge af aandelig Modenhed og Mynlighed, og anse det ej for at være for dyrt betalt at købe de sidste for Indrømmelsen af de første.“ (30/4 1858).

Heroverfor satte han „vor Skoletugt“, den blinde Lydighed eller Lystren. Den naturlige Modsætning, der vel findes overalt, mellem Skolen, der maa lægge visse Baand paa den voksne Ungdom, og denne, der ønsker at tage sig visse Friheder, gjorde han til en national Modsætning mellem Dansk og Tysk, et farligt Synspunkt, der nok kunde faa en og anden til at identificere Dansk med Tvang og Tysk med Frihed.

Denne „tyske Surdeig“ bestræbte han sig lige fra Begyndelsen paa at faa uddrevet.

Da han kom til Skolen, „svirede“ Tertianerne og røg Tobak

paa Gaden; det fik han snart afskaffet. Noget senere fik han en Sekundanerklub forpurret, der samledes paa en Restaurant.

Men saa skete der noget, der blev Forpostfægtingen til det store Slag.

Fredag den 9/4 1858 var 4 Sekundaner, der ellers var gode Venner, samlede paa den enes Kammer for at forberede sig. Pludselig tog de 3 af dem den 4., kastede ham paa en Sofa og begyndte at besmøre hans Ansigt med Helvedessten, som en af dem havde købt for sine Vorter; det skulde blive til Knebelsbart og Bakkenbart. Han forsvarede sig, saa Sofaen gik i Stykker; men Prydelserne fik han, og han maatte gaa med Antydninger deraf i 14 Dage. Næste Dag, da de tre Syndere havde tilstaaet, tildelte Rektoren dem i Klassens Paasyn hver 6 Slag af Spanskrøret — *de var henved 18 Aar gamle*. — Forbitrede sagde de til deres Kammerater, at de vilde „afgaa fra Skolen“, og tog Lørdag Eftermiddag hjem til deres Forældre (i Husum og Flensborg). Det blev dog denne Gang ved Truselen.

Næste Aar mente Rektor at have faaet „Værtshusbesøget“ omtrent indskrænket til *Prima*. Forbyde det vilde han ikke, saalænge han ikke havde Midler til at forhindre det. Men han advarede. „Desværre maatte jeg snart erfare, at man ikke brød sig om mine Advarslers Indhold, men søgte af deres større eller mindre Alvor at slutte, hvor mange Favne Taalmodighed, der endnu var tilbage. Dette gjaldt ogsaa m. H. t. mine Advarsler mod Uflid, Studshed mod Lærerne o. m. a. Jeg sagde dette rentud og tilføjede, at de herefter ingen Signalskud maatte vente“. (11/6 1859).

Man mærker Irritationen, og Katastrofen kom da ogsaa snart.

Naar Disciplene skulde aflevere et skriftligt Hjemmearbejde, plejede de at aflevere det meget upræcist, som det nu passede dem, idet de brugte Frikvartererne eller en anden Lærers Time til at gøre det færdigt. For at forebygge denne Uskik, befalede Rektor, at de hver Morgen Kl. 8 skulde aflevere hvert Hjemmearbejde til Inspektør (∴ stikke det i en Kasse). Dette

generede Primanerne, „som ikke havde Lyst til Regelmæssighed“. En af dem, Hinrich Wolf, beholdt sin Stil til Kl. 12 og svarede, at det plejede han at gøre for at se Stilen efter i Pauserne.

Da faldt Hammeren, og Rektor gav ham (vel i Hidsighed) en Lussing. *Han var henved 24 Aar gammel.*

Hermed var „den uforsonlige Modsætning mellem min pædagogiske Grundanskuelse og de herværende, tyske Traditioner endelig kommet til Udbrud“ og nu skete *Oprøret* (som Rektor selv kalder det).

Primanerne fandt, at Klassen — ved at en af dem havde faaet en korporlig Afstraffelse — var vanæret (entehrt), og alle Disciplene udeblev fra Skolen. „Sie haben sich vermessen, sich an ihren Rector rächen zu wollen, und in ihrer Verblendung den Angriff gegen die unschuldige Domschule gerichtet“.²⁰⁾

Angrebet var saa meget farligere, som Disciplenes Forældre havde givet deres Sanktion, og rundt om i Byen kunde de høre fornuftige Folk sige: „Sie würden an ihrer Statt dasselbe gethan haben“.

Derpaa fulgte efterhaanden Udmeldelse af omtrent hele Klassen (6); kun to blev tilbage.

Rektor henstillede til Ministeriet, at Wolf og to andre bortvistes fra Skolen (Udmeldelsen kunde ikke antages, hævdede han, før de havde afbødet deres Forseelser). Men som et Træk derimod blev de, før Ministeriets Afgørelse forelaa, immatrikuleret ved Kiels Universitet.

Paa en underlig bagvendt Maade regnede Rektor det skete for en Sejr: „Vi beholde kun to Primanere, og jeg vil i Juli med allerstørste Varsomhed flytte op, maaske kun en eneste. En saadan lille udrenset Prima, som strengt holdes fra Værtshusbesøg og deslige, vil med Guds Hjælp afgive en bedre Stamme. I de nærmeste Aar tænker jeg mig desuden det Tilfælde, at de tysksindede Fædres Sønner sendes til Rendsborg eller anden

²⁰⁾ Rektors Ansprache an die Schüler. (Programmet 1859. S. 32), der er Kilden her sammen med Brevene.

holstensk Prima, for ikke at miste de kære Primanerrettigheder. Vi beholder da i hvert Tilfælde Sønerne af de danske Forældre — for Tiden hver 4. eller 5. af det hele Antal (11/6 1859). Men for at sikre os denne Sejr var en bestemt og alvorlig Afgørelse fra Ministeriet nødvendig, „under den Forudsætning nærer jeg det sikre Haab om, at det skete vil kunne bringe os et stort Skridt fremad i dansk Retning“.

Ministeren fandt det ønskeligt, at de tre bortviste tog Eksamen ved Domskolen som Privatister, extraordinært.

Efter et Sammenstød saa kraftigt var det udelukket, at Forholdet mellem de store Disciple og Rektor kunde blive godt, og i næsten hele Forældrekredsen og videre ud havde det forøget Animositeten mod Skolen.

Den næste Affære skulde faa et tydeligere politisk Præg.

Christian Schultz, Søn af Postsekretæren i Eckernförde, fejrede sin 17 Aars Fødselsdag sammen med en Søn af Gods-ejer Weiland, Amtmand Davids og Stiftsprovst Martens og en Boghandlerlærling. De drak Punch og sang, blandt andre en, hvor Slesvigs Herlighed prises. Men i Stedet for Omkvædet: „O Schleswig, mein geliebtes Vaterland“ sang de „O Schleswig-Holstein, mein teures Vaterland“, mange Gange, og det foregik i et Værelse til Gaden i en lav første Sal, saa det lød stærkt, og Folk standsede udenfor Huset. „Heldigvis“ kom tre Betjente forbi; de gik derop. Ungdommen vilde først nægte, dernæst forsøgte de at overtale Betjentene til at tilbageholde Klagen; forgæves. Rapport under Eds Tilbud, Lærlingen blev — af Hensyn til hans Ungdom — dømt til 24 Timers Vand og Brød. Afstraffelsen af de 4 Disciple overlod Politimesteren til Rektor. Denne suspendede de 4's Skolegang og dekreterede dem Husarrest indtil videre. Derpaa fastslog han følgende, som Forældrene skulde gaa ind paa ved en Revers: 1) de to udenbys skal flytte bort fra deres Vært, Værtshusholder Martensen, og den nye Vært approberes. 2) Alle 4 maa — indtil Paaske, 4—5 Maaneder — ikke forlade Huset efter 5 Em., undtagen i Selskab med Fader (Værge). 3) I Juleferien maa de ikke rejse

bort fra Byen uden Rektors udtrykkelige Tilladelse, og denne vil afhænge af deres Opførsel i Mellemtiden. 4) Martens mister sin fri Skolegang og skal desuden de første Uger paa de Eftermiddage (Onsdag og Lørdag), Klassen ellers har fri, arbejde paa Skolen under Rektors Opsigt, fordi han, medens han havde Husarrest, hver Dag var gaaet ud og besørget Informationer. 5) Schultz, der var øverst i sin Klasse, sættes nederst. Desuden fik han under Forhøret paa Kontoret under fire Øjne et Far paa sine Øren. „Unægtelig er det hele en meget mild Straffemaaler“, slutter Rektor.

Schultz og Weiland vilde ikke flytte fra deres Vært, og de maatte saa forlade Skolen.

Men Rektor sagde: „Bryderier og Skuffelser, langt fra at nedslaa mig, snarere opliver mit Mod til Kamp mod det Onde“. (Nov. 1861).

Den sidste Affære, der kendes, hvirvlede ikke saa meget Støv op.

Naar Drengene gik til Konfirmation, plejede de at faa visse Lempelser i Skolelektierne. Da disse var meddelt dem, var der en Dreng, Hermann Schnepel, der henvendte sig til sin Lærer, J. Helms, om Fritagelse ogsaa for den danske Stil (2/2 1863).

Helms afslog det kort, han havde jo faaet Besked.

Men Schnepel, „der i det hele er en raa Dreng“, vilde ikke nøjes dermed, men spurgte: „Warum sollen wir überhaupt die dumme dänische Sprache lernen, die spricht ja doch niemand?“

Helms bad ham rolig at afholde sig fra slige dumme Bemærkninger. Men Drengen replicerede: „Die Bemerkung ist gar nicht dumm!“ Helms svarede: „Din Agtelse eller din Ringagt for det danske Sprog er en ganske ligegyldig Sag; men uforkammede Svar maa du ikke give din Lærer“, og gav ham 4 Slag med Spanskrøret.

Da denne Opførsel var et temmelig enestaaende Tilfælde, gjorde Rektor ikke videre derved.

Det kunde hænde, at Povelsen udtalte Ros over Disciplene, saaledes 5/1 1861 baade for Flid og godt Forhold, og 26/7 1863 siger han: „For første Gang havde jeg alle mine unge Studenter og alle Lærerne samlede i et Aftenselskab, hvor det gik meget gemtligt til, og hvor der blev sunget baade Dansk og Tysk, og hvor vi Lærere udbragte alle Skaale paa Dansk. En af de unge Studenter takkede paa Tysk, og det laa jo ogsaa nærmest“.

Men alligevel —

Til sidst i sin Ansprache efter „Oprøret“ udtalte Rektor Povelsen — med Bagvægt altsaa:

„Wie Gehorsam gegen das Gesetz Gottes die unerlässliche Pflicht eines guten Christen ist, und Gehorsam gegen das Gesetz des Königs die unerlässliche Pflicht eines guten Bürgers, so ist Gehorsam gegen das Gesetz der Schule die unerlässliche Pflicht eines guten Schülers. Dies war mein erstes Wort an die versammelten Schüler, und dies wird — früh oder spät — mein letztes sein“.

Han havde bygget sit Hierarki op: Gud i Himlen, Kongen i Danmark, Rektoren i Slesvig, og dem skyldte den gode Kristne, den gode Borger og den gode Skoledreng Lydighed, Lydighed og atter Lydigehd. Med den Indstilling og Mentalitet kan der vindes meget, men ikke Hjerter, og selv naar man sejrer, taber man ofte.

Lige efter at han var kommet ned til Slesvig, skrev han (26/2 1855): „Det har glædet mig at se den Autoritet, jeg straks har faaet over disse velsignede (undertiden lidt for pirrelige) Mennesker“. Denne Autoritet over Lærerne beholdt han utvivlsomt. Men Sindets Gaver til at skabe Samling og Følelse af Fællesskab fattedes ham.

Overfor Lærere som overfor Disciple en myndig, skarp, usmidig Mand, uden Venlighed og Charme. At lempe sig frem var hans Natur imod: „Jeg tror, at man i Kampen mod Tyskheden og Tyskerne oftere har Brug for Raskhed — selv med en

lille Tilsætning af Hensynsløshed — end for den saa meget anbefalede Forsigtighed“ (28/4 1861).

Autoritet, Myndighed, Skarphed, Ordenssans, pædagogisk Interesse, Flid, Iver — og alligevel ikke den rette Mand paa det rette Sted.

Det Danske i Undervisningen

I Kongeriget var (13/8 1850) den Madvigske Skoleordning blevet gældende, hvorved Matematiken og Fysiken var kommet til at spille en betydelig Rolle ved Siden af Latin og Græsk, saa de omfattede 28 % af det samlede Timetal mod de klassiske Sprogs 20,7 %.

I Slesvig var de tilsvarende Tal 17 og 30 %.

Men det, der interesserer i denne Sammenhæng, er, hvad der gjordes for at forøge det danske Islæt i den tyske Skole.

Til Støtte for Skolen i Almindelighed blev der, straks efter at Povelsen var blevet Rektor, oprettet Realafdelinger; Undervisningen skulde være fælles i de to nederste Klasser, men i de tre derover skulde der være selvstændige Klasser for Realister. Men Retningen slog ikke særlig godt an: I hele Skolen var der kun 6 (1856) til 16 (1863). Deri var naturligvis Realskolen Skyld, der jo var Tyskernes egen. Povelsen søgte at faa denne forbudt, men Ministeriet var for klogt til at gaa med til denne Tvang.

Med Undervisningen i Dansk gik det naturligvis saaledes, at det Resultat, der naaedes, blev større og større, efterhaanden som Grundlaget fra de lavere Klasser blev bedre og bedre.

Allerede 26/2 1855 kunde Povelsen skrive: „Med Undervisningen i Dansk gaar det herligt allerede i lille Quinta, og vore Primanere, som ikke have lært Dansk nedenfra, tale ikke blot meget godt Dansk, men skrive frie Afhandlinger paa en halv Snes Sider“.

I Skoleaaret 1862/63, det sidste fuldstændige, naaedes der,

efter grammatiske og sproglige Øvelser i de tre nederste Klasser, i de fire øverste følgende:

IV. Valdemar Sejer. Stykker af Peder Paars.

V. og VI. Hrolf Krake (af Oehlenschläger), Præsten i Vejlbj, Juleferierne, En dansk Students Eventyr, Genboerne, En Spurv i Tranedans, Eventyr paa Fodrejse.

VII. Oversigt over den danske Litteraturs Historie. Nordens Guder, Baldur hin Gode, Svend Dyrings Hus, foruden flere udvalgte Stykker af andre betydende Forfattere. Jomsvikingasaga. Ja, man havde den Dristighed at give sig i Kast med Oldnordisk og læse 16 Sider af Hrafnkels saga.

Desuden Stile og „Exercitier“ af en saadan Sværhedsgrad, at man mente at kunne byde de Slesvig Dimittender følgende Eksamenstile: At fortælle den catillinariske Sammensværgelse (1860). Hovedtrækkene af Christian II's Historie (1861). Skildring af Amerikas fysiske Beskaffenhed (1862). Hvilke Pligter har Mennesket med Hensyn til Dyrene (1863).

Til Resultatet bidrog ikke lidet, at „Fædrelands-“, d. v. s. Danmarks-Historie blev lagt til Dansk, og at man brugte en dansk Lærebog (i de højere Klasser Allens, i de lavere Barfods).

Fremmende har det ogsaa virket, at ikke mindre end 22 % af Børnene, i Reglen fra Embedsmandshjem, kom fra Kongeriget.

Til Afløsning af Preussisches Lesebuch udarbejdede *Chr. C. Lorenzen*,*) Adjunkt ved Skolen fra 1856, med Understøt-

*) C. C. Lorenzen (f. 1829) var fra Sundeved. Da Degnen mente at finde Evner hos den unge Bondeknøs, blev han sendt til en Skolelærer i Angel for at lære, navnlig Tysk. Betalingen for den Undervisning, han nød, var, at han selv underviste de mindre, et Sted 80 Børn 6 Timer daglig, »saa at mine frie Timer var temmelig indskrænkede«. Efter Præstens Raad bestemte han sig til at gaa den akademiske Vej, og i 1848, da han var 21 Aar gammel, gik han ind i Sekunda i Flensborg. Efter de 3 bevægede Aar tog han til København som den første fra Flensborg i mange Aar. 1856 teologisk Kandidat, s. A. ansat ved Domskolen.

telse af Ministeriet, en Deutsches Lesebuch, der fra 1858 blev brugt i de to laveste Klasser.

Af Sagnene er Halvdelen danske, af Resten er der kun et Par tyske. »Darstellungen aus der Vaterlandsgeschichte« indeholder 33 Fortællinger fra Danmarks Historie, og af „Mitteilungen aus der geographischen Beschreibung des Vaterlandes“ er de 56 fra Kongeriget, 14 fra Slesvig og 7 fra Holsten. Sidste Afdeling »Vermischtes« har bl. a. Uffes Kamp, Rigsvaabenet og Vor Krigsmagt.

I Geografi lagde man Hovedvægten paa Danmarks, og Disciplene lærte at udtale de danske Navne rigtigt.

Da Povelsen jo betragtede Dansk sammenlignet med Tysk som repræsenterende det klare og koncise mod det uklare og udvandede, var han ivrig for at faa Lærebøger oversat: „En god dansk Skolebog i tysk Oversættelse er et virksomt Middel til at befordre den her ligesaa ønskelige som hidtil savnede danske Aand og Tankegang Hertil kommer endnu det Hensyn, at vore Lærde have et fortrinligt Greb paa at skrive gode Lærebøger, hvilket Tyskerne i det sidste Decennium stiltiende have indrømmet ved som Oversættere at kaste sig over de hos os udkomne Skolebøger“.

I Skoleaaret 1862/63 var man kommet saa vidt, at der f. Eks. i øverste Klasse kun brugtes 5 originale tyske Skolebøger, men 7 i Oversættelse fra Dansk (og foruden dem Oehlenschlägers Nordens Guder og Allens Danmarkshistorie). Selv havde han oversat Tregders græske Myteologi og hans græske Formlære.

Som et lille Fremstød kan ogsaa nævnes, at Povelsen (1860) opgav de tysk-latinske Klassenavne (Prima — øverste o. s. v.) og efter dansk Mønster gik den modsatte Vej med I som den laveste og VII som den højeste. Samtidig indførte han Vidnesbyrdbog og Karakterer som i Kongeriget.

Af aller største Betydning var det naturligvis, hvor Dimittenderne besluttede sig til at studere, i Kiel eller i København.

Sikkert efter Forespørgsel fra Regensburg fremsætter Povelsen sit „Standpunkt overfor det vigtige Spørgsmaal, hvad der er at gøre for at faa vore Dimittender til strax og alene at gaa til Københavns Universitet“:

1) Det eneste faste Baand mellem os og Københavns Universitet er Meddelelsen af en ensartet Dannelse, saa den ofte ordknappe og undseelige danske Grundighed fortrænger den rhetorisk-sofistiske tyske Overfladiskhed, der har blændet og bestukket selv kompetente Dommere. I Forbindelse med de danskdannede Lærere er det lykkedes mig allerede at faa dette godt igang og at neutralisere de tyskdannede Læreres lammende Indflydelse. Men Frugterne vil først vise sig, naar nuværende Quarta skal afaas om Abiturienter i Sommeren 1863!

2) Indtil da blive de, der herfra gaa til København, for den danske Sag en uvis Vinding (jeg anser de „loyale Slesvigere“ for upaalidelige Venner og i paakommende Tilfælde for de farligste Fjender*) og det er kun af Hensyn til mine Disciples Fremtidsvel, at jeg søger at aabne deres Øjne for det, der er i deres Interesse. Jeg afholder mig fra Overtalelse, ja fra ethvert Raad.

3) Skønt jeg i mit Hjerte betragter dem, der gaa til Kiel som fortabte Faar, saa behandler jeg dem ikke som saadanne, men idet jeg omfatter alle mine Dimittender med samme Velvilje, vedligeholder jeg den venskabelige Forbindelse med Kieles Studenterne, ogsaa for i paakommende Tilfælde at kunne staa dem bi med Raad og Daad.“

Som man ser et baade behersket og klogt Standpunkt.

Af de 21 (flere var det ikke!), der dimitteredes fra Domskolens 1850—1862, gik iøvrigt ikke mindre end 13 til København og kun 7 til Kiel eller et andet tysk Universitet.

*) 20/9 1855 havde Povelsen skrevet: »Saa ofte jeg hører nogen kalde sig »Slesviger« og ved dette Ord betegne sin Upartiskhed over for Danske og Tyske, kommer jeg til at tænke paa Herodots Ord (8,73): De øvrige Stater vare neutrale, men hvis jeg skal sige min Mening, saa betød deres Neutralitet intet andet, end at de holdt med Perserne.«

Det danske Element styrkedes stadig ved nye Udnævnelser, saa det i 1863 bestod af 8 kongerigske, 2 danske Slesvigere, 2 loyale Tyskere samt Christian Johansen.

Det virksomste Middel til at fremkalde Kærlighed til det Danske, var naturligvis selve Lærerens Person, og mellem disse var der — foruden *Manicus*, der allerede er nævnt — flere betydelige.

Kollaborator Peder Blichert
(1828—1894)

Peder Blichert (f. 1828 i Kolding; ansat 1853) var, skrev *Povelsen* (2/4 1855), den Medarbejder, han satte mest Pris paa, „blandt meget andet fordi han har det bedste Humør, og — skønt dansk og djærv trods nogen — dog er vel lidt af Tyskerne“. Han stod højt hos Børnene, et af dem fortsatte Venskabet op gennem Aarene, kom ofte og besøgte ham, da han var blevet Rektor i Roskilde (som *Povelsens* Efterfølger) og Sorø, og da rejste han — der nu var høj Embedsmand —, fra Tyskland op til hans Begravelse.²¹⁾

Morten Muusmann (f. 1822 i Aarhus, ansat 1855) skriver i sit *vita* i Skolens Program, at han, da han var begyndt at undervise (ved den højere Realskole i Helsingør) fik en Interesse for og en Kærlighed til Skolevirksomhed, der ofte har faaet

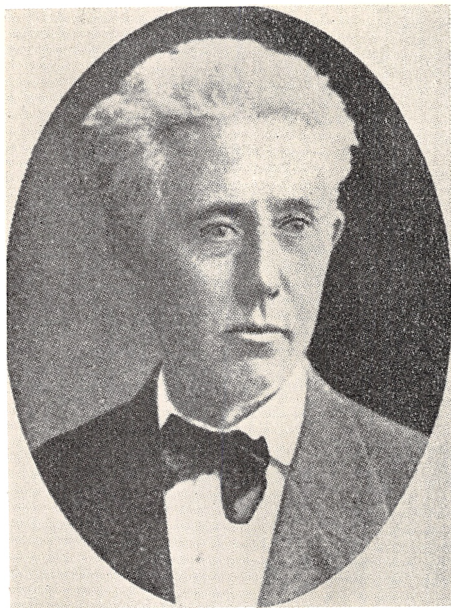
²¹⁾ Meddelt mig af hans Datter, afd. Fru Blichert Nielsen.

ham til at føle en levende Glæde over hans Beslutning at vælge Lærerens Kald.

Derfor havde han ogsaa et særlig godt Tag paa Børnene (og forstod ogsaa at omgaas Befolkningen). Naar der paa Vejen hjem opstod Stridigheder mellem Drengene fra Domskolen og Realskolen, kunde han jævne disse, og det var vel at mærke ikke blot hans egne Drengene, der kom til ham med deres Klager, men det hændte ogsaa, at Realskolens kom løbende efter ham og anraabte ham om hans Bistand mod de andre (Povelsen 17/1 1858).

Men højest stod dog sikkert *Johannes Helms* (f. ved Slagelse 1828, ansat 1859).

Han havde som ung Student deltaget i to Aars Felttog (som han senere skildrede i Soldaterliv i Krig og Fred, der indledes med „Jeg elsker de grønne Lunde“). Derefter havde han boet paa Regensen, og hans lystige Viser som Den svenske Konstabel, Prins Ferdinand og Jeg har været til Middagsmad, vandt stor Yndest.

Kollaborator Johs. Helms
(1828—1895)

(Efter Vestre Borgerdydskolen 1787—1937,
Side 70)

Ham kunde Drengene naturligvis ikke staa for, hverken de danske eller de tyske.

„Jeg har stor Glæde af den danske Undervisning i Fædrelandshistorie, som er begyndt i de to Obertertier“, skrev Povelsen (6/2 1859). „Disciplene deltagte med et usædvanligt Liv, sætter en Ære i at gøre det godt. Til dette gunstige Resultat bidrager Lærerens (Helms') vindende Personlighed, der har gjort

ham meget populær. Men selv den Omstændighed, at „tyske“ Drengene fatte Kærlighed til — vel endogsaa af og til efterligne — et saadant Prøvekort paa en københavnsk Student, uden mindste Tilsætning af en Kieler. er ikke uden Betydning. De ere aldrig gladere, end naar de kan faa ham til at fortælle om sin Deltagelse i Krigen, og kommer der en enkelt Ytring fra en Dreng af en tysksindet Familie, som f. Ex.: Saa De saa ikke min Fader blandt Belejrerne af Fredericia? saa forstaar han med Lethed, med en Rodomontade, der klæder ham, at svare: Nej — og det var hans Lykke! saa at alle hjertelig le paa Spørgerens Bekostning. — Det er karakteristisk, at hans Disciple sværme for Napoleon I, medens Subrektors med sure Miner høre om hans Sejre og Tyskernes Nederlag“.

Stemningen omkring Domskolens

En Skole, der stod paa en saa udsat Post og faktisk var i saa tydelig Modsætning til Hjemmenes politiske og nationale Indstilling, Livssyn, kan man næsten sige, var naturligvis udsat for en voldsom Kritik.

Denne rettedes først og fremmest mod de danske Læreres tyske Sprog.

„Byens Tyskere ere meget forbitrede paa os danske Lærere siden de to slemme Tyskeres Afgang,²²⁾ og Harmen giver sig Luft i allehaande Angreb. Den eneste Beskyldning, der er lidt Opmærksomhed værd, er den, at vi generes af Sproget. Thi den er desværre sand, og jeg kan ikke faa *alle* mine Kolleger til at indse, at en fuldstændig Tilegnelse af Sproget er det bedste Vaaben mod vore Modstandere og det naturligste Middel til at betage Disciplene den Følelse, at vi ikke ere af deres egne“.

(30/4 1855).

Selv gjorde Rektor Povelsen sit Bedste ved f. Eks. altid at tale Tysk, ogsaa til de danske Lærere i Skoletiden. Men han

²²⁾ Lorenz og Konrektor A. J. F. Henrichsen.

blev ved at have sine Bekymringer: „Jeg har haft den Fornøjelse at bemærke, at Helms ikke generes af Sproget. For C. C. Lorenzen har jeg naturligvis ikke været bange. Gid jeg havde Muusmann saa vidt. Han gør sig ærlig Flid, men er dog endnu ej kommen saa vidt, at han i en Anmærkning i Klasseprotokollen kan undgaa grammatiske og ortografiske Fejl, hvad enten han lader ham „nachsitzen“ eller straffer ham „mit sechs Schläge“.

Hvor krads og ondsindet Kritiken kunde være, viser det som Dr. juris *Gustav Rasch* bringer til Torvs om Skolen i sin Vom verlassenen Bruderstamm (1862/63).

Hans Kilde er ofte Skolebørnene, og hvad de har skrevet op i Timerne om deres Lærere.

Hver af Lærerne bliver trukket frem og rullet i Tjære og Fjer (III 25 ff.).

Om *Povelsen* hedder det: Tysk taler den nye Rektor i den tyske lærde Skole højst mangelfuldt. Han gør sig heller ikke den ringeste Umage med at lære Sproget. Og hvorfor ogsaa? Grænseløs Foragt for tysk Dannelse og tysk Kultur er jo Grundtrækkene hos ham, og hans Mission bestaar netop i at fortrænge alle tyske Elementer af den slesvigske Ungdoms Dannelse. Man siger, at denne lærde Herre benægter Tysklands Eksistens positivt og har givet en Lærer, der havde et Kort over denne Uting hængende, Ordre til at tage det væk, og sine Primanere skal han have truet med: han skulde nok faa pillet ud af de Slesvigere at tale om *deres* Schiller og *deres* Goethe.

Manicus er en i enhver Henseende indifferent Person, tør og kedelig i sin Undervisning og med ringe Evner som Lærer. Hans mangelfulde Kundskaber i det tyske Sprog var navnlig tydelige i de første Aar i Slesvig.

(Da jo Tysk var hans Modersmaal, trøstes man ved, at der dog tilføjes: in der letzten Zeit ist es damit besser geworden.)

For *Peter Blichert* er enhver tysk Discipel et Uhyre (Greuel), og hans Vrede faar ved hver Lejlighed Luft ved Øretæver og Prygl. Han er fuldkommen uden Manerer; hans Op-

førsel er raa og ordinær. Siddende paa Stolen med Benene over hinanden og med Ryggen mod Eleverne finder han en særlig Glæde i at spytte paa Gulvet og paa denne Vis danne Figurer. Han er ikke uden Begavelse, men grænseløs indolent og højst overfladisk i sin Undervisning. I Græsk er den af en saa sørgelig Natur, at han ved sin Uvidenhed i de elementæreste Ting gør sig latterlig selv for Eleverne i Konfirmationsalderen. At han tæler Tysk højst mangelfuldt og laver de værste Brølere i Grammatik, er det ikke Umagen værd at nævne.

(Blichert blev senere anset for at være en af Landets bedste Pædagoger, der styrede Roskilde og Sorø Skoler paa en mønstergyldig Maade).

Morten Muusmann er en lille Mand med fine Manérer og fint Væsen, i skarp Modsætning til den højst brutale Opførsel hos de fleste andre Lærere. Hans mange og lange Ophold i Udlandet har givet ham Pli og Politur. Men han er en eksalteret Eiderdansker, og naar Eidanismen stiger ham til Hovedet, kaster han alle sine fine Manérer over Bord.

Sønnen af en Slesvig Borger, en brav Haandværker, blev i en Time spurgt af Muusmann, hvor Byen Slesvig ligger.

„I Slesvig“, svarede naturligvis den 10-aarige Dreng.

„Nej“, skreg Læreren, „i Sønderjylland i Danmark. Ved du nu, hvor Slesvig ligger?“.

Intet Svar. Drengen kunde ikke faa i sit Hoved, at Slesvig pludselig skulde være blevet til Sønderjylland. Endnu engang blev han overfuset af Læreren, men hans Svar lød: „I Slesvig“.

Rød af Raseri og Forbitrelse slog Muusmann Drengen med den knyttede Næve.

„Hvor ligger Slesvig?“

En lang Hulken fra det mishandlede Barn var det eneste Svar. Ørefigner og Næveslag Gang paa Gang igen. Endelig hørte man Drengens sagte Svar: „In Dänemark!“.

(Det er den Lærer, som elsker at have med Børn at gøre, og som selv fremmede Dreng tillidsfuldt henvendte sig til)!

Helms er den geniale Forfatter af Sangen Den tapre Land-

soldat,²³⁾ en Blanding af Plathed og Snak. Han udmærkede sig imidlertid ikke blot som Sanger, men ogsaa som Helt, en anden Tyrtaus. Han avancerede til Sergeant og erhvervede sig ved Isted Dannebrogskorset. Det er en ubegribelig Taktløshed at meddele Ungdommen disse Ting i Skoleprogrammet. Hvorledes Ungdommens Stemning er imod ham, behøver man vel ikke at omtale.

Han er altsaa i flere Retninger en berømt Mand, men ikke m. H. t. Dannelsen og pædagogisk Dygtighed.

(Helms blev senere en elsket og agtet Bestyrer af Borgerdydskolen paa Christianshavn).

O. s. v. o. s. v. om alle Lærerne. Skolen skildres som en zoologisk Have, med lutter sære Dyr, snart latterlige af baade Udseende og Opførsel, snart ondsindede og fæle.

Nu er Rasch' Bog naturligvis — som man vist har forstaaet — præget af det mest indædte Had til og en stærblind Fanatisme mod alt dansk, men hans Kritik er dog et Tidens Tegn paa Stemningen, som den var, særlig op mod Afgørelsen. Selvfølgelig har der været nogle af Byens Borgerskab, der har søgt at være loyale, og der har været andre, der har set paa Domskolen som et nødvendigt Onde; deres Drengene maatte igennem den, og for deres Skyld maatte man finde sig i dette Onde. Men i vide Krese har Skolen med Held været lagt for Had, Byen har været fuld af Sladder om den og dens Lærere, og det ottende Bud har i Slesvig lydt: Du skal sige ondt Vidnesbyrd om din Næste, naar han er Dansk.

Denne Fanatisme er der ogsaa Eksempler paa mellem Skoledrengene: „Toldinspektørens Søn blev for ikke længe siden paa Gaden holdt af en Dreng, medens en anden spyttede ham ind i Munden. Saadanne Excesser ere efter min Erfaring altid Lærernes Skyld. Naar det gaar saaledes i slesvigske Skoler, tør man næppe undres over, at de danske Drengene terroriseres i Rendsborg Realgymnasium. En Søn af Krigsraad Jacobsen hav-

²³⁾ Af Peter Faber!

de faaet en Hue med Kongens Navnetræk. En Søn af Pastor Bolted i Bündtorp rev Navnetrækket af og spyttede i Huen, men blev ikke straffet, hvorimod han pro forma fik en Irette-sættelse“ (20/8 1861).

„Skønt jeg ved, hvorledes den holstenske Ungdom indpodes Had til alt, hvad der er Dansk, saa forbavses man dog, naar et enkelt Eksempel træder én nær. Vi havde ved Juletid faaet en 10 Aars Dreng fra Pløen, hvis Moder er født i Sundeved og opdragen paa Fyen. Men desuagtet lynede Glæden ud af hans Øjne, naar der i den fædrelandske Historie var Tale om Ulykker, der havde truffet Danmark, ligesom han ogsaa en Dag jublende fortalte sin Onkel, at Historielæreren (Helms) havde sagt, at de andre „de fødte Slesvigere“ var Danske, men at han som en født Holstener var en Tysker (18/3 1861).

Dr. Tryde giver sig meget af med Dr. Gayes²⁴⁾ Børn, der ere Disciple i den endnu blomstrende Realskole. Med dem taler han naturligvis Tysk, men desuagtet ytrede den ene Dreng, der er 7 Aar gammel, at Tryde fortjente Ørefigen, „fordi han taledede Dansk“. Saaledes lærer Hr. Gaye, der selv ikke kan, eller maaske ikke vil kunne et Ord Dansk, sine Børn at forstaa Ligeberettigelsen“ (11/11 1860).

Lærernes Autoritet, vel ogsaa undertiden deres Venlighed mod Børnene, Hensynet til de mange danske Kammerater og Tanken om, at man skulde naa et Maal ved Skoleaarets Slutning, har vel som oftest forhindret denne Stemning i at komme til Udbrud. Men hos de fleste af Ungdommen var denne Modvilje, Aversion eller maaske Had mod ikke Lærerne personlig, men mod hvad de repræsenterede, latent tilstede.

Denne reserverede eller fjendtlige Holdning hos Borgerskabet kom naturligvis til at indvirke paa Skolens Frekvens. Mange satte deres Børn i den slesvig-holstensk prægede Realskole, og nogle sendte dem til holstenske Latinskoler. Elevtallet, der i 1847 jo var 135, var i 1863 kun 95. Hvad det betød, kan ses ved

²⁴⁾ En dansk og en tysk Læge ved Sindssygehospitalet.

en Sammenligning med Odense (der havde samme Indbyggerantal som Slesvig (godt 11.000). Katedralskolen her havde i 1847 103 Elever, i 1863 180, var altsaa i 1847 betydelig mindre, men i 1863 dobbelt saa stor som Doms skolen. Antallet af Studenter var i Slesvig gennemsnitlig 2 om Aaret, i Odense 7. — Reaktionen kunde ikke blive saa voldsom som i de mellemslesvigske Kirker, hvor Menigheden udeblev, naar der var dansk Gudstjeneste, thi alle de Hjem, der havde Ambitioner m. H. t. at lade deres Børn studere, var jo henvist til Doms skolen. Men Reaktionen mærkes altsaa ogsaa her, de fleste Hjem, der har kunnet komme uden om den danskprægede lærde Skole, har undgaaet den.

Kritiken skød altsaa langt over Maalet. De danske Lærere var gennemgaaende dygtige og venlige Mennesker, nogle endog betydelige, og Gennemsnittet af dem paa ingen Maade ringere end ellers ved danske eller tyske Skoler.

Men i sit Udgangspunkt havde Kritiken Ret: Skolens Maa! var — foruden det kundskabsmeddelende og karakteropdragende — at vække Følelser til Live i Drengen og Ungdommen, at de var Danske, den Følelse, man troede var latent tilstede. Danmark var Slesvigernes Fædreland, enten de talte Tysk eller Dansk, Danmarks Konge deres Konge, Dannebrog deres Flag, Danmarks Historie deres Historie, det blev sagt tit og ofte. Men det statsretslige Faktum, at Danmark gik til Ejderen, og dygtige Mænds Arbejde kunde ikke skabe Sejren; man havde valgt dernede. Og som altid — i hvert Fald før de sidste Aars stærke Statsindgreb i Hjemmene i visse Lande —: Naar Striden staar mellem Hjem og Skole, sejrer Hjemmet.

Opløsning og Flugt

I December 1863 og Januar 1864 var det svært at holde sammen paa Skolen — og sin egen Arbejdsvilje — saa meget skete der udenom og saa stærke og svingende var Stemningerne.

Discipeltallet reduceredes stærkt, idet flere og flere af de tysksindede Forældre holdt deres Børn hjemme. I Slutningen af Januar maatte man slaa flere Klasser sammen. Drengene sad noget uroligt paa Bænkene.

2. Februar blev Skolebygningen rekvireret til Lazaret, ogsaa Rektors Embedsbolig vilde blive taget.²⁵⁾ Povelsen fik indrettet Klasser i Manicus' og Grünfelds Boliger (men dem blev der ikke Brug for).

3. Februar hjalp 4 i øverste Klasse Rektor med at bære hans Bøger op paa Biblioteket, da han hvert Øjeblik ventede Lazaretsengene.

Da Undervisningen begyndte om Morgen — med knap Halvdelen af Eleverne — var det med den Aftale, at 3 Kanon-skud skulde opløse Undervisningen for den Dag; Helms skulde bestemme, om man kunde kalde det „i Nærheden“. Snart lød der en Del Skud, men Sergeant Helms erklærede, at det næppe var skarpe Skud, og at man blot „blæste Kanonerne af“. Saa blev de, „og da vi netop i øverste Klasse (i Xenophon) havde om Sanseindtrykket og Forestillingen, behøvede vi ikke at lede efter et godt Eksempel“ (3/2 1864).

Men der blev næppe læst meget. Skydningen blev ved, og da Formiddagen var gaaet, blev der givet Ferie, „foreløbig paa 3 Dage“.

Det blev til mere end 3 Dage. Dansk Aand kom aldrig mere til at prøve sin Kraft i den gamle Skole ved Domkirkens Fod. Her paa de samme Steder havde Johannes Ewald gaaet og drømt sine Drømme om Bedrifter, dem Livet og Virkeligheden sønder slog. Paa lignende Maade drømte og haabede den unge danske Bevægelses Mand paa Fremgang og Sejr i de Egne, der før havde været danske. Men Befolkningen havde valgt og var tro i deres Tyskhed. Vi høstede kun Nederlag — og Erfaringer.

Den 5. Februar hørte *Helms* (og de andre Lærere) Rygter om, at Dannevirke vilde blive forladt. Der var tomt paa Gaden, ingen

²⁵⁾ Rektors Embedsbolig var paa Skolen (der laa lige vest for Domkirken). Manicus' og Grünfeldts Embedsboliger laa lige i Nærheden.

Soldater, ingen Civile; og stille inde i Stuen, man talte kun dæmpet sammen.²⁶⁾

Omtrent ved Midnat hørte man den tunge rullende Lyd af Kanoner paa Gaden, lidt dæmpet af den faldne Sne. Saa vidste man Besked.

Næste Morgen vaagnede han tidligt, vækket af „Schleswig-Holstein meerumschlungen“, og fra sit Vindue saa han Afdeling efter Afdeling af fjendtlige Tropper rykke ind i Byen.

Mellem 4 og 5 mødte en Blikkenslager og en Boghandler og meddelte ham, at han havde at være ude af Byen inden Kl. 6 „im Nahmen der Bürgerschaft“, ellers kunde de ikke indestaa for hans „Leben und Gut“.

Helms gik nu ind til Rektoren, men mødte paa Vejen Skolens Pedel, der gav ham en Seddel fra denne: der var ikke andet at gøre end at bøje sig for Nødvendigheden og rejse.

Han søgte nu ind til Blichert. Denne havde sammen med Rektoren og et Par andre faaet skaffet sig en Vogn. Der var ingen anden Udvej end se at komme sydpaa, først til Hamborg.

Det lykkedes ham at faa en Plads i Amtmandens Vogn.

Inden han tog hjemmefra vandede han sine Blomster, „det var mig næsten en Fornemmelse, som om jeg tog Afsked med levende Væsener“.

Jernbaneturen den næste Dag fra Rendsborg til Hamborg var ikke behagelig. Paa Mellemstationerne var der fuldt af Folk, og naar Toget holdt, styrtede de ind i det, for at faa „die Dänen“ at se, og der „blev kastet baade Skældsord og Snavs“ ind ad Vinduet til dem.

Paa Vejen senere i Toget fra Hamborg til Rostock traf han sin Kollega Jørgen Kruse (ansat 1862) med Kone og Barn, og Helms maatte paatage sig det Hverv ved Stationerne at stille Barnet op ved Vinduet; de vilde ikke gerne have Tyskerne ind.

Endelig kom de i Rostock ombord i et svensk Skib.

Om Aftenen samledes alle de fordrevne — et halvt Hundre-

²⁶⁾ Helms: Nogle Erindringer fra de sidste Dage i Slesvig (Fortællinger og Dige 1888. S. 5 ff).

de Mennesker, mest unge eller yngre Mænd — om en Bolle Punsj. Mangt et Glas blev tømt paa, at de maatte vende tilbage under lykkeligere Omstændigheder, og ingen tvivlede paa, at det vilde ske.

Sent næste Nat kom de til Ystad. De lejede 7—8 Slæder, og afsted gik det i Mulm og Mørke til Malmø. Først den 11. Februar naaede de København, 6 Dages Rejse!

Som Helms' har vel ogsaa de andre Læreres Flugt været uhyggelig og spændende. Som han har de vel ogsaa troet paa, at de vilde vende tilbage under lykkeligere Omstændigheder. Det skete altsaa ikke.

Men indholdsrige og ejendommelige havde de været de Aar ved Slesvig Domscole.

Træk af den danske Skoles Historie i Sydslesvig mellem de to slesvigske Krige.

Af cand. mag. *Th. J. Madsen.*

Dansk Skole i Sydslesvig mellem Trearskrigen og 1864! Hvilken Forjættelse og Opløftelse ligger ikke i disse Ord! Et Tidsafsnit for vort danske kulturelle Folkeliv i Sydslesvig, hvor det spirede og grønnedes paa den danske sydslesvigske Folkegrund i Kirke og Skole — en Tid, som i mange Henseender kan sammenlignes med Grotiden for dansk Kirke og Skole i Sydslesvig efter 1920, i hvert Fald for de første fjorten Aars Vedkommende, Opgangsperioden indtil 1935.

Freden i Wien med Sønderjyllands Adskillelse fra Moderlandet satte en Stopper for det danske kulturelle Arbejde, der fra manges Side var udført mellem Krigene. — Hvordan Forholdene vilde have udviklet sig, hvis Krigen ikke var kommet, kan der kun gisnes om. Men mon ikke den Kendsgerning, at dansk Skole efter 1920 under blidere Kaar end efter 64 har formaaet at blomstre og skyde friske Skud, ogsaa skyldes den Omstændighed, at dansk Skole i Sydslesvig stadig gror videre efter de Sædekorn, der blev lagt af samvittighedsfulde, danske Lærere for snart Hundrede Aar siden?

Efter Istedslaget i 1850 indlededes en ny Periode i vor Landsdels Historie, idet der for første Gang i Aarhundreder fra Hertugdømmets Styrelses Side førtes en bevidst dansk national Politik. Nu skulde der, inden det blev for sent, raades Bod paa de Forsyndelser, der i national Henseende var sket mod Landsdelen gennem Aarhundreder. *F. F. Tillisch* overtog i Kongens Navn Styret som overordentlig dansk Regeringskommissær; hans Privatsekretær *Th. A. J. Regenburg*¹⁾ blev den, der som ingen anden Enkeltmand fik Indflydelse paa Udviklingen i vor Landsdel i dette Tidsrum. Hans Navn er for bestandig knyttet

¹⁾ Regenburg anses for Sprogskriptets Fader; se Sønd. Hist. IV 413.

sammen med de Sprogskripter, der blev anordnet i Sydslesvig den 7.—8. Febr. 1851. Her er ikke Stedet til at kritisere disse Sprogforanstaltninger og deres Virkninger, men set med vor Tids Øjne tør man vist mene, at disse var lidt for drastiske, særlig for de sydlige Dele af Landet op mod Slien. Fra tysk Side blev disse Sprogordninger anvendt flittigt mod os, baade før og efter 64; men man glemte dog at sammenligne, da den prøjsiske Regering i 1889 afskaffede saa at sige al dansk Undervisning i Nordslesvig.²⁾

Flensborg By kom ikke ind under Sprogforanstaltningerne; paa Grund af sin Loyalitet under Trearskrigen blev Byen belønnet og beholdt Tysk som officielt Sprog ogsaa i Skole og Kirke. Ad Frivillighedens Vej udvidede man saa den gamle danske Gudstjeneste i Helligaandskirken; den frie danske Menighed stiftedes i Begyndelsen af Aaret 1851 — og hertil knyttes omtrent et Aar senere den danske Borgerskole. Paa anden Maade understøttedes Danskheden i Flensborg fra officiel dansk Side. Generalkommandoen fik sit Sæde i Byen; Overappellationsretten flyttedes fra Gottorp til Flensborg. Den nye slesvigske Biskop (Boesen) tog ogsaa Embedsbolig her — og paa mangfoldige andre Maader understregedes det, at Flensborg var Hertugdømmets Hovedstad. Byen havde o. 1850 ca. 15,000 Indbyggere; Indbyggertallet forøgedes kendeligt mellem Krigene, saa at det laa omkring 20,000 ved den anden slesvigske Krigs Udbrud i 1864. Tiden mellem Krigene var i materiel Henseende en lykkelig Tid for Landsdelen, idet den ogsaa drog Fordel af Danmarks økonomiske Opgang i disse Aar.

Mange af de slesvigske Embedsmænd havde været illoyale under Krigen, saa der maatte foretages en Udrensning: I Flensborg blev Borgmester Callisen erstattet med Etatsraad G. Fr. Lassen, Regens Svoger; Politimester Niemann og Bysekretær Holm afløstes af Politimester Garlieb og Bysekretær Hargens. Der var mange Huller, der skulde fyldes — og de fleste Em-

²⁾ Th. Kaftan, den senere Generalsuperintendent for Slesvig, var imod denne Uret. Se: Erlebn. u. Beobachtung 214—215.

bedsmænd maatte naturligvis komme nordfra. Inden for Lærerembederne besattes dog mange af dansksindede Sønderjyder, der som rundne af Landsdelens egne Børn, turde have Forudsætninger for bedre at forstaa den Befolkning, de skulde virke iblandt. Der er naturligvis begaaet Fejlgreb ved Embedsbesættelserne, men i det store og hele var det en stor Flok dygtige og begejstrede Mænd, der kom herved for at optage en Gerning blandt Landsmænd i Sydslesvig efter Trearskrigen.

Latin- og Realskolen i Flensborg.

Den gamle Skole.

Flensborgs lærde Skole er en meget gammel Skole, hvis Oprindelse gaar helt tilbage til Reformationstiden, idet Kong Frederik II under et Besøg i Byen 19. Juli 1565 konfirmerede et Gavebrev fra Franciskanermunken *Ludolph Namensen*, ogsaa kaldt Lüdke Namens, til Fordel for en lærd Skole; en betydelig Formue til Skolens Drift og en færdig Skolebygning blev skænket Flensborgs Magistrat.³⁾ Havde der da ikke eksisteret Skoler i Byen før 1566? — Jo, man kendte før Reformationen to saakaldte Rektorskoler, der var knyttet til St. Marie- og St. Nikolaj-Kirker, d. v. s. at disse Kirkers Gejstlige ledede disse Skoler.⁴⁾ Efter den lærde Skoles Oprettelse blev Rektorskolerne omdannede til almindelige Borgerskoler stadig hørende ind under Kirkerne, men ledet af en Skrivemester og hans Hjælper. Undervisningssproget var som ved alle andre Datidens Latinskoler Latin; og dette Forhold varede ved til langt ind i det 18. Aarhundrede. Mange fremragende Ledere skal Skolen have haft gennem Tiden op til 1850, bl. a. kan nævnes *Poul Sperling*, der var født i Egernførde, *Johs. Møller*, der grundlagde dens Bibliotek og var kendt som en betydelig historisk Forfatter (+ 1725). Slutningen af det 18. Aarh. var en Nedgangstid for Skolen. Befolkningens

³⁾ jfr. Brasch: Flensborg lærde og Realskoles Indbydelsesskrift 1861. 12 ff.

⁴⁾ jfr. Callsen: Das Flensburger Schulwesen 2—4.

Tillid til den var dalende, især da Kravene om Realundervisning ikke var sket Fyldest. Den megen Latinundervisning i den lærde Skole ansaas af Borgerklassen for unyttig; i en saa blomstrende Handelsby som Flensborg ansaa det for mere nødvendigt at faa Uddannelse i levende Sprog og andre reale Fag. Men disse Krav blev ikke imødekommet fra Skolens Ledelse; der skulde gaa et halvt Aarhundrede, inden den fuldstændige Realundervisning blev organiseret ved Skolen. I første Omgang afløste det tyske Sprog Latin som Undervisningssprog; her skal mindes det Forsøg, der blev gjort fra Skolens Kantor *G. H. Overbecks* Side i 1779 med at faa indført henholdsvis Dansk og Tysk som Undervisningssprog. Andragendet blev afslaaet af Slesvigs Generalsuperintendent Adam Struensee, men det tyske Kancelli tilkendegav dog Overbeck ved kgl. Resolution 28. 4. 1781, „at der for saa vidt kunde tages Hensyn til hans Andragende, at det maatte være ham tilladt Onsdag og Lørdag at undervise Ungdom i dansk Sprog, naar det kunde ske uden Skade for de foreskrevne Skoletimer“.⁵⁾ Da den lærde Skole ikke imødekom Befolkningens Krav om en udvidet Undervisning, tilpasset efter Tiden, vedblev Skolen at være i Tilbagegang. I 1797 havde den kun tre Klasser. 1820 fik den en fjerde Klasse tilføjet. Lærerne, hvoraf der nu var 4, boede paa Skolen; først efter 1850 gjorde Pladsforholdene det nødvendigt, at Lærerne flyttede ud af Skolen. Fra 1842—45 var der kun gennemsnitlig 70 Elever i Latinskolen, et Tal, som i Oprørsaaet 1848 endda sank ned til 60 Elever. I 1829 var der en Kreds af ansete Borgere i Byen, som henvendte sig til Byens Ledelse for at faa oprettet en højere Borgerskole, som altsaa skulde give deres Børn den Realundervisning, som Borgerne længe havde næret Ønsket om at faa indført.⁶⁾ Der blev forhandlet frem og tilbage; Latinskolen blev nu klar over, at Tiden til en Reform var kommet og tilbød at oprette en Realundervisning ved denne. Bor-

⁵⁾ Se: C. F. Allen: Det danske Sprogs Historie i Sønderjylland II, 14 ff. A. Ulrik: Flensborg Skole indtil 1864. 255.

⁶⁾ jfr. Simesen: Aarsberetning fra Flensborg Lærde- og Realskole 1852.

gerne nærrede dog stadig en vis Mistillid til de ældre og ofte meget lærde Lærere ved Latinskolen og ønskede ikke en saadan Ordning. Ved et Regulativ fra 1825 var der dog indført Undervisning i Dansk og Fransk. Det tyske Sprog var fremdeles Undervisningssprog ved Flensborg lærde Skole, som det jo ogsaa var det i de andre Latinskoler Haderslev, Slesvig og Husum i Hertugdømmet Slesvig. Den alm. Skolelov af 1814 betød for Hertugdømmet et stort Fremskridt til Gavn for den opvoksende Ungdoms Belæring; men dens Skaber, Generalsuperintendent *J. G. C. Adler*, gav ikke det danske Sprog den Stilling i den lærde Skole, som det havde naturlig Berettigelse til i en overvejende dansk Landsdel. For at bøde noget paa dette Forhold, blev det i det nye Regulativ for de lærde Skoler i Hertugdømmet Slesvig af 28. Januar 1848 bestemt, at Undervisningssproget fra nu af skulde være Dansk i Haderslev lærde Skole. Paa Grund af Krigsbegivenhederne i Foraaret 1848 blev denne Bestemmelse dog ikke ført ud i Livet. Tværtimod blev den omgaaende annulleret af den provisoriske slesvig-holst. Regering i Kiel; og i September 1848 nedsattes der i Rendsborg en Komité, der skulde udarbejde „eine neue Gymnasialordnung für Schleswig-Holstein“, men den militære Udvikling medførte, at den nye Gymnasiaordning ikke blev til Virkelighed. Rektor ved Flensborg lærde Skole var i 1848 den tyskuddannede og slesv.-holst. orienterede Dr. *Fr. Lübker*, som den 15. Sept. 1848 havde afløst Dr. *Herm. Koester*. Ved Reorganiseringen af Skolen efter Treaarskrigen maatte Dr. Lübker rejse; forøvrigt blev det fra tysk Side efter 1864 overdraget ham paa ny at lede Flensborg Latinskole, hvis Leder han var i en lang Aarrække.

Skolen laa omkring 1850 stadig paa det Sted, hvor Stifteren, Lüdke Namens, havde grundlagt den; men det havde dog i Tidens Løb været nødvendigt at foretage Ombygninger og Tilbygninger. Set med Nutidens Øjne var det en meget beskeden Skole, Byen dengang kunde byde sin læsende Ungdom.

Flensborg Latinskole efter Nyordningen.

Regulativet for de højere Skoler i Hertugdømmerne af 28. Jan. 1848 var paa Grund af Krigshandlingerne ikke blevet ført ud i Livet. Men efter 1850, da Danmark atter var blevet Herre i sit eget Hus, arbejdede man fra de ledende Mænds Side af fuld Kraft paa nogenlunde at raade Bod paa tidligere Regeringers Forsømmelser. Haderslev lærde Skole fik d. 7. Okt. 1850 sit danske Sprog som Undervisningssprog. Flensborg Latinskole blev tvesproget, medens Slesvig Domskole fik Lov til at beholde Tysk som Undervisningsprog; Husum lærde Skole blev nedlagt og omdannet til en højere Borgerskole (dens Elevtal var stadig dalende og laa omkring 40). I Juni 1851 udnævntes Rektor *Simesen* ved Realskolen i Helsingør til Rektor i Flensborg — og kort efter sin Tiltrædelse indsendte han til Ministeriet et Forslag om Omdannelse af Skolen. Det gik ud paa Indrettelse af en særlig Realundervisning, en Udvidelse af Klassernes Antal — og Forslag om, at Dansk skulde sidestilles med Tysk som Undervisningssprog: „i Betragtning af, at en stor Deel og inden føje Tid maaske forholdsvis endnu flere af Skolens Disciple ere Børn af dansktalende Forældre, hvilket gør det billigt og retfærdigt, at det danske Sprog betragtes og behandles som Disciplens Modersmaal ligesaavel som det tyske.“⁷⁾ Den 2. Okt. s. A. forelaa Ministeriets nye Skoleordning for Flensborg lærde Skole⁸⁾, hvori det blev fastslaaet, at der ved „Skolen maa organiseres en fuldkommen Realundervisning, der skal være beregnet saavel paa Hertugdømmets dansktalende som paa dets tysktalende Befolkning — og ved hvilken der indrømmes det danske Sprog en i Forhold dertil staaende Vægt.“ — Der tillagdes tillige Skolen fra Staten et Beløb til Anskaffelse af en fysisk Samling og et Bibliotek. Efter den nye Ordning blev der undervist paa Dansk i Dansk, Latin, Engelsk, Historie, Naturhistorie, Fysik og Kemi samt Geometri, medens Undervisningen i Tysk, Fransk, Græsk,

⁷⁾ Hjelholt: Den danske Sprogordning, 173 ff.

⁸⁾ Simesen: Indbydelsesskrift for Flensborg lærde Skole 1852.

Hebraisk, Geografi, Naturhistorie, Aritmetik og Algebra foregik paa Tysk. I Religion kunde Eleverne selv vælge. Timefordelingen kom til at se saaledes ud:

Fag	Fælleskl.	1 R	2 R	3 R	4 R	IV	III	II	I
Latin.....						6	7	8	8
Græsk							5	7	7
Hebræisk.....									2
Dansk	6	5	4	3	3	3	2	2	2
Tysk	6	5	4	3	3	3	2	2	2
Fransk			4	2	2	2	2	2	2
Engelsk				4	4				
Religion.....	4	3	3	2	2	2	2	2	2
Historie	2	2	2	3	3	3	2	2	2
Geografi og Astron. ...	2	2	2	2	2	2	2	1	1
Hovedregning	2	2	2						
Tavleregning	4	4	3	3		2			
Algebra					2		2	2	2
Geometr. Tegning ...		1	1	2	2	1			
Geometri				1	2	1	2	2	2
Naturhistorie		2	2	2	1	2	1		
Fysik.....				1	2	1	2	2	2
Kemi					1		1		
Skrivning	4	4	3	2	1	2			
Tegning.....	2	2	2	2		1			
Gymnastik.....	2	2	2	2	2	2	2	} udenfor Skoletiden	
Sang.....	1	2	2	2	2	2	2		

Timefordelingsplanen, som i det væsentlige holdt sig uforandret til 1864, har bibeholdt de latinske Betegnelser for Latinklasserne: Prima, Sekunda, Tertia o. s. v.

Ved Organiseringen af en fuldstændig Latin- og Realskole i Flensborg maatte der nødvendigvis ansættes en Række nye Lærere. Af de gamle Lærere før 1848 var der ved Krigens Slutning kun 3 tilbage, nemlig Konrektor *Schumacher*, Subrektor *Dittmann* og Lærer *Schnack*, hvilke genansattes ved den om-

organiserede Skole. Udnævnelsen af de nye Kollaboratorer (= Overlærer) og Adjunkter ved Flensborgs lærde- og Realskole forelaa henimod Slutningen af 1851. Disse var:

Kollaborator:	<i>A. M. A. Kühnel</i>
„ :	<i>C. F. Monrad</i>
Adjunkt:	<i>E. G. Silfverberg</i>
„ :	<i>O. Fibiger</i>
„ :	<i>O. M. Brasch</i>
„ :	<i>H. C. C. Engelhardt</i>
Hjælpelærer:	<i>C. F. H. Kühlbrandt</i>
„ :	<i>R. Petersen</i>

Der var nu skabt Forudsætninger for, at Skolen kunde komme til at virke, idet en ikke særlig ensartet, men dog ret dygtig Lærerstab var knyttet til denne.

Skolens Virke mellem Krigene.

Det var ikke nogen let Opgave at gennemføre det ovenfor omtalte Reorganisationsarbejde ved Skolen — og, da endelig Skolen var kommet i Gang, at styre den i Medvind og Modvind, med en stadigt voksende ret uensartet Lærerstab — og et Elevantal, der var i rivende Vækst. Det har heller ikke altid været let for Skolens Leder at skifte Vind og Vejr lige i Spørgsmaalet Dansk-Tysk. Den vanskelige Opgave at samle de enkelte Led til en Helhed magtede den nye Rektor *Prof. Rasmus Johannes Simesen* ikke helt; maaske var Skolens mange klassiske Filologer heller ikke fri for at se lidt ned paa ham som Polytekniker.⁹⁾ Men han var et Pligtmenneske helt igennem, og Skolens Tarv laa ham paa Sinde tidligt og silde.¹⁰⁾ Rektor Simesen var født i Fredericia 1810; hans Far havde engang været Militærlæge i Flensborg. Efter 1 nogen Tid at have studeret Teologi vendte hans Interesse sig mod Matematikken — og i 1838 tog han polyteknisk Eksamen. Paa Grund af daarlige økonomiske Forhold

⁹⁾ Munch: Fængselspræsten, 56.

¹⁰⁾ Stemann: Skoleminder fra Flensborg Latin- og Realskole (Haderslev Katedralskoles Indbydelsesskrift 1926).

havde han en Overgang været Adjunkt ved sin gamle Skole i Fredericia. I 1836 var han en Tid Amanuensis hos H. C. Ørsted, vor store, berømte Fysiker. Omkring 1840 opholdt han sig i Altona, hvor han paa Opfordring holdt Forelæsninger over

Rektor R. J. Simesen

Matematik og Fysik. Fra 1843—51 ledede han Helsingør viden- skabelige Realskole paa en ud- mærket Maade; derfra har man altsaa fra de højeste Skolemyn- digheders Side faaet Øje paa ham som den fremtidige Leder af Flensborg Lærde- og Realskole. Som Matematiklærer var han af den Anskuelse, at man skulde lære Geometri gennem Trigonometri og bevise de geometriske Læresætninger ad trigonometrisk Vej, hvilket var til nogen Géne for de Elever, der blev flyttet til en anden Skole, hvor

man lærte Geometri paa normal Vis.¹¹⁾ Noget ganske pudsigt ved Prof. Simesen var, at han iøvrigt interesserede sig for Frenologi. Saaledes skriver den tidligere Holmens Provst, H. M. Fenger:¹²⁾ „Simesen var Frenolog; og han holdt af at føle paa vore Drengehoveder, om vi havde mindre heldige Anlæg, som gav sig til Kende ved visse Knuder paa Hovedskallen.“ — Dren- gene kunde godt lide Rektor Simesen, selvom han for mange forekom ophøjet og utilnærmelig. Efter sin Afskedigelse i 1864 levede Prof. Simesen for sine Studier. Han døde 1880. Elev- antallets stadige Vækst bevirkede, at der maatte mere Plads og flere Lærere til. I Marts 1853 ansattes *F. F. Giersing* som Ad- junkt. Den 1. August 1854 udnævntes *Chr. Thomsen* til Kolla- borator og *C. E. Kjellerup* og *Chr. A. Kragelund* til Adjunker.

¹¹⁾ Se Niels Lassen: Erindringer I, 72—100.

¹²⁾ H. M. Fenger: Erindringer fra mit Liv, 66.

I Januar 1856 ansattes *F. A. Wulsten* som Adjunkt og en ny Skrivelærer *Gronemann*. Samtidig fik Skolen en særlig uddannet Sanglærer *Jastrau*, som imidlertid i 1858 fulgte med Kollaborator *Kühnel* til det nyindrettede danske Seminarium i Tønder. Da Latinskolens Elevantal 1856 er naaet op paa 256, faar Rektor Simesen følgende ansat: Kollab. *Chr. R. Møller*, Adjunkterne *C. F. F. Benzon* og *J. Krog* og Timelærer *A. Feddersen*. Kühnells Efterfølger blev Kollab. *Chr. P. C. Schmidt* fra Sønderborg. To nye Adjunktembeder besattes med henholdsvis *N. T. Krarup* og *Ludv. Blicher*. I Juli 1859 udnævntes Adj. *Krog* til Diakonus i Grumtoft (Angel); hans Efterfølger blev *Fr. V. Munck*, i hvis Erindringer man faar et godt Indtryk af Forholdene ved Skolen. Skolens Program oplyser, at en cand. theol. *Matzen* var Hjælpelærer i Skoleaaret 1860—61. Efter Paaskeferien 1861 fik Skolen en ny Tegnelærer i *Kunstmaler Heims*. I Vinteren 1861—62 var der en Del Sygdom blandt Lærerne, Kollab. *Thomsen*, der led af en Øjensygdom, var længe sygemeldt. Som Hjælpelærer fik Rekt. Simesen d. 1. Marts 1862 ansat den unge *A. D. Jørgensen*, som i 1858 havde bestaaet Realeksamen med Udmærkelse ved Skolen. I Marts 1862 døde Adj. *Benzon* af Tuberkulose; hans Embede besattes under 15. April 1862 med Adjunkt *J. A. Herskind*. I Oktober samme Aar udnævntes cand. theol. *Jørgen Michaelsen*¹³⁾ til Adjunkt. Sanglæreren *O. E. Lindorff* afløstes omtrent samtidig af Kapt. *v. der Recke*. Skolens Gymnastiklærer var Sergeant *Martens*. Efter Sommerferien 1863 ansattes en af Skolens tidligere Elever (Student fra 1857), *Johannes Kaper*,¹⁴⁾ en Lærersøn fra Lindholm, som Adjunkt ved sin gamle Skole. Krigen i 1864 satte snart en Stopper ogsaa for hans Virke i Flensborg.

Glædeligt og opløftende maa det have været for Skolens Lærere og dens Venner at se, hvordan Borgerstanden i stadig

¹³⁾ Michaelsen fik ved sin Afskedigelse i 1864 efter megen Besvær Lov til at oprette en Privatskole; denne blev ved Nytaar 1865 overtaget af *A. C. C. Holdt*, da Michaelsen blev Præst i Bjolderup.

¹⁴⁾ Johs. Kaper, den kendte Tysklæreboogsforfatter og Fader til den dygtige Skolemand og Borgmester Dr. Ernst Kaper.

højere Grad sendte deres Børn i Skolen. Kun et Faatal af tysksindede Borgere i Byen lod deres Børn besøge tyske Skoler Syd for Ejderen. En Støtte for det danske Element i Skolen var en Række velbegavede Børn fra nordslesvigske Præstegaarde og andre danske Hjem. Paa Legepladsen herskede en Fordragelighedens Tone mellem tyske og danske Drengene, særlig i de første Aar efter Skolens Omdannelse op imod 1864 mærkedes dog den politiske Spænding ogsaa her.

1853 maatte der skaffes mere Plads, dette fik man ved at inddrage Subrektor Dittmanns Embedsbolig. Deri indrettedes i 1854 et Lokale til den Oldsagssamling, Skolen havde faaet fra den afdøde Justitiarius *Jaspersen* i Gelting, og som Adj. Engelhardt førte Tilsyn med, et Værelse til den fysiske og naturhistoriske Samling samt et alm. Klasseværelse. Af andre Ting, der maatte tilpasses de nye Skoleforhold, kan nævnes: Under 22. Nov. 1851 bestemte Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig, at de Studenter, der kom med Modenhedsbevis fra slesvigske Skoler, kunde gaa lige ind paa Københavns Universitet; tidligere maatte de aflægge en særlig Prøve. Af Hensyn til Københavns Universitet blev Skoleaaret fra 1852 flyttet fra Sommerferie til Sommerferie i Stedet for tidligere fra Paaske til Paaske. De Studenter, der vilde søge til Kiel, kunde faa Lejlighed til at aflægge Prøve ved Paasketid. Der blev saaledes fra Skolemyndighedernes Side taget særlige Hensyn til de unge Mænd, der ønskede at studere ved Kiels Universitet.

Elevstatistik (1848—1863).

Paaske 1848 — 60 Elever	Paaske 1856 — 245 Elever
— 1849 — 72 —	— 1857 — 260 —
— 1850 — 95 —	— 1858 — 270 —
— 1851 — 81 —	— 1859 — 275 —
— 1852 — 111 —	— 1860 — 272 —
— 1853 — 121 —	— 1861 — 274 —
— 1854 — 183 —	— 1862 — 292 —
— 1855 — 218 —	— 1864 — 339 —

Voksede nu Dimittendantallet til Universitet i samme Forhold som Elevtallet? Nej — det kan man ikke paastaa. Der findes adskillige Grunde herfor. For det første var det ikke Studenterklasserne, men Realklasserne, der fik den store Forøgelse. Mange af Byens Borgere sendte deres Dreng i Skolen, for at de skulde faa en god Skolegang. Byens velstaaende Købmænd ønskede ikke, at deres Dreng skulde blive Studenter, d. v. s. blive proppet med megen Græsk og Latin, men mente, at de havde mere Nytte af en Realundervisning, der gav dem Kundskaber i moderne Sprog, Regning og Matematik — og paa denne Maade gjorde dem skikket til at træde ud i Livet.

For det andet var det vel dengang ikke saa almindeligt, at Børn af jævne Mennesker, Lærere, Bønder og Arbejdere skulde studere. Endelig var Fordringerne til at kunne erholde Modenhedsbevis til Universitetet dengang vel ogsaa større, særlig for de klassiske Sprogs Vedkommende. Antallet af Studenter fra Flensborgs lærde Skole mellem Krigene er ikke stort, men var dog voksende op imod 1864.

Størstedelen gik til Kbhvn. og det ikke alene Børn af danske Embedsmænd, for hvilke det jo maatte være en naturlig Sag at gaa til Kbhvn. Paa Grundlag af Skoleprogrammerne mellem 1850—63 kan følgende Studenterstatistik opstilles, idet det ogsaa angives, hvor mange der drog til Kbhvn. og Kiel eller tyske Universiteter:

Studenterstatistik (1850 – 63)

Årg.	Antal	til Kbh.	til Kiel el. a. Universiteter	Årg.	Antal	til Kbh.	til Kiel el. a. Universiteter
1851	5	2	3	1857	2	2	
1852	2	2	—	1858	4	3	1
1853	1	1	—	1859	4	2	1 (Kiel) 1 (Genf)
1854	2	2	—	1860	4	3	1
1855	3	3	—	1861	8	7	1 (Göttingen)
1856	5	4	1	1862	6	3	3

Blandt de mere bekendte Mænd, der har gaaet i Flensborgs lærde- og Realskole mellem Krigene, kan nævnes: *Johs. Kaper*, den senere kendte Overlærer ved Metropolitanskolen, *A. Asmussen*, senere Departementschef i Kultusministeriet, Historikeren og Rigsarkivaren *A. D. Jørgensen*, den senere kendte juridiske Professor og konservative Politiker, *Henning Matzen* (1840—1910), der var Søn af en Væver i Husby Sogn i Angel; blandt tysksindede Elever Brødrene *Kaftan* (Sønner af en Præsteenke, tilflyttet fra Husum), *Theodor Kaftan* (1847—1932), der blev Slesvigs Generalsuperintendent fra 1878—1916¹⁵), og den et Aar yngre Broder *Julius K.* (1848—1926), der senere blev en kendt teologisk Professor i Berlin, som bl. a. har studeret Grundtvig og udgivet en Bog om ham. Endelig kna nævnes *C. Bachmann* fra Tønder, Ætling af en Møllerfamilie, der stadig lever der; han var senere en Overgang preussisk Landdagsmand og kom adskillige Gange med skarpe Udfald mod Danmark. Den senere Justitiarius i Højesteret *Niels Lassen*, Søn af Pastor Lassen i Adelby i Flensborgs sydøstlige Udkant, hører ogsaa til Skolens kendte Elever¹⁶); han giver i sine Erindringer sin Skole følgende Skudsmaal: „Skolen maatte vistnok i det hele betragtes som ganske god.“ — Endvidere har den senere kendte Holmens Provst og kgl. Konfessionarius *H. M. Fenger* gaaet i Flensborg Latinskole fra 1861—64 (hans Fader drev dengang Augustenborg Herregaard) — og har i det store og hele kun gode Indtryk af Skolen og dens Lærere.¹⁷) Den senere Stiftamtmand i Ribe, Kammerherre *Stemann*, hvis Fader dengang var Præsident for Appellationsretten i Flensborg, har i Haderslev Katedralskoles Indbydelsesskrift fra 1926 givet os en Skildring af Forholdene ved Skolen omkring 1863, set gennem en tidligere Elevs Øjne. Om Lærerne fortæller han bl. a. følgende:

»Gymnastik- og Svømmelærer var Sergeant *M a r t e n s*, en elegant, pæn Mand, som søgte at bibringe os god Holdning, god Gang og net Optræ-

¹⁵) Th. Kaftan: *Erlebnisse u. Beobachtungen*, 21—30.

¹⁶) N. Lassen: *Erindringer I*, 72—100.

¹⁷) H. M. Fenger: *Erindringer fra mit Liv*, 63—76.

den. — Martens var en udm. og meget afholdt Lærer.« — »Sanglæreren, Kaptajn v. der Recke, var en interessant og flink Lærer. Han virkede ogsaa som Dirigent i Flensborg Musikforening. Det er en Selvfølge, at vi ikke blot sang danske Sange, men ogsaa mange tyske.« — »Skrivelæreren Hr. Gronemann var en grovkornet, stor, svær fhv. Underofficer med et mægtigt, i alle mulige Farver karreret Lommelærklæde, som efter hvert Brug med megen Nøjagtig- og Højtidelighed blev foldet sammen. Han havde sin egen Maade at undervise paa. Det gik paa Kommando. Altsaa: man fattede Penneholderen, dyppede den i Blækhuset og sad parat. Saa lød Kommandoen til hele Klassen, f. Eks. saaledes: e-n, to-o, e-n, to-o, e-n! Saa stod der et gotisk m.«

»Adj. Kjellerup var vor meget afholdte Lærer i Geografi og Naturhistorie. Han havde som Entomolog deltaget i Korvetten »Galathea«s Jordomsejling (1845-47) og fortalte gerne om sine Oplevelser paa denne. Det gjaldt om straks ved Timens Begyndelse at faa ham til at fortælle et ell. andet derfra. Saa kunde man holde den gaaende paa den Maade det meste af Timen, og han fortalte levende og underholdende. — Paa Grund af sin store Legemsstyrke og sine Farter i Djungeler og Urskove var han paa Skolens Skovture meget efterspurgt som Bandedfører for »Røverne og Soldaterne«.

»Da vor Lærer i Tysk, Konrektor Schumacher, var mere interessant og dygtigere end vor Lærer i Dansk, Kollabor. Monrad, var Følgen den, at vi lærte langt bedst tysk Litteratur end dansk. — Vi mødte i hans Timer op paa Katederet og deklamere tyske Digte, og jeg ser endnu min Klassekammerat, senere Biskop Kaftan, staa deroppe og med megen Patos deklamere et eller andet. — Schumacher ledede ogsaa de øverste Klassers tyske Religionsundervisning. Det var den rene Parodi af en Religionsundervisning. Den bestod i, at vi oversatte det græske Testamente, uden at der blev givet nogen Forklaring til Teksten. At vi fandt disse Timer dræbende kedelige, er forstaaeligt, og at Schumacher heller ikke fandt dem opbyggelige, derpaa kunde tyde, at han ved en Times Slutning kunde sige: »Nun zum Schluss ein kleiner Witz! —«

»Kollabor. C. P. Chr. Schmidt var en meget kundskabsrig Mand, der tog sin Lærergerning meget alvorlig, og hvem det var om at gøre at fængsle Disciplenes Interesse for det, Undervisningen drejede sig om. Han talte udmærket Tysk. Da han engang i nogle Timer vikarierede for en anden Lærer i min Klasse, anvendte han dem til at læse »Hermann u. Dorothea« højt for os, og det udførte han saa udmærket, at det gjorde et dybt Indtryk paa os.« —

»Kollaborator Chr. R. Møller underviste i Latin og var en flink Lærer. Noget sarkastisk kunde han nok være og jævnlig lade det gaa ud over de samme Disciple. Vi kunde for Resten godt lide ham; ligesom han altid var meget sirlig med sin Person og sin Optræden, saaledes forlangte han det samme af os.« —

Kollaborator Chr. Thomsen underviste i Latin og Græsk og var

utvivlsomt en dygtig Filolog. Han stillede store Fordringer til sine Disciple, og disse havde en mægtig Respekt, for ikke at sige Skræk, for den legemlig set lille Mand. Var der det mindste i Vejen med ens Græsk, hed det: »Das ist ja garnicht präpariert!« Korporlig revsede han aldrig, men han kunde skænde, saa det rungede gennem hele Bygningen, og Klassernes ulykkelige Befolkning sad og skælvede.« —

Lad os nu ogsaa høre, hvad en af Skolens tidligere Lærere, *F. V. Munch*, fortæller om sine Indtryk fra Flensborg Latin-skole:¹⁸⁾

»Vi var en stor Lærerbesætning ved Skolen og manglede ikke Elever — hele den mandlige Ungdom i Flensborg, som ikke gik i Borgerskolerne, var henvist alene til Latin- og Realskolen. Krigens Følger mærkedes tydeligt; i Mellemlasserne sad Drengene paa 13—14 Aar, hvis Undervisning havde været forsømt paa Grund af Uroen, Side om Side med Drengene paa 9—10 Aar, til liden Gavn for begge Parter og for Undervisningen. — Det gik langt bedre, end jeg havde ventet med den dobbelte Sprogfærdighed, naar et Par Klasser var gennemgaaende; i de øverste talte meget tysksindede Elever fortrinligt Dansk. —

Jeg befandt mig bedre og bedre ved Skolen, hvor Drengene holdt af mig, og hvor Undervisningen gik med Iver og Kraft. — Skolen lagde mere og mere Beslag paa mine Kræfter og Evner. Religion var jo mit Hovedfag, og jeg havde megen Glæde af Undervisningen, ikke mindst i de øverste Klasser. Schumacher var ikke yndet af de tysksindede Disciple, og nogle af disse valgte dansk Undervisning i Religion, deriblandt den begavede Bachmann.«

En ny Skolebygning opføres.

Naar man i Dag gaar fra Søndertorv gennem Klostergang, finder man en ældre imponerende Bygning med Søjlegange ud mod Gaarden; dette er den gamle danske Latinskole, der blev indviet i 1861 — og altsaa kun gennem nogle faa Aar fik Lov til at være dansk Skole.¹⁹⁾ Pladsforholdene ved den gamle Skole blev o. Midten af 50'erne saa daarlige, at der enten maatte udvides eller bygges en ny Skole. Myndighederne besluttede sig til sidstnævnte, og ved kgl. Resolution af 19. Okt. 1856 skaffedes de fornødne Midler til Veje; Kongens Civilkasse bidrog i

¹⁸⁾ Memoirer og Breve v. Clausen og Rist, B. 36.
Fængselspræsten, 54—65.

¹⁹⁾ Den anvendes i Dag til »Berufsschule«, d. v. s. teknisk Skole.

høj Grad dertil.²⁰⁾ Stadsbygmester *Winstrup*, som ogsaa havde givet Tegningen til Haderslevs nye lærde Skole fra 1855, leverede Tegningerne. Paa en Del af den gamle Klosterkirkegaard samt paa den gamle Skoles Grund skulde der opføres en vinkelformet Skolebygning med Facade mod Rødegade. Først maatte Klostreets gamle faldefærdige Fattighus dog nedrives og genopføres uden for Rødeport. Den 24. August 1857 blev Grundstenen nedlagt i Overværelse af Byens Overpræsident v. Rosen, Biskop Boesen og en Mængde af Byens Embedsmænd. En Sølvplade med en smuk Tegning af Lorenz Frölich samt nogle Mønter blev indmuret i Grundstenen.²¹⁾

Tegningen forestiller to Kvindeskikkelser: Danmark, sidende paa en Trone under Danebrog, og *Haabet*, som holder et spirende Skud i sin Haand; ved Siden staar en Flok skole-søgende Børn, og i Baggrunden ses Flensborg med Nikolaj-Kirketaarn og Skibe i Havnen. Ved Indvielsesfesten sang Eleverne først en Sang paa Tysk, hvorefter Overpræsidenten foretog Grundstensnedlæggelsen. Saa talte Biskop N. S. Boesen, og Børnene sang til sidst følgende Vers:

»Guds Velsignelse og Lykke
Følge dette Værk,
Det ej bløt af Stene bygge
Lod vor Konge stærk.
Men af Glød i Hjerter unge
Og af danske Ord paa Tunge,
Denne Vidskabs høje Kirke,
Aandens Danevirke!«

Paa Grund af Pladsmangelen blev Stueetagen i den nye Skole allerede taget i Brug 1858, men hele Skolen var først færdig til Indvielse i Okt. 1861, ved hvilken Lejlighed der atter var en større Festlighed med Taler og Sange paa Dansk og Tysk. Om Aftenen afholdtes der Bal, og Skolens Lærere og

²⁰⁾ Om Skolens Nybygning se: *Brasch*: Efterretninger om den gamle og nye Skolebygning (Indbydelsesskrift 1861) 1—17. *Ulrik*: Minder fra Flensborg Skole, 257—261.

²¹⁾ En Gengivelse af Tegningen findes i Duborgskolens Rectoratsværelse. Samme er lagt til Grund for Grosserer J. C. Møllers Minderude i Duborgskolens Festsal.

Elever med Damer, Borgerrepræsentanter og mange Embedsmænd — ialt ca. 900 Personer — deltog i denne Glædesfest. Nu var altsaa Flensborg Lærde- og Realskole en absolut moderne og tidsvarende Institution med en Række gode Specialklasseværelser, f. Eks. et kemisk Laboratorium, store Lokaler til Samlinger, en Musiksal, endog oppe i et Taarn et lille Observatorium, Biblioteksværelse foruden 19 alm. Klasseværelser. Bygningssummen ansloges til ca. 75.000 Rdl., en ikke ringe Sum efter den Tids Forhold.

Ulykkesaaret — Skolens Lukning.

I 1863 trak Skyerne for Alvor op paa Danmarks politiske Horisont. Modsætningerne mellem Dansk og Tysk tilspidsedes mere og mere, saa det blev klart for mange, at et Brud maatte komme før eller senere. Dette kom, da den danske Rigsdag havde vedtaget Novemberforfatningen. Kong Frederiks Død 15. Nov. 1863 gjorde et dybt Indtryk i Flensborg, man følte, det vilde komme store og tunge Begivenheder. Det nye Ministerium Monrad vilde ikke tage Novemberforfatningen tilbage, som det var krævet af Bismarck og det tyske Forbund. Saa fulgte Rømningen af Holsten i Januar Maaned 64 — og Krigsudbruddet den 1. Februar. Flensborg var blevet helt forandret i den Tid — uafladelig marcherede Tropperne sydpaa gennem Byen.

Iblandt Latinskolens tyske Elever herskede der dæmpet Optimisme, som efter Dannevirkes Rømning og Flensborgs Okkupation brød ud i stor Begejstring. Den slesvig-holstenske Agitation gennem Aarene før Krigen havde ikke undladt at gøre sin Virkning. Rektor Simesen gik straks efter Byens Besættelse til de udnævnte Civilkommissærer for at udvirke, at Skolen, der jo var tvesproget, kunde fortsætte. Tilladelse til at fortsætte indtil videre fik han ogsaa. Men — da lavede de tyske Elever Obstruktion — fik ad Omveje en tysk Boghandler til at hjælpe sig med at komme i Forbindelse med den kommanderende General for at faa ham til at beslaglægge Latinskolen til Lazaret,

hvilket var sket med den danske Borgerskole.²²⁾ De fik deres Ønsker opfyldt, Skolen blev lukket — og den 29. Februar afskedigedes næsten alle Latinskolens Lærere med Rektor i Spidsen.²³⁾

I Løbet af de følgende Maaneder forelaa de mange Afskedigelser af andre danske Embedsmænd; sammen med Lærerne fra Flensborg Latinskole drog de hjem til Danmark — mange ad Omveje via Hamborg og Lübeck. Et Kapitel i Fædrelandets Historie var til Ende — og et nyt begyndte. En ny Tid begyndte ogsaa for Flensborgs Lærde- og Realskole; den Flok Lærere, der med Sorg i Sind maatte forlade deres gamle Skole, kunde vel ikke i den forholdsvis korte Tid, Skolen fik Lov til at virke efter Reorganiseringen i 1851, se synlige Resultater af deres Manddoms Gerning, dertil var Tidsrummet for kort. Men man har da Lov til at haabe, at den Sæd, der er bleven saaet af samvittighedsfulde, nidkære danske Lærere, ikke helt har undladt at sætte Frugt i den Tid, der fulgte.

²²⁾ Kaftan: Lebenserinnerungen, 36.

²³⁾ Fortegnelse over Afskedigelser og Ansættelser af Embedsmænd i Hertugd. Slesvig 1864.

Oversigt over Latin- og Realskolens Lærerstab mellem 1850-64.

Navn og Stilling	Fødeaar og -sted	Studium	Anm.
R. J. Simesen Rektor, Prof.	f. 1810 Fredericia † 1880	Teologi. senere Matem. Kbhvn.s Univ.	1836 Amanuensis hos Ørsted 1843 Rektor ved Helsingør Realskole 1851 Rektor ved Flensborg Latinskole
C. Th. Schumacher Konrektor	f. 1799 Husum	Filologi, senere Teologi Kiel, Berlins Univ.	Huslærer paa Gottorp og Luisenlund 1831 Subrektor v. Slesvig Domskole 1849 Konrektor ved Flensborg Latin- skole
Mich. Dittmann Subrektor	f, 1799 Holsten	Teologi i Kiel	1849 Subrektor i Flensborg (kom fra Plön høj. Skole)
Heinr. Schnack	f. 1817 i Frederiksstad	Lærereksamen fra Tøn- der Semin.	1842-48 Lærer v. Nikolaj-Borgerskole i Flensborg 1848 Lærer v. Latinskolen. Fortsatte som Lærer efter 1864
A. M. A. Kühnel Kollaborator	f. 1821 Nyborg † 1877	Teologi i Kbh.	1847 v. Odense Katedralskole 1851 til Flensborg (Koll.) 1857 Forst. v. Tønder Seminarium Efter 1864 Sognepræst i Sengeløse
C. F. Monrad Kollaborator	f. 1815 Grejs v. Vejle † 1889 i Flensborg	Filologi i Kbh.	1835-38 Lærer v. Sorø Adacemi 1846 v. Martiboers Skole 1851 til Flensborg ledede fra 1858-78 Monradis Dreng- skole i Flensborg Redaktør af Nordlesvigsk Søndags- blad.

E. G. Silfverberg Adjunkt, 1857 Kollaborator	f. 1822 Kbhvn.	Matematik, Naturvidsk.	1848 Adjunkt i Helsingør 1851 Adj. i Flensborg
O. Fibiger Adj.	f. 1825 Kbhvn. † 1881	Filologi hos Madvig	Frivillig i 1848 1851 til Flensborg, tog sin Afsked 1858 1860 Overlærer v. Metropolitansk. 1870-81 Rektor i Horsens
O. M. Brasch Adj., senere Koll.	f. 1823 Leerup (v. Aalborg)	Teologi i Kbhvn.	1852 Adjunkt v. Flensborg Latinsk.
C. F. Kühlbrandt Lærer	f. 1816 Neumünster	Lærereksamen i Skaarup	1841 Lærer i Aabenraa 1843 Hjælpelærer v. Flensborg Latin- skole 1852 Lærer v. Husum højere Borger- skole
R. Petersen Lærer		cand. phil.	1852 faar Kühlbrandts Stilling v. Flensborg Latinskole
H. C. Chr. Engel- hardt Adj.	f. 1825 Kbhvn. † 1881	Fransk og Engelsk	Lærer v. Melchtors Skole 1851 Adj. i Flensborg Havde Opsynet m. Samlingen af nor- diske Oldsager 1867 Medhjælper v. Musæet f. nord. Oldsager
Fr. Fr. Giersing Adj.	f. 1824 † 1885	Teologi —	1853 Adj. v. Flensborg Ltsk. grundl. efter 1864 Giersings Realskole i Odense

Chr. Thomsen Koll.	f. 1826 Limskov v. Vejle	Filologi —	1850 Lærer v. Metropolitanskolen 1851-52 Lærer ved Aarhus Katedralsk. 1852-54 Lærer v. Metropolitansk. 1854 til Flensborg Efter 1864 v. Haderslev Læreres Skole i Kbhvn.
C. E. Kjellerup Adj.	f. 1822 Kbhvn.	Naturhistorie	1845 m. »Galathea« paa Jordomsejling Lærer ved v. Westens Institut Lærer v. Mariboës Skole Lærer v. Borgerdydskolen Lærer v. Metropolitanskolen 1854 til Flensborg Efter 1864 til Sorø
Chr. A. Kragelund Adj.	f. 1824 Skærbæk	1844 til Skaarup Semin.	1846 v. Privatskole i Helsingør 1854 til Flensborg Latinsk.
F. A. Wulsten	f. 1833 i Helsingør	cand. polyt.	1849 Matematiklærer v. Maribos Skole 1856 til Flensborg
Gronemann		fhv. Underofficer	1856 Skrivelærer i Flensborg Kom fra Helsingør Realskole
Jastrau		cand. phil.	1856 Sanglærer i Flensborg 1858 Sanglærer v. Tønder Seminarium
Chr. R. Møller Koll.	f. 1821 i Kbhvn.	Filologi (Dansk og Latin)	1849 fil.-hist. Embedseks. 1843-57 Lærer ved Borgerdydskolen paa Christianshavn 1854 til Flensborg Efter 1864 Adj. v. Metropolitansk.

Jens Krog Adj.	f. 1830 i Nordborg † 1877 i Kerteminde	Teologi	1856 Adj. i Flensborg 1859 Diakon i Grumtoft 1864 Præst i Store Solt Afsk. 15/3 1864
C. F. F. Benzon Adj.	f. 1823 i Gladsaxe † 1862 (Tuberkul.)	stud. polyt., senere Franskstudium Lærereks. i Ranum 1851	1842-49 v. Efterslægtens Skole 1852 Frederikshavn, lidt senere til Slagelse Realsk. 1856 til Flensborg
Andr. Feddersen		Lærereksamen	1857 til Flbg. fra Helsingør Realsk.
Chr. P. C. Schmidt Koll.	f. 1832 i Sønderborg † 1895	Filologi (Græsk, Latin, Tysk)	1858 fil. hist. Eksamen 1858 til Flensborg Efter 1864 v. Schneekloth's Skole
N. T. Krarup Adj.	f. 1827 i Naur v. Holste- bro † 1862	Teologi	1853-57 Huslærer paa Fyn 1858 til Flensborg
Ludv. Blicher Adj.	f. 1830 i Nykøbing F.	Teologi, senere Naturh.	1853-58 v. Melchior's Skole 1858 til Flensborg † 1882 i Kbhvn. som Overlærer
Fr. W. Munck Adj.	f. 1833 i Kbhvn. † 1913	Teologi	1859 Adj. i Flensborg 1862 Kateket og Førstelærer v. d. dan- ske Borgerskole i Flensborg 1865 Præst paa Christianshavn 1868-75 Fængselspræst 1875-1906 i Herlufsholm

H. Matzen		cand. teol.	1860-61 Hjælpe­lærer i Flensborg 1861 til Thisted Realsk.
R. Heims Kunstmaler			1861 Tegnelærer v. Flensb. Ltsk.
A. D. Jørgensen Hjælpe­lærer	f. 1840 i Graasten † 1897	stud. Matematik, Fysik, Kemi, Geologi, Historie og Dansk Lit.	1889 Rigsarkivar
J. A. Herschind Adj.	f. 1829 i Aalborg	Filologi og Hist., 1854 fil. hist. Eks.	1854-56 Studieophold i London 1859 Førstelærer i Frederikshavn 1862 til Flensborg
J. Michelsen Adj.		Teologi	1862 til Flensborg 1864 Præst i Bjolderup
Johs. Kaper Adj.	f. 1838 i Lindholm † 1905	Teologi	1863 Adj. v. Flensborg Ltsk. 1873 Adj. v. Metropolitanskolen 1889 Overlærer v. samme
O. E. Lindorff Timelærer		Musik	Sanglærer ved Flensb. Ltsk. 1858-60
V. v. d. Recke Timelærer		Sang	Sanglærer 60—64. Dirigent f. Musikforeningen
E. Martens Timelærer		Underofficer	Gymnastiklærer Efter 1864 v. Horsens Latinsk.

Den danske Borgerskole.

Den danske Borgerskoles Oprettelse.

Den danske Borgerskoles Historie mellem Krigene er Beretningen om enkelte danske Mænds ihærdige og uophørlige Arbejde for en god Sag. Den drivende Kraft i Arbejdet med at faa en rigtig dansk Borgerskole i Flensborg oprettet var uden Tvivl Præsten ved den frie danske Menighed *G. F. A. Graae*; andre gode danske Mænd i Flensborg, saasom Værkmester *J. Kruse* støttede ham, hvor de kunde. Flensborgs offentlige Skolelæsen bestod i 1851, ifølge Kirkevisitatoriets Beretning til Ministeriet,¹⁾ af:

5	offentl. Skoler	og	2	private	i	St. Marie Sogn
2	„	„	og	2	„	i St. Nikolaj Sogn
3	„	„	og	Martinsstift	i	St. Johannes Sogn

med ialt *ca.* 2500 Elever. I vist kun faa af disse Borgerskoler er der givet nogle ugl. Timer i Dansk. Men man kan nok tænke sig, at for de fleste Elevers Vedkommende betød disse Timer intet. De er gaaet ud af Skolen, helt præget af den tyske Undervisning, de har faaet *dér*. Som nævnt i Indledningen kom Sprogskripterne ikke til at gælde for Flensborg By; denne havde været loyal under Trearskrigen, og Tillisch og Regensburg gav altsaa som en Slags Paaskønnelse Byen Lov til at beholde Tysk som officielt Sprog. Man forstaar derfor godt, at mange Danske syntes, der burde gøres noget effektivt fra dansk Side for at faa indrettet en helt igennem dansk Skole for Børn af afgjort dansksindede Familier. Tilflyttede Embedsmænd og Militære vilde da naturligvis ogsaa gerne have deres Børn i en dansk Skole.

Da var det, at Pastor Graae traadte frem paa Arenaen og satte alle Sejl til. Han var d. 1. Juni 1851 blevet indsat som Præst for den frie danske Menighed. Midt i Juni ansøgte han Kirke-

¹⁾ Graef: Die dän. Schulen in Flensburg (1852—80) 304. Callsen: Das Flensburger Schulwesen, 27.

visitatoriet om Tilladelse til at faa en dansk Kirkesanger; indtil da havde forskellige Hjælpelærere fra de tyske Skoler fungeret som Degn ved Helligaandskirken. Den 2. August forelaa Meddelelse fra Visitatoriet om, at „Hans Majestæt Kongen havde bifaldet, at der af Centralkassen anvises 500 Rd. til en Degn

Pastor
G. F. A. Graae

for den danske Menighed“.) Det var Meningen, at Degnen ved at give Undervisning i Dansk skulde bøde noget paa Manglen af en dansk Skole. Men hvorfor ikke oprette en selvstændig dansk Skole med det samme? Den 28. August 1851 indsendte Graae et Andragende til Kirkevisitatoriet, hvori han henledte Opmærksomheden paa Trangen til en dansk Skole. Mange Forældre inden for Menigheden havde ytret dette overfor Præsten. Thi selv om der gaves Danskundervisning i By-

ens Skoler, saa var dette langt fra tilstrækkeligt, ikke engang for den tysktalende Befolkning. Da der nu var ansat en dansk Seminarist som Degn ved den danske Kirke, syntes Øjeblikket at være kommet til Oprettelsen af en dansk Bogerskole. Nu skulde der saa blot nedsættes en Skolekommission af 4—5 hæderlige og erfarne Mænd af Menigheden til sammen med Præsten at varetage Skolevæsnets Interesser. — Ministeriet opfyldte Graaes Ønsker ved gennem Visitatoriet at meddele ham Godkendelse af hans Andragende. I Oktober blev en Skolekommission valgt; den kom til at bestaa af Prof. Rektor *Simesen*, Etatsraad Prof. *Chr. Paulsen*, Havneskriver *Chr. Hansen jun.*, Købmand *C. Christiansen* og Pastor *Graae*, som blev Formand. I samme Maaned udarbejdedes og approberedes en Skoleplan, hvori det særlig pointeres, at den danske Menighed skulde have sin egen Skolekasse, saaledes at de var uafhængige af de tyske Menig-

2) Graae: Mellem Krigene, 140 ff.

heder; kun Ligningskommissionen skulde vedblive at være fælles. Den økonomiske Side frembød adskillige Vanskeligheder; man maatte regne med Velvilje fra Myndighedernes Side, hvis det hele skulde gaa, for Skolen kunde ikke drives for Skoleafgiften alene. At Skolen ved Helligaandskirken kunde glæde sig ved Ministeriets, d. v. s. Regenburgs Bevaagenhed gennem Aarene, viste sig atter og atter, især da der skulde bygges, og nye Lærere ansættes.

Den foreløbige Bekendtgørelse om en dansk Borgerskole saa saaledes ud:

Foreløbig Bekendtgørelse om den danske Borgerskole i Flensborg.

Efter den af Skolekommissionen vedtagne og af Kirkevisitatoriet approberede Skoleplan.^{2a)}

§ 1.

Om Adgangen til Skolen.

Adgangen til den danske Borgerskole staar aaben for alle Børn af den danske Menighed, hvis Forældre eller Værger betale den almindelige Skoleskat. Ligeledes kunne Børn af de tyske Menigheder her i Byen optages i samme, men med den Forskel, at der for saadanne erlægges særskilte Skolepenge, nemlig for et Barn i Elementarklassen 6 Sk. Kur., og for et i de andre Klasser 12 Sk. Kur., med den Lettelse, at naar 2 Søkende samtidigt søge Skolen, eftergives $\frac{1}{4}$ Del, og naar 3 eller flere, da $\frac{1}{3}$ af den sammenlagte Betaling. De af Eleverne, der tillige vilde benytte den Undervisning i kvindeligt Haandarbejde, der meddeles i Skolen, betale 1 Specie aarligt, uden Hensyn til, om de høre til den danske eller til de tyske Menigheder, dog med samme Lettelse som forhen anført, naar 2 ell. flere Søkende samtidigt tage Del heri

§ 2.

Klasseinddelingen.

Skolen bestaar af 3 Klasser: 1) en Elementærklasse for Børn af begge Køn fra 6—10 Aar 2) en Drengeklasse og 3) en Pigeklasse, særskilt for hvert Køn fra 10 Aar til Confirmationaalderen. — Hver Klasse har to Afdelinger efter Børnenes forskellige Modenhed.

§ 3.

Lærerpersonalet.

Skolen har 3 faste Lærere: 1) Førstelærer bliver den ordinerede Katechet, der som saadan er forpligtet til at staa den danske Sogne-

^{2a)} Skoleplanen var approberet af Kirkevisitatoriet den 12. Decbr. 1851 under den Forudsætning, at den hidtidige Skolekommission skulde vedblive at fungere, indtil en ny Skolekommission eventuelt blev bragt i Forslag af Pastor Graae.

præst bi, forsaavidt denne ved Sygdom eller andet lovligt Forfald er forhindret i selv at udføre sin Embedsgjæring. Førstelærer har Tilsyn med og bærer nærmest Ansvar for Undervisningens Gang og Disciplinens Overholdelse, og er at betragte som de andre Læreres Repræsentant i deres fælles Forhold til Skolens Foresatte. Som Gejstlig vil det ligge Førstelæreren nærmest at undervise i Religion. — 2) Andenlærer er Degnen ved den danske Kirke, der som seminaristisk dannet især vil komme til at overtage Elementærundervisningen. — 3) Tredielærer, der konstituerer det første Aar, vælges med særdeles Hensyn til Færdighed i det tyske Sprog. — Forøvrigt deles de forskellige Fag mellem Lærerne efter nærmere Overenskomst. — Forsaavidt flere Lærere behøves, antages Timelærere, og en Lærerinde ansættes til Vejledning i kvindeligt Haandarbejde.

§ 4.

Læregjenstande og Timeplan m. m.

1) Elementærklassen.

Timer	
ugentlig	
Religion	3 (Bibelhistorie uden Bog)
Dansk	10 (Dansk Læsebog af Jørgensen)
Skrivning	4
Regning	5
Sang	2
Tysk	4
Historie og Geographie	2

} for den ældre Afd. i den første Time
} hver Dag, da de mindste Børn ikke be-
} høver at møde.

30 Timer ugentlig

2) Drengklassen

Religion	3	} Bibelhist. og Luthers Katekism. m. } kort Forklaring af Biskop Balslev } tillige Stiløvelser
Dansk	5	
Tysk	5	
Historie og Geografi	3	
Naturhistorie	2	
Regning og Matematik	5	
Skrivning	3	
Tegning	2	
Sang	2	

30 Timer ugentlig

Engelsk 3 Timer ugentlig udenfor den egentlige Skoletid for dem, der ønsker Undervisning heri

	3) Pigeklassen.	
Religion	3	(Som i Drengklassen)
Tysk	4	} tillige Stiløvelser
Dansk	4	
Historie og Geografi	2	
Naturhistorie	1	
Skrivning	3	
Regning	3	
Sang	2	
Haandarbejde	8	

30 Timer ugentlig

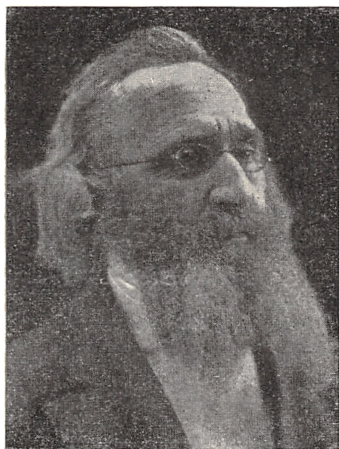
Skoletiden er fra 8—11 om Formiddagen, fra 1—4 om Eftermiddagen (om Sommeren fra 2—5).

Onsdag og Lørdag Eftermiddage læses ikke. Ved Bestemmelser af Frier og Examinier vil der blive taget Hensyn til Skrik og Brug her i Byen. Da Skolen med Guds Hjælp vil blive aabnet efter Nytaar, anmodes de Forældre og Værger, som ønske deres Børn optagne i samme, herom behageligt at gjøre Anmeldelse inden denne Maanedes Udgang, enten til Undertegnede eller til Degnen ved den danske Kirke.

Flensborg, den 12. December 1851.

Paa Skolekommissionens Vegne
F. Graae, Sognepræst.

Skolen begynder sit Virke.

Dejn H. M. Tofte

Den 12. Dec. 1851 udsendtes Bekendtgørelse om, at Sognepræsten og Degnen inden Maanedens Udgang modtog Indmeldelser til den danske Borgerskole i Flensborg. Et Lokale blev lejet af Købm. Christiansen i en Gaard ud til Storegade (nu Gaarden ved „Colosseum“), og den 9. Januar 1852 kunde Skolen aabnes med 27 Elever. Man begyndte med at synge „Nu titte til hinanden“ — og saa blev Eleverne præsenteret for deres nye Lærer Degn *Hans Mikkelsen Tofte*, som blandt 41 Ansøgere (bl. disse var den senere kendte Politiker Chr. Berg) var

115

blevet udvalgt til at beklæde Stillingen som Degn ved den danske Kirke; samtidig blev han Andenlærer ved den nyoprettede Skole. Det var et meget heldigt Valg; ingen anden Lærer satte som Tofte sit Præg paa Skolen, saalænge han fik Lov til at virke ved den. Han var en Sanger af Guds Naade og fik snart baa- de Menigheden og Skolen til at synge.

I April udnævntes Førstelæreren, som efter Regulativet skulde være Kateket ved Helligaandskirken. Det blev cand. theol. *J. T. S. Krohn*, indtil da Kapellan for Vindinge Menighed paa Sjælland. „Og dermed var Skolen forsvarlig grundlagt“, skriver Pastor Graae i sine Dagbogsoptegnelser.³⁾ Tilgangen til Skolen var i Løbet af Aaret saa god, at Elevantallet ved Nytaarstid 1852/53 var steget til det dobbelte — 60 Elever —, saa at man den 1. December 1852 fra Skolekommissionen indsendte et Andragende til Ministeriet for Hertugd. Slesvig om Hjælp til Opførelse af en ny Skolebygning til den danske Borgerskole, da Pladsen var bleven for lille i de lejede Lokaler — og da der var Udsigt til, „at Elevantallet i forholdsvis kort Tid vilde betydeligt forøges“, — ogsaa „for Skolen og Skoletugtens Skyld maa det iligemaade anses for ønskeligt, at der haves en egen Skolebygning med tilhørende Friplads, hvor Skoleungdommen kan bevæge sig som paa sit eget Territorium og dog bestandig være under Tilsyn, hvilket sidste ikke kan være Tilfældet, naar, saaledes som nu, ingen af Lærerne bo paa Skolen“.⁴⁾ Man pegede endvidere paa, at der maatte hjælpes fra Myndighedernes Side, da den Forældrekreds, der sluttede op om Borgerskolen, ikke selv var i Stand til at bringe de fornødne Midler til Veje, da mange af Forældrene tilhørte Mellem- og Arbejderstanden. Det gik dog ikke hurtigt med Behandlingen af Andragendet i Ministeriet — 1853 gik hen, uden at der skete noget. Først hen paa Aaret 1854 kom der Gang i Foretagendet, efter at man havde faaet et imødekommende Svar fra Ministeriet. Midlerne blev skaffet til Veje — Skolens Byggesum var anslaaet til ca.

³⁾ Graae: Mellem Krigene, S. 76.

⁴⁾ Braae: Mellem Krigene. S. 153.

3000 Rd., deraf 1000 Rd. til Grunden, som Byen skænkede, 5000 Rd. fra Ministeriet gennem Centralkassen og 2000 Rd. fra Gotth. og Anna Hansens Stiftelse.⁴⁰⁾ Den 20. Aug. havde man sluttet Akkord med Murermester Hochreuter og Tømrermester Nielsen om Opførelsen af den danske Børgerskole i Overensstemmelse med den under 17. Juli approberede Plan. Skolen skulde være under Tag i Oktober — og fuldt færdig i April Maaned 1855. Fuldendelsen blev dog noget forsinket. Imidlertid fortsatte den danske Skole sit Arbejde i de lejede Lokaler i Storegade med overfyldte Klasser. Andenlærer *Tofte* arbejdede godt — og Børnene holdt meget af ham. Han havde Sangundervisningen i hele Skolen — og Arbejdet gik hos ham med Liv og Lyst. Timelærer cand. theol. *Albrechtsen* gav en fortrinlig Undervisning, særlig i Dansk og Tysk, skriver Pastor Graae. Daarligst gik det med Kateketen — han var sygelig og vist meget kedelig og tør i sin Undervisning. Krohn har aabenbart ogsaa selv mærket, at det ikke gik saa godt for ham. Han søgte Præsteembede og udnævntes under 29/11 1854 til Sognepræst for Nykirke Sogn i Angel. Indtil den nye Kateket og Førstelærer var udnævnt, underviste Pastor Graae selv i Religion i Skolen, hvorved han som Skolekommissionens Formand fik personligt Indblik i, hvorledes Arbejdet gik, og hvorledes Tønnen var. I en Indberetning til Kirkevisitatoriet af 11/1 1855 hedder det bl. a.: „Det er mig en Fornøjelse at kunne tilføje, at Lærerne gør deres Pligt ved Skolen, og at som Følge deraf Børnene i det hele gør god Fremgang“.

Nu skred det godt fremad med den nye Skolebygning i „Gravene“, og inden Jul 1854 var den kommet under Tag — og var færdig til at tages i Brug omkring Maj 1855. Skolen havde da ca. 80 Elever, som nu alle flyttede fra Storegade op i „Gravene“, hvor de fik herlig Plads i Sammenligning med før. Der var Klasseværelser i Stuen og paa 1. Sal; her laa ogsaa Førstelærerens Bolig. Der var to Legepladser, idet Pigerne og Drengene her var adskilte, mens de var sammen i Timerne.

⁴⁰⁾ Graef: Die dän. Schulen in Flensburg, 1852—80. 317.

Den nye Kateket og Førstelærer blev udnævnt d. 13/6 1855; i Stedet for den bortdragne Krohn fik Skolen nu en ny og dygtig Mand i cand. theol. *H. Clausen Gad*, som med megen Dygtighed ledede den indtil 1862, da han blev Sognepræst for Graasten og Adsbøl Menigheder.

Efter Indflytningen i de nye Lokaler gik Skolekommissionen i Gang med at udarbejde et nyt Regulativ for Skolen. Efter lange Forhandlinger med Kirkevisitatoriet blev det nye „Regulativ for den danske Borgerskole ved Helligaandskirken i Flensborg“ efter meddelt Bemyndigelse fra Ministeriet approberet af Overpræsident v. Rosen og Provst Al. Hansen den 16. Decbr. 1856. I Regulativets § 1 blev det slaaet fast, at „Borgerskolen ved Helligaandskirken i Flensborg er en af Byens offentlige Undervisningsanstalter, med Hensyn til hvis Bygninger og Inventarium Kommunen har samme Forpligtelse, som med Hensyn til sine andre Borgerskolers Bygninger og Inventarium“. Dermed var Borgerskolen anerkendt som en offentlig Skole, hvorved et af Pastor Graaes inderligste Ønsker var gaaet i Opfyldelse. At Borgerskolen ogsaa mere og mere vandt de dansk-sindede Borgeres Tillid, viser dens bestandige Vækst i Aarene, der kom. Blandt de Danske, hvem Skolens Tarv altid laa paa Hjærte, var som allerede tidl. nævnt *Værkmester Kruse*. Han havde i 1854 afløst Prof. Chr. Paulsen i Skolekommissionen, og var dens Kasserer og Regnskabsfører til sin Død i 1859. Det var ham en stor Glæde at kunne sende alle sine Børn (undtagen den ældste, som var konfirmeret) i den danske Skole;⁵⁾ Inden hans Død talte Skolen 300 Børn, fordelt i to gode, grundmurede Skolebygninger, der var bleven opført saa at sige under hans daglige Tilsyn. Han forsømte heller aldrig at overvære Skolens aarlige Prøver, var ogsaa til Stede med Liv og Lyst, naar Børnene ved Juletid gik syngende om de pyntede Juletræer. Ligeledes undlod han aldrig at deltage i Skolens Skovtur ved Skær-

⁵⁾ En af Kruses Døtre grundlagde senere den kendte Pigeskole »Marie Kruses Skole« i København.

sommertid, naar Børnene og deres Lærere med Masser af smaa Danebrogsfaner drog syngende ud i Marieskoven.

Det varede ikke længe, inden den danske Skole ved Helligaandskirken snart var ved at sprænge sine Rammer paany. Ifølge Indberetning fra Kateketen af 3. Decbr. 1856 talte Skolen da 128 Børn i 3 Klasser; men i Løbet af Jan.-Febr. 1857 indmeldtes der yderligere 26 Børn, saa at der var et samlet Elevantal af 154. Det var især Elementærklassen, der blev overfyldt, idet en Del af Mellemklassens bedst begavede Dreng

Værkmester Jes Kruse

gik over i Latin- og Realskolen. Skolekommissionen anmodede derfor i en Henvendelse til Kirkevisitatoriet af Febr. 1857⁶⁾ dette om at maatte faa i det mindste tre Skolestuer til, idet Opmærksomheden blev henledt paa, at mange af Børnene var hjemmehørende i den nordlige Bydel og paa Byens Grund mellem Nystad og Klusris, udtalte man Ønsket om, at der blev bygget eller lejet et passende Lokale i denne Bydel omkring Nørreport.⁷⁾ Samtidig anmodede man om at faa en 4. Lærer til den nye Skole ved Nørreport. Kirkevisitatoriet svarede 19. Marts 1857, „at det, da der med Hensyn til de tyske Borgerskoler var en meget større Trang til Udvidelse og Forøgelse af Klasselokaler tilstede, for Tiden ikke kunde finde sig foranlediget til at paalægge Flensborg Kommune at skaffe bemeldte Lokale tilveje“, hvorefter Pastor Graae henvendte sig til Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig om en Understøttelse paa 3 Aar, hvilket blev bevilget. Ved Hjælp af denne Sum blev der saa lejet et Lokale i den nordlige Bydel — og en 4. Lærer, *H. Chr. Heick*, født i Flens-

⁶⁾ Graae: Mellem Krigene, S. 174.

⁷⁾ Bydelen »Duborg« hørte til Hanved Sogn til 1878, havde mellem Krigene sin egen danske Skole (nu: Riddergade 5). Ligeledes hørte Jørgensby dengang til Adelby Sogn. Hulvejen laa ogsaa uden for Byen — og havde sin egen (danske) Skole.

borg og Seminarist fra Jellinge, blev ansat. Da denne Afdeling af den danske Skole i Løbet af kort Tid fik fuldt Hus, d. v. s. ca. 70 Elever, og der var Udsigt til en yderligere Stigning, anmodede Skolekommissionen d. 27. Aug. 1857 Ministeriet om Hjælp til Bygning af en ny Skole ved Nørreport, idet de lejede Lokaler var temmelig daarlige og uhensigtsmæssige. En passende Grund kunde erhverves af Kommunen i en af de saakaldte Politihaver uden for Nørreport. Stadsbygmester Winstrup lavede en Tegning af en Skolebygning med 2 Klasseværelser og en Lærerbolig, og Byggesummen blev anslaaet til omkring 8000 Rd. Ministeriet overviste 10.000 Rd til Bygning af den nye Skole, og saa kunde man tage fat paa Byggearbejdet. Skolen var færdig til at tages i Brug i Oktober 1858 — og en 5. Lærer blev udnævnt (det blev Ditmarskeren *Mohnsen*, der var Seminarist fra Skaarup.⁸⁾ I Løbet af 1859 steg Børneantallet med 300, og Skolekommissionen bad derfor Ministeriet om at faa oprettet en tredie Elementærklasse og antaget en 6. Lærer, samt at denne Afdeling maatte blive oprettet i den sydlige Del af Byen for de mindre Børn fra denne Bydel. Efter at Andragendet var imødekommet, lejedes et Lokale i den sydlige Bydel (i Planke-majgade) og som 6. Lærer antoges *L. Høyer*, indtil da Sprog-lærer i Randers.

I den følgende Tid er der stadig en frodig Vækst i den danske Skole; den 31. Decbr. 1861 har Skolen ifølge Kateketens Indberetning 415 Elever. Skolekommissionen indsender 21. Aug. 1861 et Andragende til Ministeriet om Støtte til Oprettelse af et 7. Lærerembede, idet man anser det for uforsvarligt, at den ene Elementarklasse har over 100 Elever og henviser til København, hvor man højst har 60 Børn i en Klasse. Allerede den 20. Sept. 1861 tilstaas der „allernaadigst cfter allerhøjest Resolution 4000 Rd. straks og 1000 Rd. i 10 Aar til Udvidelse af den danske Menigheds Skolevæsen“.

Medens Skolearbejdet gik roligt og støt i Skolen i „Grave-

⁸⁾ Denne Bygning er p. t. Byens »öffentliche Lesehalle« ved Nørreport.

ne“ og „ved Nørreport“, var man utilfreds med de ydre Rammer for Skolen i den sydlige Bydel. Der blev ogsaa for mange Børn i de smaa Lokaler — og den bedste Løsning vilde være at faa en Byggegrund og faa bygget en tidssvarende Bygning. Dog kunde en ordentlig Grund vanskeligt faas — og Skolekommissionen anmodede den 3. Jan. 1863 Magistraten om at faa overladt en Byggeplads i den sydlige Bydel. Magistraten gav ikke noget Svar paa denne Henvendelse, og de ulykkelige Begivenheder i 1864 styrtede næsten alt dansk Skolearbejde i Flensborg i Grus. De 4000 Rd., som Ministeriet i 1861 havde ydet til Opførelse af en ny Skolebygning i den sydlige Bydel, fik vi aldrig Glæde af, idet Civilkommissærerne lod Summen gaa ind i den preussiske Statskasse.)

I Efteraaret 1862 havde der ogsaa fundet et Skifte Sted i den danske Borgerskoles Ledelse, idet Clausen Gad i Juni udnævntes til Præst i Sundeved og som Efterfølger fik den unge og energiske Adjunkt ved Flensborg Latinskole cand. theol. *F. V. Munck* (han var dengang 29 Aar). Han og hans Hustru var siden de kom til Byen, kommet meget i Pastor Graaes gæstfrie Hjem, og Præsten havde lært at sætte stor Pris paa Muncks.

Han opfordrede derfor ivrigt Munck til at søge den ledige Stilling som Kateket og Førstelærer ved den danske Skole, skønt denne ingenlunde var ked af sin Gerning ved Latinskolen. Det blev desværre kun et Tidsrum paa knap to Aar, Munck kom til at virke ved Skolen; men i de to Aar udførte han et godt Stykke Skolearbejde — og prædikede som Kateket ved Helligaandskirken, sædvanligvis en Gang om Maaneden og paa anden Helligdag ved Kirkens Højtider. Med Kollegerne ved Skolen

Adjunkt, senere Pastor
F. V. Munck

⁹⁾ Graef: Die dän. Schulen in Flensburg 1852—80, 318.

havde han et udmærket Samarbejde. Pastor Munck har i sine Erindringer givet os følgende Indtryk af Forholdene ved den danske Skole i Aarene 1862—64:¹⁰⁾

»Skolen var Fællesskole for Dreng og Piger og talte ved min Tiltrædelse over 400 Elever. I ældste Klasse, som havde Lokale i første Etage af Skolebygningen i »Graven«, sad efter sønderjysk Konfirmationsalder Dreng til deres 15. Aar og Piger til det 16., og det gjaldt altsaa om at passe godt paa, at erotiske Tilbøjeligheder ikke skulde udvikle sig hos dem. I den Hensende havde jeg Lykke med mig, og kun én eneste Gang maatte jeg grube alvorligt ind, men havde den store Glæde, at den Dreng, som jeg afstraffede alvorligt, bagefter takkede mig for Lektionen. Ellers havde jeg kun gode Erfaringer fra Fællesskabet mellem Kønnene, naar der haves et Øje paa hver Finger. Det var morsomt at lægge Mærke til, hvilken stille Fnisen der lød fra Drengesiden, hver Gang en Pige blev skabagtig, og hvilken Uvilje det vakte paa Pigesiden, hver Gang en Dreng teede sig raat. — Mit første Besøg i Skolen gjaldt den udmærkede Degn og Andenlærer Tofte. Jeg traf ham i en Klasse med ca. 100 smaa Dreng og Piger, der summede som Bier. Jeg blev forbavsset staaende i Døren, og da Tofte gik hen til mig fra Katedret, gik det løs med en saadan Snakken, at der næppe kunde høres Ørenlyd. Det lød ikke til, at dette anfægtede Tofte, medens jeg i mit stille Sind kaldte det en uforsvarlig Uorden. Saa vender Tofte sig pludselig mod Børnene og siger: »Duk!« I samme Nu læs alle de smaa Hoveder paa Skolebordene, og der blev fuldstændig stille. Dette syntes mig et pædagogisk Mesterstykke, naar man skal læse med 100 Børn paa én Gang, og Klassen talte i Virkeligheden 120, saa overfyldt var Skolen ved min Ansættelse, navnlig med smaa Børn.

Skolegerningen lagde rigeligt Beslag paa min Arbejdsevne, men det gik fornøjeligt, takket være den gode Hjælp jeg havde i mine Medlærere; der var aldrig et ondt Ord imellem os. Ogsaa med Disciplene gik det fortræffeligt, skønt jeg i Begyndelsen vist var lovlig streng og uddelte flere Ørefigener, end jeg nu vilde synes om, hvis en anden gav dem. — Skolen voksede og talte ved Krigens Udbrud 520 Børn. Skønt Legepladsens Sprog ogsaa her var overvejende Plattysk, var Tonen næsten pæredansk, eller som en Fader en Dag træffende udtrykte det: Vi gamle synes, vi er danske, men vores Børn er det dobbelt op! — Med de dygtige Lærerkræfter var det ikke vanskeligt at give Børnene en god Undervisning, saa vi var et Hestehoved foran de tyske Borgerskoler, hvor nogle af Lærerne var gamle, og hvor alt blev drevet paa gammeldags tysk Manér. — Det sikre Vidnesbyrd om den faste Grundvold, hvorpaa Skolen var bygget, er, at intet Barn blev taget ud af Skolen ved Krigens Udbrud; vi beholdt alle de 520; først da de danske civile

¹⁰⁾ Fængselspræsten, Pastor V. M u n c k s Optegnelser. Memoirer og Breve. B. 36. 67—70.

og militære Bestillingsmænds Familier forlod Byen, sank Tallet; men ny Tilgang kunde ikke ventes som Forholdene herefter udviklede sig.«

Som Førstelærer og Kateket paahvilede det Munck at føre Skolens Protokol, som desværre i Dag ikke kan skaffes til Veje.¹¹⁾ Den indeholder foruden Elevstatistiker adskillige interessante Indberetninger fra Muncks Haand; navnlig er Muncks sidste Indberetning, skrevet i August—September 1864 kort før hans Afrejse nordpaa af betydelig Interesse. Vi ser deraf, at Skolens første Kateket Krohn ikke har været særlig omhyggelig med at føre Protokollen. Clausen Gad derimod har samvittighedsfuldt ført den, indtil han rejste bort 1862, hvorefter Munck overtog den. Derfra kan følgende *Elevstatistik* opstilles:

d. 9. Januar	1852	begynder Skolen med	27 Børn
d. 1. Juni	1852	var der	60 »
d. 29. April	1853	33 Drengene — 31 Piger =	64 »
d. 4. Nov.	»	35 » — 38 » =	73 »
d. 26. Juli	1854	44 » — 31 » =	75 »
d. 1. Juni	1855	44 » — 35 » =	79 »
d. 31. December	1855	57 » — 43 » =	100 »
d. 31. »	1856	76 » — 58 » =	134 »
d. 31. »	1857	102 » — 90 » =	192 »
d. 31. »	1858	119 » — 105 » =	224 »
d. 31. »	1859	167 » — 146 » =	313 »
d. 31. »	1860	193 » — 158 » =	351 »
d. 31. »	1861	229 » — 186 » =	415 »
d. 31. »	1862	— — =	429 »
d. 31. »	1863	— — =	501 »
d. 1. Febr.	1864	— — =	ca. 520 »

Krigen 1864 — og den danske Børgerskole.

Uvejrsskyerne paa den politiske Himmel i Slutningen af Aaret 1863 havde ikke nogen Indvirkning paa den danske Børgerskoles Vækst; der kom, som det ses af Elevstatistiken ovenfor, en lille Tilgang af Elever i Januar 1864. Men efter Preus-

¹¹⁾ Vilh. Munck tog den med i 1864; hans Søn, afd. Provst Munck, Ordrup, skænkede den til Duborgskolen. I »Flensborg Avis«s Genforeningsnummer 15. Juni 1932 har Rektor Bernh. Hansen bragt efterfølgende Uddrag af Protokollen.

sernes og Østrigernes Indmarch i Byen fik Skolen direkte Kri- gen at føle, idet Skolen i Gravene straks blev rekvireret til La- zaret. Der maatte saa skaffes andre Lokaler til de 3 Klasser, der derved var blevet husvilde. Skolen i Nystaden beholdt man; — med Undtagelse af en lille Afbrydelse paa 14 Dage — indtil Dybbøls Fald d. 18. April. Da blev ogsaa denne taget til Lazaret — hvorved nu ogsaa Børnene derfra blev husvilde og maatte

Den danske Borgerskoles Lærerpersonele 1864
(H. M. Tøfte ses siddende som Nr. 2 fra højre)

anbringes andetsteds. Indtil Sommerferien fandt saa Under- visningen af den danske Skoles Børn Sted i førnævnte to lejede Lokaler, som naturligvis var for smaa til de mange Børn. Men da man fra Skolens Ledelse satte alt ind paa at holde Skolen i Gang for Børnenes egen Skyld, maatte der naturligvis skæres ned paa Antallet af Klassens Undervisningstimer, finde Sam- menlægning af Klasser Sted o. a., for at det hele kunde glide. Det har baade for Lærerne og Børnene været en ret vanskelig Tid at komme igennem —. Saa maa ogsaa betænkes den Usik- kerhed, der hvilede over det hele. Hvad vilde Okkupationsmag- terne gøre ved den danske Borgerskole? Vilde Lærerne ikke blive afskediget og sendt nordpaa, ligesom det skete ved La- tinskolen? Foreløbig foretog man sig intet over for Lærerne

ved Skolen. Den første, der blev afskediget, var Kateket og Førstelærer Munck; denne og Pastor Graae blev den 15. Juni 1864 kaldt op til Byens nyudnævnte Kirkevisitatorium, Borgmester Bremer og Provst Peters, og fik forelagt Spørgsmaalet, om de følte sig bundet af deres Troskabsed til den danske Konge. Munck havde svaret: „Ich werde meinen Eid halten!“, saa efter dette ventede han og Graae paa Afskedigelsen, som de modtog den 20. August. Ved Afskeden paa Skolen forærede Lærerne ham deres Portrætter paa et samlet Billede (den eneste Lærer, der svigtede i 1864 og derfor heller ikke er med paa Billedet, var Ditmarskeren Mohnsen). Børnene havde samlet ind og skænket Munck et stort Drikkehorn med Indskriften: „Farvel, kom snart igen tilbage til den danske Borgerskole i Flensborg“. Med de øvrige Lærere skete der ikke noget før ved Paasketid 1865. Byen vilde have Skolen lukket, men den preussiske Stat besluttede indtil videre at lade den bestaa; derimod maatte der ikke optages nye Elever, saa den var dermed dødsdømt. Allerede under Krigen foretog Preusserne en kraftig Udrensning blandt Lærebøgerne ved den danske Skole. Munck fik den 11. Maj 1864 et Cirkulære derom fra Provst Peters. Nogle Lærebøger kunde beholdes indtil videre, men mange blev forbudt i Undervisningen, bl. a. Balslevs Katekismus og C. C. Lorenzens tyske Læsebog. Haardest toges der fat paa de historiske og geografiske Lærebøger samt Sommers Landkort med de danske Stednavne, de maatte først og fremmest fjernes, „da de ligefrem forvrængede og forfalskede den fædrelandske Historie og Geografi og planmæssigt gaar ud paa at forplumre Børns Fædrelandsbevidsthed eller er skrevet med dansk Propaganda for Øje“.

Muncks sidste Indberetning er skrevet i Aug.-Sept. 64 og har Interesse som Dokumentation for Forholdene ved Skolen under Krigen:

»Den danske Borgerskole, der ved Udgangen af Aaret 1862 talte ca. 400 Disciple, havde i 1863 en Tilgang af 168 og en Afgang af 94, talte altsaa Nytaar 1864 ca. 510 Elever.

Uagtet en ny Lærers Ansættelse i Jørgensby bevirkede, at om-

trent 20 Børn herfra forlod vor Skole, uagtet de afgaaende Konfirmander udgjorde et Antal af 30, uagtet endelig Krigen nødvendigvis maatte gøre det til en betænkelig Sag for mange at lade Børnene blive i Skolen, endsige at sætte nye Børn i den, har dog Skolen ikke lidt noget Tab, som er værd at tale om. idet den endnu bestandig tæller paa det nærmeste 490 Disciple, et glædeligt Vidnesbyrd baade om den flensborgske Trofasthed og om den Tillid, som Skolen besidder i Byen.

Indtil 1. Juli beløb Tilgangen i 1864 sig til 75, Afgangen til 87. Latinskolens nye Indretning og tilrejsende Militærfamilier havde stor Indflydelse paa de første. Afgang af politiske Grunde var kun for 11 Disciples Vedkommende sandsynlig, de øvrige er konfirmerede, afgaaede til Jørgensby eller afviste.

Undervisningen har naturligvis lidt meget betydeligt under Krigen. Straks efter de Allieredes Indmarche requireredes Skolebygningen i Gravene først af Østrigerne, siden af Preusserne, 3 Klasser har altsaa været husvilde i et halvt Aar og ville sandsynligvis endnu en Stund være det. Skolebygningen i Nystad blev os ligeledes frataget i Februar Maaned; men det lykkedes dog at faa den tilbage og Inventaret atter indflyttet efter 14 Dages Afbrydelse. Fra Begyndelsen af Marts til 18. April havde vi denne i Brug foruden 2 lejede Lokaler; men den 19. April blev den Lazareth og er det endnu i Dag. Vi var saaledes i de 3 Maaneder før Sommerferien henviste til 2 Lokaler for 9 Klasser, og skønt disse 9 formindskedes til 7 ved at combinere de nogenlunde til hinanden passende Klasser, skønt der læstes i hvert Lokale fra 8 Morgen til 7 Aften med kun 1 Times Afbrydelse (fra 12—1), blev hver Klassestimetid naturligvis dog indskrænket og Undervisningen led under store Besværligheder. 1. og 2. Klasse combineredes og fik ugentlig 24 Timer istf. 30.

3. Kl. A og 3. Kl. B fik hver ugentlig 18 Timer istf. 30. Elementarklasserne, hvoraf Wierners og Vognsens combineredes, fik ugentlig henholdsvis 12, 12 og 18 istf. 26. Aftenskolen læste sit fulde Timetal.

3 Gange blev det nødvendigt at omlægge Skemaet, alt som vi raadede over flere eller færre Lokaler. Examen var der ikke at tænke paa under Krigsarmen, men Oprykningen foretoges efter et Lærermødes Skjøn. Tilsynet med Skolebesøgets Regelmæssighed blev uoverkommeligt, og mange Gange kunde Børnene med den bedste Vilje ikke komme frem for Vogne og Færdsel paa Gaden, al den Opløsning og slette Indflydelse, som en Krigstilstand medfører navnlig for Uorddommen, mærkedes ogsaa i vor Skole, kort sagt, Skolen har haft en meget uhyggelig Tid og har langt fra kunnet udrette sin Gerning i det sidste halve Aar. Kun en Ting har jeg holdt særlig fast ved og drevet igennem med al Magt, denne at hvert Barn skulde have Skolegang hver Dag, om det saa aldrig blev saa lidt, for at de ikke, hvad der er det farligste af alt efter min Anskuelse, skulde vænnes fra at gaa i Skole, og dette er lykkedes saa godt, at der med Undtagelse af Tilbage-

togsdagen og den 19. April er blevet holdt Skole for hver Klasse hver eneste Dag. I de sidste Maaneder før Sommerferien har iøvrigt Skolebesøget været i Betragtning af Forholdene udmærket, og Børnenes Kærlighed har givet sig mange smukke Vidnesbyrd.

I Dag begynder Skolen paany efter Sommerferien. Det har sandsynligvis lange Udsigter, inden Skolebygningen rømmes, jeg har derfor tænkt paa, om ikke Kirken kunde benyttes.

Hvad Skolens Fremtid angaar, da er der under Forudsætning af, at dens Bestaaen overhovedet tillades, 2 Ting, der med Sikkerhed kunne ventes:

1. Betydelig Afgang i Indtægter.
2. Betydelig Afgang af Disciple.

Det første og det andet følger ligefrem af den store Udvandring af danske Familier, som har fundet Sted, og som vil finde Sted. Naar Regimentsmusikken og 21. Regiments Underofficersfamilier drager bort, mister vor Skole mindst 50 Børn, naar de afsatte Politibetjente og lignende Bestillingsmænd gaar bort, bliver Tabet næsten ligesaa stort. Om nogle faa Uger vil Skolen altsaa næppe være større end 400 Børn; Tilgang kan næppe ventes for det første, inden Folket ved, om Skolen bestaar eller ikke. Da altsaa nu Indtægten og Børnetallet begge vil aftage, er det en Selvfølge, at Besparelser er nødvendige. Om saadanne tillader jeg mig at foreslaa:

1. Aftenskolen hæves.
2. Hr. Colbergs Tegn timer bortfalder.
3. Ifald nogen af Skolens Lærere afgaar, bortfalder den 8. Lærersplads.

Endvidere er det maaske bedst at være betænkt paa Opsigelse af mindst det ene lejede Lokale.«

Da den preussiske Stat besluttede at lade den danske Skole fortsætte, indtil dens tiloversblevne Klasser var afviklet, fik Degn Tofte Ledelsen af Skolen indtil videre. Men han blev snart afskediget uden Pension, da han i 1867 skulde aflægge Troskabsed til den preussiske Konge,¹²⁾ hvad han nægtede. Derefter førte Lærer Nissen Skolen videre til dens Lukning den 1. Januar 1871. Resten af Eleverne (34) blev puttet ind i de tyske Borgerskoler — og dermed var der sat Punktum for en offentlig dansk Skole i Flensborg i en Menneskealder. Først

¹²⁾ Tofte ledede saa til 1889 Aagaard Landbrugsskole i Angel, hvorefter han tog Ophold hos Svigersøn og Datter, Musiklærer H. Tofte i Skaarup. Han døde 3. Jan. 1917, 91 Aar gl. Se: Sprogfor. Almanak 1924 og »Holger Danske« Nr. 3 1929.

en Verdenskrig skulde give danske Børn i Flensborg en dansk Skole igen.

*Oversigt over Lærerne ved den danske Borgerskole
(1852—64)*

1. H. M. Tofte: f. 13/12 1825 i Tirslund. Lyngby Seminarium (Djursland), 1846 Lærer i Skærbæk. 1851 Andenlærer og Degn ved Helligaandskirken. Afskediget 1867. Leder af Aagaard Landbrugsskole 1869—89. † 1917 i Skaarup.
2. J. T. S. Krohn: cand. theol., Kapellan for Vindinge Menighed paa Sjælland. 1852 Førstelærer og Kateket i Flensborg. 1854 Præst i Nykirke (Angel).
3. H. Clausen Gad: cand. theol., 1855 Kateket og Førstelærer i Flensborg. 1862 Præst for Graasten-Adsbøl. Død 1886 som Sognepræst i Tranekjær (Løngeland).
4. H. Albrechtsen: cand. theol., 1852 Tredielærer i Flensborg. 1860 Overlærer i Randers.
5. H. Chr. Heick: født i Flensborg, Seminarist fra Jelling. 1855 Underlærer i Store Solt (Angel). 1857 Fjerdelærer i Flensborg.
6. Chr. N. Baagøe: Seminarist fra Jelling. 1860 Femtelærer i Flensborg.
7. Laur. Høyer: Sprog lærer i Randers. 1860 Sjettelærer i Flensborg.
8. J. Mohnsen: fra Ditmarsken. Seminarist fra Skaarup. 1859 ansat som Lærer i Flensborg. 1864 afskediget.
9. F. V. Munck: f. 1833 i København, cand. theol. 1859 Adjunkt ved Flensborg Latinskole. 1862 Førstelærer og Kateket ved Borgerskolen. 1864 afskediget. 1865 Fængselspræst paa Christianshavn. 1875 Præst i Herlufsholm. † 4/5 1913.
10. C. Møller: 1860 Tredielærer i St. for Albrechtsen. 1866 afskediget.
11. M. C. Schmidt: Seminarist fra Skaarup, Lærer i Nordborg. 1861 Syvendelærer i Flensborg. 1863 Sjettelærer. 1866 afskediget.
12. L. Werner: Underlærer ved St. Johs. Pigeskole i Flensborg. 1860 Sjettelærer ved den danske Skole. 1861 Femtelærer ved Baagøes Bortrejse. 1866 overta-

- get af Flensborg By og døde som Overlærer ved en Drengeskole.
13. Chr. J. Christiansen: fra Bredsten ved Vejle. Seminarist fra Jelling, 1861 Sjettelærer ved Skolen i Nystaden. 1863 ved Assens Skolevæsen.
14. P. Clausen: Seminarist fra Tønder. 1863 ansat som 8. Lærer, rejser 2 Maaneder senere.
15. Nis Nissen: f. i Sottrup (Sønderborg Amt), 1863 ansat som 7. Lærer. 1867 ledede Skolen til dens Lukning 1/i 1871.
16. Peter Vognsen: f. i Hoptrup (Haderslev Amt). Seminarist fra Skaarup 1863. 1863 ansat som 8. Lærer i Flensborg.

Privatskolerne i Flensborg.

Ved Siden af de offentlige Borgerskoler, Friskolerne for Fattigfolks Børn og Latinskolen eksisterede der en Række større og mindre Privatskoler i Flensborg mellem Krigene. Mange af dem var af ældre Oprindelse¹⁾, og flere af dem kun for Piger; for disse var Latinskolerne jo lukket. Saasnart det drejede sig om at give Pigerne en bedre Skoleuddannelse, var man henvist til at sende dem i Privatinstituter. Det var dengang ikke saa vanskeligt at faa Tilladelse til at oprette en Privatskole; de behøvede indtil 1851 kun en Tilladelse fra det paa-gældende Sogns Skoleinspektion, d. v. s. Sognepræsten. Efter at Tillisch i 1850 havde overtaget Styret henede, søgte han ogsaa at forbedre Privatskolerne, idet han lagde Overopsynet med disse i Hænderne paa Byens Kirkevisitatorium. Man vilde naturligvis fra Myndighedernes Side have en vis Kontrol med og forhindre, at der evt. dreves statsfjendtlig Propaganda i disse Skoler.

De private Skoler kan inddeles i tre Grupper. 1. Skoler for ikke-skolepligtige Smaabørn indtil 6—7 Aar. 2. Fællesskoler for Dreng og Piger helt til Konfirmationsalderen, og 3. Instituter for Dreng — og Instituter for Piger, som virkede som

¹⁾ Callsen: Das Flensburger Schulwesen, 22—23.

en Slags Realskole ved at give dem Undervisning i fremmede Sprog og i Matematikens Begyndelsesgrunde. Omkring 1850 fandtes følgende Privatskoler i Flensborg:²⁾

A. i St. Marie Sogn:			med ca.
1. Edlef Petersens Institut, grundl. 1811 for Drengene og Piger	140	Elever	
2. Lærer Prüss' Institut, grundl. 1793	»	»	50
3. Frk. Hermannsens Instit., grundl. 1847	»	»	40
4. Fru Martenssens Instit.	»	»	30
5. Lærer Colbergs Instit., grundl. 1828	»	»	30
B. i St. Nikolaj Sogn:			
1. Frk. Gräpels Institut	»	»	30

Noget af det første, de danske Myndigheder maatte forlange af Privatskolerne var, at der ogsaa blev givet Undervisning i Dansk og Fædrelandshistorie. Ingen af de ovennævnte Skoler var danske, saa man kan forstaa, at Kirkevisitatoriet holdt nøje Øje med, at disse fulgte den af Regeringen givne Rettesnor og i hvert Fald arbejdede loyalt. Det første danske Institut fik Byen i 1852, da den tidligere Adjunkt ved Slagelse Latinskole, *Mønster*, fik Tilladelse til at oprette en højere Undervisnings- og Dannelsesanstalt for unge Piger i Flensborg. At man fra højere Sted saa venligt paa denne Handling, viser den Omstændighed, at *Mønster* ifølge kgl. Resolution af 9. Decbr. 1851 fik et rentefrit Laan af Statskassen til Hjælp ved Skolens Oprettelse.³⁾ Det er aldrig nogen helt let Sag at oparbejde en ny Skole — og det gik heller ikke saa let for *Mønster*, selv om han fik al mulig Støtte fra dansk Side (Kongen viste ham den Gunst at oprette fire Fripladser til unge Piger, der senere vilde være Lærerinder). Der kom først rigtig Gang i Skolen, da Kollaborator *C. F. Monrad* i 1858 blev dens Medbestyrer — og senere dens Enebestyrer. Nu voksede dens Elevantal, saaledes at den i 1863 talte 122 kvindelige Elever. Undervisningssproget i Skolen var som ved Byens Latinskole blandet Dansk og Tysk —, og i Religion kunde man vælge. *Monrad* havde fuldtud Forstaaelse af, at det gjaldt om at fare forsigtigt frem med det

²⁾ Graef: Die dän. Schulen in Flensburg, 338—339.

³⁾ H. Hjelholt: Den danske Sprogordning, 177.

Danske i Skolen; han havde erkendt, at man ellers kun opnaaede det modsatte af, hvad man ønskede, overfor Flensborgeren, hvis „Tale ofte var Tysk, men Hjærtet dansk“. Han vilde ogsaa gerne give sine Elever en god Tyskundervisning, da man nu engang boede, hvor Tysk og Dansk mødtes. Og for dem, der senere kom ud i den store Verden, vilde det kun være gavnligt, om de havde et grundigt Kendskab til et af Hovedsprogene. Monrad forstod at knytte dygtige Lærere og Lærerinder til sin Skole, hvilket vel ogsaa er én af Grundene til, at den i 1864 fik Lov til at fortsætte (at Monrad ikke blev udvist, skyldtes den Omstændighed, at han var Grundejer i Byen).⁴⁾

Mellem Krigene blev der foruden ovennævnte Mønsters Institut fra dansk Side oprettet tre Smaabørnsskoler, alle i St. Johannes Sogn. Den første oprettedes 1854 af en Frøken *Elise Lassen*; den anden 1857 af Frøken *Marie Hansen* — og endelig den tredie i 1858 af Frøken *M. C. Wilkening*. Om deres Virke og senere Skæbne kan der ikke erfares noget, da de ikke er nævnt i Kirkevisitationsberetningerne. Efter 1864 findes de i hvert Fald ikke mere, det sørgede det nye Visitatorium med Borgmester Bremer og Provst Peters for; men Monrads Skole havde et saa godt Ry i Befolkningen, at den ikke blev forbudt i første Omgang, men kunde fortsætte sit gode Virke i en Aarrække.

Garnisonsskolen i Slesvig By^{*)}.

Den danske Garnisonsskole i Slesvig var den sydligste danske Skole, der fandtes; — og den var en virkelig dansk Skole, idet den i Sammenligning med Slesvig Domscole med dens store Flertal af tysksindede Børn havde Børn af danske Forældre, nemlig mest af Officerer og Underofficerer ved den danske Garnison paa Gottorp Slot, som ikke blev sendt i Dom-

⁴⁾ Først i 1878 opgav Monrad sin Skole p. Gr. af Chicaner fra de preussiske Myndigheders Side. Frk. Boldt overtog Lokalerne (nu Storegade 10) og Resten af Eleverne.

^{*)} Et Afsnit om Slesvig Domscole er udeladt paa Grund af Rektor Galsters udførlige Behandling af det samme Emne.

skolen. Alle andre Skoler i Slesvig By var tyske, idet Byen jo laa uden for Sprogreskripterens Omraade. Før Treaarskrigen havde der ogsaa eksisteret en Garnisonsskole; men den var tysk, da Garnisonens Officerer og Underofficerer dengang mest bestod af Holstenere og tysksindede og tysktalende Slesvigere. Skolen havde sine Lokaler i en Sidefløj af Gottorp-Slot.

Efter Treaarskrigens Afslutning kom der nu en helt igennem dansk Garnison til Gottorp foruden en Del danske civile Embedsmænd, hvorefter der maatte være Trang til baade en dansk Menighed og en dansk Skole; (den tyske Garnisonsskole var bleven ophævet i 1852). I Efteraaret 1853 forespørger Borgmester C. *Leisner* hos Departementschef Regenburg om Muligheden af at faa oprettet en Garnisonsskole med dansk Undervisningssprog, nu da Garnisonen var dansk. Det vilde da være urimeligt at forlange, at danske Officerer og Underofficerer skulde sende deres Børn i tysk Skole. Selv om en Del af Drengene kunde optages i Domskolen, blev der mange mindre Drengene tilbage — samt alle Pigerne. En anden god dansk Mand i Slesvig By, der ydede Sagen kraftig Støtte, var Pastor E. *Høyer Møller*, „den gamle Feltpræst“. Regenburgs Svar til Borgmester *Leisner* kendes ikke; men da der ikke skete mere i Sagen, maa man gaa ud fra, at han foreløbig har villet se Tiden an. Men — Skolen blev alligevel til Virkelighed, idet 4. Infanteribrigade i Nov. 1853 indsendte et Andragende til Krigsministeriet, hvori man paapegede det uheldige i, at danske Børn maatte sendes i tysk Skole — og at mange andre derboende danske Familier sikkert med Glæde vilde gøre Brug af en dansk Børneskole, hvis en saadan fandtes. Pastor *Høyer Møller* udarbejdede nu et Forslag til Skolens fremtidige Ordning, hvilket blev approberet af Krigsministeriet i Oktober Maaned 1854.

I Januar 1855 begyndte saa den danske Garnisonsskole sin Undervisning i de samme Lokaler paa Gottorp Slot, som den tyske Skole i sin Tid havde benyttet. Ved Skolen blev ansat 2 Lærere og en Lærerinde, den ene af Lærerne havde fuldkommen dansk Uddannelse, den anden tysk. Skolens Maal var at

give sine Elever en saadan Undervisning, at de blev lige saa dygtige til Tysk som til Dansk. Skolen blev altsaa paa en Maa-de tvesproget, selv om Undervisningen i Skolen mest gaves paa Dansk.¹⁾ Da disse Børn kom fra dansktalende Hjem, har man været nødt til at anvende Dansk ogsaa i Tysktimerne, særlig med Eleverne paa Begyndelsesstadiet.

Skolen begyndte sin Undervisning med 29 Børn, mest Børn af Militære; men i Regulativet var det bestemt, at ogsaa Civiles Børn kunde optages, saafremt der medbragtes Bevis for, at Børnene var afmeldt hos Sognepræsten i deres respektive Sogne. Disse skulde betale en ringe Sum i Skolepenge, medens Børn af Militære havde fri Undervisning. Det viste sig, at Skolen fra 1855 til sin Lukning i 1864 fik stadig stigende Tilgang af Børn fra danske Hjem i Slesvig By, ligesom Børnenes Forældre i stadig stigende Grad sluttede sig til den frie danske Menighed, der oprettedes ifølge kgl. Resolution af 17. Oktober 1857. Til Garnisonspræst udnævntes naturligvis „Feltpræsten“ Pastor Høyer Møller, som ogsaa blev Præst for den danske Garnison i Egernførde.²⁾ Blandt Lærerne ved Skolen kan nævnes cand. theol. *Chr. Cl. Lorenzen*, som efter 1½ Aars Virke blev Adjunkt ved Domskolen, for endelig at blive Sognepræst i Siversted fra 1860—64. Det største Antal Elever, Skolen kom op paa, var 125 Elever i Aaret 1863. Da Krigen kom den 1. Februar 1864, maatte den naturligvis lukke sine Døre. Efter Danevirkes Rømning kom de danske Soldater ikke mere tilbage til Slesvig — og Officerernes og Underofficerernes Familier rejste i Løbet af Forsommeren hjem til Danmark, som Regel via Lübeck med Damper. Adskillige af de danske Embedsmænd fra Slesvig By var udsat for Forulempelser fra slesvigholstensk Side, inden de naaede hjem til Danmark.³⁾ Dermed var der sat en Slutstreg under Kapitlet om dansk Skole paa Gottorp Slot mellem Krigene.

¹⁾ Hjelholt: Den danske Sprogordning, 161.

²⁾ E. Høyer Møller: Livs- og Krigserindringer, 90 ff.

³⁾ Politimester Aug. Jørgensens Minder fra Slesvig. Sønderj. Aarb. 1906.

Dansk Skole i Landdistrikterne.

Efter Trearskrigens sejrige Afslutning var man fra dansk Side fast besluttet paa at fremhjælpe det danske i Slesvig paa alle Maader, d. v. s. baade inden for Administrationen, Kirken og Skolen. Nordslesvigernes Loyalitet mod Konge og Fædreland havde staaet sin Prøve under Krigen, hvorimod Forholdene i Sydslesvig under Krigen havde vist, at her skulde der sættes ind fra dansk Side. Siden Aarhundredskiftet havde det danske Sprog været paa Retræte i Angel og Mellemslesvig. Det tyske Sprog i Kirke og Skole hjalp godt med til at fortrænge det danske, ligeledes de tyske Embedsmænd, som sad i alle ledende Stillinger i Hertugdømmet og som ogsaa ledede det tyske Kancelli i København. Med den vaagnende tyske Nationalfølelse i første Halvdel af det 19. Aarhundrede — og med de økonomiske Forbindelser, Sydslesvigerne i det store og hele knyttede med Handelsfolk og Handelshuse sydpaa (særlig Hamborg), fortrængte det plattyske Sprog Dansk fra Angel. Der var naturligvis mange andre Grunde dertil. I Byerne havde det tyske Sprog gennem flere Aarhundreder været dominerende, derfor blev dette paa Landet anset for at være et „finere“ Sprog.

Omkring Midten af det 19. Aarh. anvendes det danske Sprog dog stadig mellem de fleste voksne i visse Dele af Angel i indbyrdes Samtale, mens man derimod taler Plattysk med Børnene. Under en vis tysk agitatorisk Paavirkning var man blevet bragt til at betragte det danske Anglermaal som „ein Rabendänisch — eine entsetzlich corrupirte Sprache“, ja, flere benægtede at Sproget havde noget som helst med Dansk at gøre. Derfor deres Argument imod det danske Sprog i Kirke og Skole mellem Krigene: Vi kan ikke tale eller forstaa Københavnerdansk.¹⁾

Istedslaget i 1850 var det store Vendepunkt for Sydslesvig. Nu blev de tysksindede Embedsmænd i Administrationen er-

¹⁾ E. Hagerup: Det danske Sprog i Angel, III—VIII.

stattet af loyale danske; og indenfor Skolen og Kirken gennemførtes af *Tillisch* og *Regenburg* de omstridte Sprogreskripter af 7.—8. Febr. 1851, som skulde gælde for Flensborg Provstis Landsogne, for Tønder By og de dansktalende Landsogne i samme Provsti, hvor der tidligere havde været tysk Kirke- og Skolesprog, endvidere for Hjoldelund, Fjorde, Olderup og Svesing Sogne i Husum-Bredstedt Provsti. Herefter skulde Dansk være Undervisningssprog i Skolerne med 4 Timers ugtl. Undervisning i Tysk. Bestemmelserne traadte straks i Kraft i de lavere Klasser. Kirkesproget skulde i alle Landsogne være dansk og tysk hver anden Søndag. Sprogbestemmelserne udstraktes ved nyt Reskript af 5. Marts 1851 til ogsaa at gælde for de nordligste Sogne i Gottorp Provsti.²⁾ Det blev endvidere bestemt, at de Lærere, der ikke beherskede det danske Sprog, skulde forflyttes eller have Hjælpe-lærere ved deres Side. En Udrensning af Præste- og Lærerstandens maatte ogsaa finde Sted, da mange af dem i høj Grad havde opført sig illoyalt under Krigen. Efter at Udrensningen havde fundet Sted, gjaldt det saa om at besætte de ledige Embeder, hvilket paa det Tidspunkt ikke var helt let. Der var nu ikke saa forfærdelig mange Lærere, der var rejst frivilligt efter Istedslaget; Antallet af de flygtede Præster var større. Men skulde Sprogreskripterne gennemføres, var det nødvendigt, at de Lærere, der blev siddende, blev perfektioneret i Dansk. Fra Regeringens Side blev der gjort meget for at skaffe Hjælpe-lærere og Skolebøger til Veje. Man faar det absolutte Indtryk, at Myndighederne gjorde meget for at lette Overgangen til de nye Forhold saa meget som muligt. En Mængde tysksindede Lærere blev siddende, særlig i Angel og Husum og Gottorp Amter, og det tog nogen Tid, inden deres Færdighed i Dansk var saa stor, at de nogenlunde kunde efterkomme Sprogreskripterens Bestemmelser. De fleste af de le-

²⁾ Bestemmelserne byggede paa et Sprogkort af K och fra 1839. Sønderj. Hist. IV, 416. Flensborg By faldt ikke ind under Reskripterne p. Gr. af sin Loyalitet under Krigen.

dige Lærerembeder besattes med Folk nordfra, fra Kongeriget og fra Nordslesvig (i Flensborg Provsti var i Aarene 1856—59 af 33 Skolelærere de 26 Sønderjyder.³⁾ Størsteparten af Lærerne var dimitterede enten fra Jelling eller Skaarup Seminarium; Tønder Seminarium blev først dansk Skole i 1857 og kunde derfor ikke udsende danske Lærere før efter 1860. Disse Lærere er uden Tvivl kommet til Sydslesvig med Begejstring for at „stride for gamle Danmark“, som Regenburg engang udtalte. Men Arbejdsforholdene var navnlig i Begyndelsen meget vanskelige, fordi de — særlig i Angel — kun mødte Kulde og Modvilje fra de overvejende tysksindede Medborgeres Side. Forholdet bedredes dog ofte senere hen, naar man havde lært hinanden at kende — og Bønderne opdagede, at deres Børn virkelig lærte noget. Mange Steder, hvor de tysksindede Lærere aabent modarbejdede den danske Skole, blev det nødvendigt at afskedige eller forflytte disse. Præsterne var jo overalt ifølge Loven Skolevisitatorer eller -inspektører i deres respektive Sogne. Det er derfor naturligt, at man maa søge hen til deres Indberetninger og Optegnelser for at danne sig et lille Billede af, hvordan Forholdene laa. Noget af det bedste Kildemateriale til Belysning af Skolens Forhold i denne Periode er den slesvigske Biskop *U. S. Boesens* Visitatsberetninger. *Præsternes Breve til Regenburg* er ogsaa meget oplysende. Saaledes skriver Andenpræst *J. Hansen, Grumtoft*, i 1852: Vi har her 4 Skoler. 2 Skolelærere arbejder med Lethed efter Sprogskriptets Befalinger, og Børnene er hos dem upaaklagelige; 1 (Degnen i Grumtoft) har Vanskelighed med det danske Sprog, men han gør sig Umage, og jeg maa rose ham meget; den 4. derimod er stridig i højeste Grad, og jeg bliver nødt til at andrage paa hans Afsettelse (Jensen i Langballe).⁴⁾ Provst Aleth Hansen i Husby konstaterer 7. Febr. 1855: I Skolerne gaar det godt og navnlig i Ausager Skole. Børnene der begynder at tale Dansk indbyrdes,

³⁾ Sønderj. Hist. IV, 453.

⁴⁾ H. F. Petersen: Fra sydslesvigske Præstegaarde, 149.

naar de leger uden for Skolen.⁵⁾ Lærernes Gerning har utvivlsomt været lettere i det overvejende dansktalende Mellemslesvig; Befolkningen her var heller ikke saa aabent fjendsk indstillet mod det danske som Befolkningen i Angel, hvor Storbønderne dominerede. Det var dog ogsaa af Betydning, at Præsten og Degnen var bevidst danske og kunde samarbejde. Var der Modsætninger mellem disse, kunde det ske, at Lærerne ogsaa holdt sig borte fra Kirken, hvad Pastor *Hartnack i Sønder-Brarup* 1861 beklagede sig over.⁶⁾ De fleste Steder var der imidlertid et godt Samarbejde mellem Præsten og Læreren til alt Held for den Befolkning, de havde deres Gerning iblandt. Saa kom der noget godt ud af det; saaledes skriver f. Eks. Pastor *Fejlberg i Valsbøl* 23. Jan. 1863: *Jeg tror, at den gode Sag grov stille, men sikkert* her i Sognet. Vi har en fortrinlig Lærer, *Jepsen*, der med stor Iver og inderlig Kærlighed røgter sit Kald; jeg tror, at Børnene næsten tilbeder ham.⁷⁾ I det store og hele faldt det Børnene let at lære Dansk i Skolen; det skulde jo heller ikke været vanskeligt for dem, da det jo ikke var noget Fremmedsprog for dem, siden de talte det hjemme til Hverdag.

Den yderste Sproggrænse dannedes af Fjorde Sogn; her taltes der ogsaa overvejende Dansk, men Sindelaget var paa Skred paa Grund af den Agitation mod Sprogordningen, der særlig udgik fra Husum og Slesvig. Da dansk Undervisningsprog blev indført i Skolen, var der store Fremskridt at spore, hvor der kom nye energiske Lærere. Forholdene blev heller ikke saa spændte i Sognet, fordi der kun var Smaaabønder og ingen Herregaarde, skriver Pastor *Mule*⁸⁾, saa at Befolkningen ikke i det daglige Liv blev truet eller lokket til at skjule sit Modersmaal. 5. Febr. 1853 skriver Pastor Mule til Regensburg: Blandt de danske Skolelærere maa jeg med Ros omtale Degnen

⁵⁾ H. F. Petersen: *Fra sydslesvigske Præstegaarde*, 144.

⁶⁾ Hjelholt: *Den danske Sprogordning*, 103.

⁷⁾ H. F. Petersen: *Fra sydslesvigske Præstegaarde*, 195.

⁸⁾ C. Mule: *Minder fra den yderste danske Sproggrænse*. Sønderj. Aarb. 1891, 257.

Beyerholm og Skolelærer *Jensen* i *Haselund*, der begge arbejder med Iver og Dygtighed for den gode Sags Fremme. — 18. August 1854: I den korte Tid, det danske Sprog har været anvendt ved Undervisningen i Fjolde, Bjerrup og Haselund Skoler, har Børnene med Lethed gjort meget glædelige Fremskridt i dette og dermed bevist, hvor *naturligt* det er, at de undervises i det Sprog, Forældrene taler.⁹⁾

Alt i alt har man vist Lov til at hævde, at det Arbejde, de danske Lærere udførte, i det hele var ret tilfredsstillende, ja sine Steder endog meget tilfredsstillende.

Efter 1860 blev Forholdene mange Steder anderledes, hvilket skyldes Stænderforsamlingens ophidsende Indflydelse paa Befolkningen; det er betegnende, at jo længere man kom mod Øst, des mere ophidset blev Stemningen mod det danske. I det frisiske, hvor Sprogreskripterne ikke gjaldt, var man helt anderledes rolig og venligere indstillet mod Danmark.¹⁰⁾ I Angel var som tidligere nævnt Modviljen mod Sprogreskripterne og den danske Skole større end nogetsteds i Sydslesvig. Visse Steder gik Befolkningen saa vidt i deres Protester, at de holdt deres Børn borte fra al Skolegang; dette førte naturligvis kun til, at de paagældende maatte betale Skolemulkter ifølge Loven; men Forholdet mellem Hjemmene og Skolen blev ikke bedre derefter. I Sørup demonstrerede Børnene paa den Maade, at de marcherede ud af Klassen, naar den danske Time begyndte. Man forstaar, at Lærerne der ikke har haft nogen behagelig Tilværelse. Mange velstaaende Gaardmænd i Angel foretrak at sende deres Børn bort og sætte dem i Skole længere nede i Slesvigs tyske Distrikter eller til Holsten. Det kunde der fra de danske Myndigheders Side ikke gøres noget imod. Det eneste, Miniesteriet forlangte, var, at disse Børn afmeldtes hos Distriktets Skolelærer og Sognets Præst. Bortsendelsen af

⁹⁾ H. F. Petersen: Fra sydsl. Præstegaarde, 190.

¹⁰⁾ Den berømte tyske Teolog Prof. Friedr. Paulsen skriver i »Aus meinem Leben« S. 23: vi mærkede ingen dansk Undertrykkelse, min Fader var loyal, ansaa Forbindelsen med Danmark som naturlig; Ejderen dannede »eine sehr tief und einschneidende Grenze«.

Børn var særlig almindelig i de Sogne, der grænsede op til de „tyske“ Distrikter, f. Eks. til Sønder-Brarup.

I Angel var der ogsaa mange, der holdt Huslærere, for derved at undgaa den danske Lærers Indflydelse.

Den alm. Lovgivning indeholdt ingen bestemte Forskrifter for Privatundervisningen; og de fleste Steder overlodes det til de lokale Myndigheder at udstede en Tilladelse til at antage en Huslærer. Først d. 9. Jan. 1861 udsendtes der et Cirkulære om Undervisning ved Huslærere, hvorved der sikredes Myndighederne mere Haand i Hanke med denne Form for Undervisning. I visse Henseender skete der Lempelser, idet Undervisningssproget ved Huslærerundervisning blev valgfrit, i det blandede Sprogomraade, men Religionsundervisningen skulde foregaa paa Dansk af Hensyn til Konfirmandforberedelsen.¹¹⁾ Dette Forhold med den udelukkende danske Konfirmation blev et af Tyskernes mest anvendte Agitations- og Ophidselsesnumre mod det danske Sprogstyre; det endte som bekendt med, at Danmark efter Henstilling fra Udlandet maatte modificere Sproganordningerne ved ovennævnte Cirkulære af 9. Jan. 1861, hvorefter Konfirmation skulde finde Sted særskilt paa Tysk og Dansk paa forskellige Dage. Desuden kunde enhver frit lade sine Børn konfirmere uden ogsyns uden Tilladelse fra Sognepræsten. Endvidere tillodes det enhver at holde Huslærere og bestemme Undervisningssproget. Disse Indrømmelser skabte imidlertid ikke Ro i den tysksindede Befolkning — tværtimod! Spændingen blev større efter Stændermøderne i 1860 — den udløstes først i 1864 med Krigen. Præsternes og Lærernes Gerning blev derfor med Aarene ikke lettere — og man maa beundre, at ikke mange flere gav op og rejste nordpaa til roligere Egne. Det gjorde de ikke, de holdt den hellige Flamme vedlige og passede deres Gerning, selv om Frugterne af deres Arbejde kun sparsomt viste sig. Og dog! særlig i de nordlige Sogne op mod Flensborg Fjord, herskede der en dæmpet Op-

¹¹⁾ Hjelholt: Den danske Sprogordning, 114 ff.

timisme og Tro paa, at Arbejdet vilde bringe gode Resultater. Der var øjensynlig Fremgang for dansk Bevidsthed i *Hanved, Oversø, Grumtofte og Nykirke* ved Østersøen. Derude ligger ogsaa Langballe, hvor *Gustav Johannsen* siden 1860 sad som ung Lærer fuld af brændende Iver for sit Kald, og om hvem *H. P. Hanssen* har berettet paa følgende Maade:¹²⁾

»Ingen Lærer i hele Angel stod mellem Krigene i et smukkere Forhold til den vanskelige, mistænksomme Befolkning dernede. End ikke Angelboerne kunde modstaa *Gustav Johannsens* Elskværdighed. Ogsaa dernede gik han, som en af hans Venner engang har sagt med et djærvt Ord: ud og ind ad Folk med Træsko paa. Og dog var han sig selv, dansk til Liv og Sjæl. En Dag, Aaret før sidste Krig (1863), foretog han en Udflugt til Dybbøl med sine Skolebørn. Omtrent Halvdelen var fra tysksindede Hjem. Deltagelsen var frivillig, men ingen havde holdt sig tilbage. Med Dannebrog i Spidsen og syngende danske Fædrelandssange gik Turen først ned til Stranden, hvorfra de sejlede over til Sønderborg. Om Aftenen kom den lille Trup tilbage i straalende Humør efter at have tilbragt en prægtig Sommerdag paa de minderige Steder. Forældrene, tyske saavel som danske, stod ved Landgangsstedet og tog imod dem. Og mens danske Sange tonede ud over den stille Fjord, var al Modsætning som bortblæst.«

Uden for Skoletiden samlede han de voksne Unge til Undervisning i Dansk. — Med mange af Befolkningen knyttede han Forbindelser, der varede Livet ud. — Hvilke Perspektiver var der ikke for det danske i Langballe, hvis Krigene ikke var kommet! Men — som Forholdene laa i Sønderjylland, var Resultatet vel blevet det samme, hvad enten Sprogreskripterne havde været der eller ikke. Den tysksindede Befolkning var jo mod alt, hvad der blev lavet fra dansk Side — og i Storpolitikken havde en Bismarck taget Roret i sin Haand. Det var vel nok en Fejl, at Regenburg lod Sprogreskripterne gaa saa langt mod Syd, til Egne, hvor der nok taltes noget Dansk, men hvor den danske Nationalbevidsthed var uddød. Derved gav vi vore Modstandere for meget godt Agitationsmateriale i Hænde, som de fuldt ud forstod at benytte sig af.¹³⁾ Man skulde have gjort, hvad Danmark har gjort efter Nordslesvigs Genforening i 1920,

¹²⁾ Sprogforeningens Almanak, 1903.

¹³⁾ G. Rasch: Vom verlassenen Bruderstamme.

prøvet paa i ærlig, kulturel Kappelstrid og ad Frivillighedens og Frihedens Vej at vinde tilbage noget af det, der var gaaet tabt i tidligere Tid.

Det var en utaknemmelig og, man kan sige, næsten haabløs Opgave, de danske Lærere i Sydslesvig blev stillet overfor, da de tog fat paa deres Gerning efter Nyordningen af Skolen i 1851, men de allerfleste, der kom herved, udførte deres Arbejde samvittighedsfuldt og holdt ud paa deres udsatte Poster, til de maatte forlade den efter Krigen 1864. De drog nordpaa med Haabet om at kunne vende tilbage i en overskuelig Fremtid — mange tænkte ligesom *H. M. Tofte* ved Borgerskolen i Flensborg, at „Retfærdigheden dog engang maatte ske Fyldest“. —

Efter 1920 oprandt der en Grotid for dansk Skole i Sydslesvig paany. Mange Steder kunde Efterkommere af gode danske Slægter fra før 1864 nu atter sende deres Dreng og Pige i dansk Skole og frit synge deres danske Sange. Mange af disse Slægter var forblevet tro mod det danske gennem mere end et Slægtled; mon dette er helt af egen Kraft? Er det mon ikke Frugterne, der er modnet efter den Sæd, gode danske Lærere saaede i Sydslesvig mellem Krigene? — Og er dette Tilfældet, saa har den Gerning, danske Lærere øvede her i de faa Aar, ikke været forgæves.

Arkitekten L. A. Winstrups vigtigste Arbejder.

Sønderjylland mellem Krigene.

Af † Erik Bondo Svane.

Der sad sidst i 1920'erne paa den gamle Metropolitanskoles haarde, umagelige Bænke en ung Mand med roligt og tænksomt Blik — Erik Bondo Svane. Vi, der var hans Lærere, skønnede, at han, med sine gode Evner og hele kultiverede Væsen, vilde have en smuk Fremtid for sig. Var der noget Fag, der særlig havde hans Interesse, var det Historie, hvad jeg, som hans Vejleder i dette Fag, tidligt fik rig Erfaring for. Han levede med, personlig dybt interesseret, i Folkeslags Skæbne, stærkest i Fædrelandets, og faldt Talen paa vore nationale Mindesmærker, kunde det let spores, at her fandt han ligesom en Nøgle til Forstaaelse af mangt og meget i vort Folks Historie.

Som Student 1930 valgte han Jura som Studium, men derfor slap han ikke sin Interesse for Historie og supplerede den med en gennem hans Hjem tidligt vakt stærk Indlevelse i den sønderjydske Sags mangfoldige Problemer. For ingen af hans Venner var det derfor en Overraskelse, at han, der var blevet juridisk Kandidat 1936 og i kortere Tidsrum havde været Sagførerfuldmægtig og Sekretær i Handelsministeriet, 1938 søgte og fik en Stilling i Sønderjylland som Dommerfuldmægtig i Aabenraa. Det er ikke Stedet her at komme ind paa hans meget alsidige Indsats i de svundne Aar i sønderjysk Arbejde af forskellig Art, ikke mindst for Ungdommen. Men der var som Baggrund for alt dette en intens Medleven i denne Landsdels Fortid en Trang til at udforske og forstaa den kulturelle Udvikling, der her gennem Aarhundreder havde fundet Sted — og ikke mindst var han optaget af, hvad de historiske Mindesmærker fra ældre og nyere Tider kunde fortælle. Saa vidt jeg har forstaaet, vejede ikke mindst dette tungt til i den Rejsehaandbog for Sydslesvig, hvorpaa han arbejdede med saa megen Energi. Ganske vist — ogsaa aktuelle Problemer af juridisk-statsretslig Karakter havde i høj Grad hans Interesse; han har behandlet dem i Afhandlingen: Traktater med Tyskland.

Men det var dog *Mindesmærkernes Tale*, han særlig gerne vilde tolke, og hans juridiske Uddannelse kom ham her utvivlsomt til Gode, idet han bestræbte sig for at sætte Mindesmærkerne i Forhold til det levende Liv. Ikke blot deres kulturelle Indhold søgte han at trænge ind i — og med meget sundt æstetisk Omdømme — men tillige deres politiske Baggrund var han stærkt optaget af. Hvad han naaede at faa frem af bygningshistoriske Arbejder var vel ikke meget, men mere kunde være ventet fra hans Haand — han havde adskiligt under Udarbejdelse og sikkert endnu mere paa Hjærte. I en dygtig og skarpsindig Anmeldelse i nærværende Tidsskrift af Alfred Stange: *Der Schleswiger Dom und seine Wandmalereien* — kom baade hans Ævner og Synsmaader tydeligt til Orde, ligesom i en Afhandling om Varnæs Kirke. Det er de samme Egenskaber, der præger nærværende Afhandling fra Erik Bondo Svanes Haand.

Arkitekten Winstrup var ikke nogen stor Aand, kunde ikke maale sig som Kunstner med sine Samtidige I. D. Herholdt, M. G. Bindesbøll og F. Meldahl — men han var en redelig Bygmester, og ikke uden Ævner. I den vanskelige Overgangstid efter Klassicismens Fallit prøvede han sig frem — uden dog helt at finde sin egen Form. Denne Winstrups Begrænsning var Svane ingenlunde blind for, samtidig med at han alligevel, og med Rette, var klar over, at Winstrups Indsats ikke var tilstrækkelig retfærdigt vurderet af Eftertiden. Derfor vilde han med sit Arbejde om ham ogsaa gøre opmærksom paa hans vitterlige Fortjenester. Men Hovedsagen for Svane var at lade hans Bygningsværker træde frem paa den politisk-kulturelle Baggrund, der var Tidens. Og ingen kan da heller læse disse Skildringer uden at faa et levende Indtryk af mangfoldige af de Problemer, der optog de Ledende i Politik og Administration i Sønderjylland i de bevægede og skæbnsvangre Aar mellem de to slesvigske Krige. Kun Skade, at han ikke fik sine Undersøgelser helt afsluttet og givet Form. I det her foreliggende Arbejde savnes derfor et kun paabegyndt Afsnit om Haderslev Latinskole, ligesom der kun foreligger Fragmenter, bl. a. til Winstrups Arbejder med Kirkebygninger.

Om Erik Bondo Svanes Glæde ved den stille Syslen med

dette arkitekturhistoriske Arbejde vidner en Udtalelse af ham i et Brev: Ryge sagde engang til Fru Heiberg: „Jeg har haft min bedste Glæde ved at spille Rollen for mig selv, fuldt paa-klædt i Kostume, og set, at jeg kunde den“. Min Glæde har været Udarbejdelsen og Forsøget paa at løse denne Opgave!

Og nu er denne unge og varmhjærtede Forkæmper for alt dansk Kulturvirke i Sønderjylland gaaet bort. Hans tragiske Død i Neuengamme vil være alle bekendt. Men der er mange, der med Taknemlighed vil mindes Erik Bondo Svane, og ogsaa den her foreliggende bygningshistoriske Skildring vil være et smukt Minde om en ædel og modig dansk Mands Indsats for at styrke Følelsen for det historisk forbindende og sammenholdende i den Landsdel, han elskede saa højt — en Kærlighed, han betalte med sit Liv.

Vilh. Lorenzen.

I.

L. A. Winstrup.

Fra Tid til anden har nogle af Danmarks største Arkitekter virket i Sønderjylland; Amalienborgs Bygmester Nicolaj Egtved menes at have bygget Ludwigsborg i Svans¹⁾, Laurits de Thura, kendt for sine Værker: Frelsers Kirkes Spir i København og Eremitagen i Jægersborg Dyrehave, har bygget de to Kasernelænger paa den gamle Ejderø, hvor Rendsborg er vokset op; den ene staar endnu²⁾. I Slesvig, Husum og Vonsild kan vi glæde os over Værker af vor store Arkitekt C. F. Hansen; han var iøvrigt halvvejs Sønderjyde, idet hans Fader stammede fra Husum.³⁾

Den Arkitekt, hvis Virksomhed nedenfor skal skildres, Laurits Albert Winstrup, har ikke som de nævnte Kunstnere noget

¹⁾ P. Hirschfeldt: Schlesw.-Holst. Herrenhäuser, Gutshöfe und Gärten des 18. Jahrh., ihre Bauherren und Baumeister 1935 p. 74 f. sml. Sdj. Hist. III p. 379 o. flg.

²⁾ R. Haupt: Die Bau und Kunstdenkmäler Bd. VI p. 78, Heide 1925. Det bemærkes, at administrativt var Rendsborg knyttet til Holsten, men at Kroneværket og Ejderen ifl. dansk Opfattelse hørte til Sønderjylland; (dette Spørgsmaal skal der ikke gaas nærmere ind paa).

³⁾ Jørn Rubow: C. F. Hansens Arkitektur i Kunst i Danmark. Ny Række XII Kbh. 1936, W. Jakstein: Norddeutsche u. Dän. Architekten um 1800.

kendt Navn; betegnende er det, at et Værk som Sønderjyllands Historie overhovedet ikke nævner ham, og dog var Forholdet det, at han paa Fr. VII.s Tid var den førende Arkitekt i Hertugdømmet Slesvig og stod i

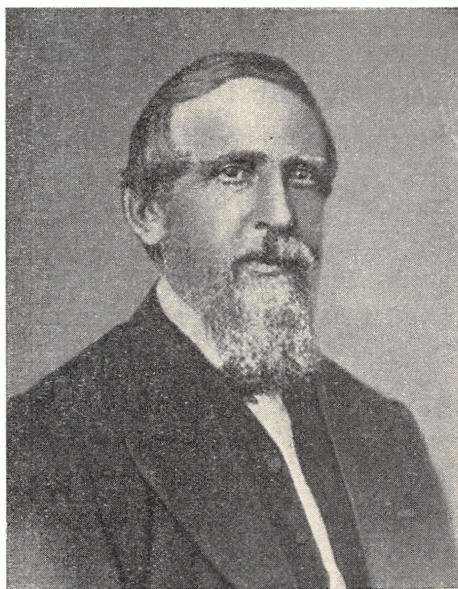

Fig. 1

Arkitekten Laurits Albert Winstrup

near Forbindelse med de ledende Mænd. Naar Winstrup endelig omtales i kunsthistoriske eller topografiske Værker, er det som Regel med et syrligt Smil eller et Skuldertræk, der staar i største Mod-sætning til den Anerkendelse og Velvilje, han mødte fra sin Samtid.

Laurits Albert Winstrup er født den 28. Januar 1815 i København.⁴⁾ Hans Forældre var Handelsfuldmægtig Christian Winstrup, en Bondesøn fra Jylland, og Magdalene Kirstine Meyer. Som Barn besøgte han Efterslægtsselskabets Skole og viste allerede da Lyst til Tegning. Endnu inden han i 1830 gik ud af Skolen, besøgte han om Aftenen Kunstakademiets Tegneskole. En kort Tid stod han i Malerlære⁵⁾, men bestemte sig saa for Arkitekturen og kom i Murerlære. Samtidig fik han privat Undervisning i Tegning af Arkitekterne Christian og Theophilus Hansen, de to berømte Brødre, der skabte sig saa stor Anseelse i Udlandet.⁶⁾ Senere blev han optaget i Professor

⁴⁾ Koncept til Levnedbeskrivelse til Ordenskapitlet af 7/11 1854, Ph. Weilbach, Nyt dansk Kunstnerleksikon København 1897, Biografisk Leksikon.

⁵⁾ Weilbach: Anf. V.

⁶⁾ Chr. Hansen har bl. a. i Athen bygget Universitetet, i Triest Arsenalet. Theoph. H. bl. a. Parlamentsbygningen i Wien.

Hetsch's Tegneskole paa Kunstakademiet; her gik det dog, som han selv siger, „noget langsomt“, hvilket stemmer godt nok med, at hans Øgenavn blandt Kammeraterne var „Haandværkeren“.) Først 1836 lykkedes det ham at vinde Akademiets mindste Medalje og Aaret efter den store Sølvmedalje, hvilket svarer til den nuværende Afgangseksamen fra Akademiet. I 1838 vandt han Æresmedaljen i Arkitektur og foretog nu med privat Støtte en Rejse sammen med Theophilus Hansen over Berlin, Prag, München til Innsbruck og tilbage igen ad Rhinen.⁸⁾ Theophilus Hansen drog videre til Grækenland. Efter et Par forgæves Forsøg erhvervede Winstrup den lille Guldmedalje i 1841 (et fyrsteligt Landslot). I 1844 foretog han med delvis Understøttelse af det Reiersenske Fond en Rejse til Industriudstillingen i Berlin og gennem det nordlige Tyskland, bl. a. til Harzegen. Samme Aar blev han tilkendt den Neuhausenske Præmie (et Jernstøberi) og i 1845 den store Guldmedalje (et velindrettet Theater).

Samtidigt havde han virket som Konduktør for sin tidligere Lærer Professor Hetsch under Opførelsen af Herregaarden Basnæs samt givet Akademiets 1. og 2. Klasse Undervisning i Tegning. I Forbindelse hermed udgav han Tegnebog i Progressivt System under Professor Hetsch's Vejledning (1843—47); den blev senere oversat til Svensk. Foruden med Byggearbejder var han beskæftiget med Tegninger til Bogbind, Titellblade, Tidsskrifter, Møbler og Sølvtoj.⁹⁾ Fra denne Periode er der et af Winstrups Arbejder, der vedrører Sønderjylland, endda i allerhøjeste Grad, nemlig det Sølvhorn, der den 14. Maj 1843 overrakte Peter Hiort Lorenzen paa Skamlingsbanken (se nærmere herom i Afsnit II).

I 1845 blev Winstrup af Rentekammeret opfordret til at

⁷⁾ Vilh. Klein: Arkitektportrætter 1892—1908 p. 4, Kgl. Bibl. Ny kgl. S 4° 3055. For Henvisningen hertil takker jeg Arkivaren ved Kunstakademiets Samling af Arkitekturtegninger Knud Millech.

⁸⁾ Weilbach: Anf. V.

⁹⁾ F. Hendriksen: Egne Optegnelser og Breve til og fra Lorenz Frölich. Kbh. 1920 p. 39 og 50. Bl. a. tegnede W. til J. C. Drewsens Tidsskrift: Underholdning for Menigmand.

foretage en Rejse til Island i Anledning af en paatænkt Udvidelse af Domkirken i Reykjavik. I 1846 rejste han af Sted og vendte efter et Par Maaneders Ophold tilbage via Liverpool og Hull. I de følgende Aar blev Domkirken ombygget efter Winstrups Planer. Men da havde han allerede tiltraadt en fleraarig Udenlandsrejse som Kunstakademiets Stipendiat. Et Par Aar tilbragte han i Italien. I Rom sluttede han Venskab med Lorenz Frölich.¹⁰⁾ Turen gik videre til Grækenland, hvor han havde Lejlighed til saavel at se den gamle græske Arkitektur som Brødrene Hansens nye Arbejder.¹¹⁾ Herfra gik det over de græske og tyrkiske Øer til Rhodos og over Smyrna til Konstantinopel og tilbage til Athen; han var imidlertid syg det meste af Vinteren. I Athen kom han sammen med Dronning Amalias Hofpræst, A. H. F. Lüdt, en Oldenborger fra Lybæks Omegn, hvis Hustru Christiane, f. Fischer, var dansk. I Huset boede Fruens ugifte Søster Hanne Fischer, med hvem Winstrup i 1858 indgik Ægteskab.¹²⁾ I Foraaret 1851 tog han via Malta, Rom, Florenz, Schweiz til Paris og London, hvor netop den store Verdensudstilling fandt Sted.

Under sit sidste Ophold i Rom havde Winstrup modtaget Underretning om, at Byen Flensborg ønskede at ansætte en Stadsbygmester, og den 12/6 1851 havde han indgivet en Ansøgning. Den 26/7 blev han udnævnt, hvorom han modtog Underretning i London. Da Magistraten ønskede, at han snarest muligt vilde komme og overtage Embedet, besluttede han sig, skønt han endnu havde et 5 Aars Stipendium til Gode, til at afbryde Rejsen og overtage den nye Stilling.¹³⁾ Allerede fra

¹⁰⁾ F. Hendriksen, Anf. V. p. 201.

¹¹⁾ F. Hendriksen, Anf. V. p. 209.

¹²⁾ I Memoirer og Breve Bd. XLVIII »Fra Fredensborg til Athen« giver Fru Lüth en Skildring af sit Ophold i Grækenland til 1845, medens Fru Winstrup skildrer Hjemfærden i 1852. Winstrup er altsaa ikke omtalt. — Fru W., hvis Pigenavn var Johanne Andrea Fischer, var født 1819 som Datter af Forstraad, kgl. Skovrider Henrik Georg Fischer. Ægteparret Lüth havde bl. a. en Søn Nicolaus S. V. T. A. Lüth, der senere kom i Flensborg Latin- og Realskole.

¹³⁾ Skriv. 26/8 51 fra Magistr. til W.

September 1851 foreligger der Tegninger fra Winstrups Haand, udarbejdet i Flønsborg.

Stillingen som Stadsbygmester i Flønsborg, der var rent kommunal, var ikke særlig godt lønnet, og naar Winstrup havde valgt den, var det dels paa Grund af Udsigten til at faa overdraget de store Arbejder, der fulgte af Flønsborgs Ophøjelse til Sønderjyllands Hovedstad, dels fordi man havde ladet ham forstaa, at den tidligere slesvigske Bygningsinspektør Wilhelm Frederik Meyer vilde gaa af, hvorefter Winstrup havde Udsigt til at erhverve denne Stilling.¹³⁾

Meyer blev imidlertid i sit Embede og Winstrup maatte nøjes med Stillingen som Stadsbygmester i Flønsborg, men ved Siden heraf fik han overdraget adskillige store Arbejder fra Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig; for Finansministeriet havde han Tilsyn med Toldvæsenets og Skovbrugets Bygninger, var Konsulent for Kirkevisitoriet i Flønsborg, blev stærkt benyttet i de andre Provstier, ligesom Fr. VII anvendte ham ved Ombygningen af Lyksborg Slot. Desuden har han opført adskillige private Bygninger, Villaer og Etagehuse, mest i Flønsborg. Uden at have nogen egentlig Statsansættelse var han allerede i 1850'erne Sønderjyllands førende Arkitekt.

Efter sin Hjemkomst fra den store Udenlandsrejse havde Winstrup fremlagt Resultatet af denne, en Række kolorerede Tegninger fra Grækenland og blev aggreeret ved det kgl. Akademi for de skønne Kunster.¹⁴⁾

¹³⁾ Skriv. 30/9 1852 fra W. til Regensburg. Regensburgs-Arkiv. Den omtalte Bygningsinspektør Meyer var født den 15/10 1799 i København som Søn af en fra Tyskland indvandret Embedsmand. Allerede 1823 blev han konstitueret og snart efter ansat som Bygningsinspektør i Slesvig, hvorved han blev hindret i at tage den store Guldmedalje. Han var en praktisk administrativ Embedsmand, hvis kunstneriske Udvikling blev afbrudt ved hans tidlige Ansættelse. Bl. a: har han bygget Kirken i Simonsberg 1829, Vejstrup 1840, Jels 1856.

¹⁴⁾ Iflg. § 79 i Akademiets Fundats af 28/7 1814 skulde det, naar den hjemvendte ønskede at indtræde som Medlem af Akademiet, afgøres paa Gerundlag af hans hjembragte Arbejder, om der kunde gives ham Adgang til at udføre et Receptionsstykke. Naar denne Tilladelse var givet, var Kunstneren »aggreeret» Akademiet. Han fik da udleveret en Opgave, som han skulde fuldføre inden en vis Tid »uden fremmed Hjælp ... under Tilsyn af Commisariet«, hvorefter det ved Afstem-

Paa Fr. VII.s Fødselsdag 6/10 1854 blev Winstrup udnævnt til Ridder af Dannebrog. Efter at Akademiets nye Fundats af 28/7 1857 var traadt i Kraft, var han blandt de første, som den 5/7 1858 blev optagne som Medlem af Kunstakademiet; de andre optagne Arkitekter var Theophilus Hansen, H. Stilling (der byggede Casino og Tivoli i København) og Ferd. Meldahl¹⁵⁾, (der bl. a. genopførte Frederiksborg og byggede Marmorkirken). I 1862 fik Winstrup Titel af Professor.

I Løbet af 1850'erne skete en Omlægning af det civile Bygningsvæsen Nord for Kongeaaen, idet der gennemførtes en Sondring mellem det fællesmonarkiske og det rent kongelige Bygningsvæsen; en tilsvarende Sondring blev i 1860 gennemført i Hertugdømmet Slesvig, hvorefter der for det fællesmonarkistiske Bygningsvæsen skulde være 3 Bygningsinspektører, 2 for Østifterne med Sæde i København og en for Nørre- og Sønderjylland med Sæde i Kolding. Da denne Stilling blev opslaaet ledig, søgte Winstrup den; foruden ham var der 10 andre Ansøgere og blandt disse Meyer, mod hvem man i Finansministeriets Indstilling til Kongen foruden hans fremskredne Alder anførte, at han var ukendt med Forholdene i Nørrejylland, medens Winstrup omtales som „en ualmindelig dygtig og talentfuld Mand“, ligesom det indirekte anføres, at han gennem sin 9-aarige Virksomhed havde særligt Kendskab til slesvigske Forhold. Resultatet blev, at Winstrup den 11. April 1860 blev udnævnt til kgl. Bygningsinspektør for Nørrejylland og Hertugdømmet Slesvig.¹⁶⁾

ning blev bestemt, om Arbejdet skulde antages. Denne Ordning blev stærkt kritiseret, bl. a. fordi den forudsatte, at Kunstneren var til Stede i Hovedstaden eller i dennes Nærhed, og fordi det var ubilligt at bedømme Kunstnere efter blot et enkelt Arbejde uden Hensyn til deres øvrige Virksomhed. Den blev da ogsaa afskaffet ved den nye Fundats af 28/7 1857, ifl. hvis § 4 en Kunstners Optagelse som Medlem sker efter Afstemning i Plenarforsamlingen. — Se nærmere F. Meldahl og P. Johansen, Det kgl. Akademi for de skønne Kunster 1700—1904 (Kbhvn. 1904), Supplementet Kap. XVIII samt Supplementet XLI, LX.

¹⁵⁾ Smst. p. 282.

¹⁶⁾ Allerh. Reskript og Resol. fra 1860 I. Finansmin. Forestilling 10/4 1860.

For det særligt kongerigske Bygningsvæsen, d. v. s. for de under Indenrigs- og Justitsministeriet samt Kirke- og Undervisningsministeriet hørende Bygninger, var der ansat 2 Bygningsinspektører,¹⁷⁾ og paa samme Maade var der ogsaa en Bygningsinspektør for det særlig slesvigske Bygningsvæsen, nemlig Meyer, som det slesvigske Ministerium havde „bedt om fremdeles at overtage det Hertugdømmet Slesvig som særlig Landsdel vedkommende Væsen.“¹⁸⁾

Winstrup var nu flyttet til Kolding.¹⁹⁾ Da man i 1864 stod overfor en fjendtlig Occupation af Jylland, flyttede han til Odense og medtog de fleste af sine Tegninger og Bygnings-sager. Efter Freden vendte han tilbage til Kolding. En Følge af Fredsslutningen var, at hans Virksomhed i Sønderjylland nu standsede; en Skildring af hans nørrejydske Virke falder udenfor Rammen af denne Artikel. Det skal dog nævnes, at han paa gammel sønderjyds Grund har restaureret og ombygget Kirker i de 8 Sogne, nemlig i 1869 Stenderup, 1872—73 Dalby og 1875 Vejstrup.²⁰⁾

Efter 1864 delte de nye Magthavere det sønderjydske Bygningsvæsen i et sydslesvigske Bygningsinspektorat under Ledelse af Meyer, der døde paa en Embedsrejse i Frederiksstad den 17. Januar 1866²¹⁾, og et nordslesvigske, i hvilket Winstrups tidligere Konduktør, Carl Fr. Holm, blev konstitueret. Holm gjorde flere Gange overfor Winstrup Forsøg paa at faa udleveret „det nordslesvigske Bygningsarkiv“, og da dette ikke lykkedes, blev Spørgsmaalet inddraget under de mellem Danmark og Prøjsen i Henhold til Fredstraktatens Art. XX verserende Forhandlinger om Udlevering af Arkivalier.²²⁾ Winstrup

¹⁷⁾ Hof- og Statskalender 1861.

¹⁸⁾ Nævnte Forestilling 10/4 1860.

¹⁹⁾ Skr. 8/11 1860 fra W. til Slesv. Min.

²⁰⁾ Trap, Vejle Amt, se under de resp. Kirker.

²¹⁾ Ph. Weilbach, Nyt dansk Kunstnerlexicon.

²²⁾ Franz von Jessen: Haandbog i det nordslesv. Spm.'s Historie Kbh. 1901 p. 215. — Skriv. 27/4 1865 fra Regensburg til Winstrup. Regensburg havde ved kgl. Resolution af 22/3 1865 faaet overdraget det Hverv, at være Udenrigsministeriet behjælpelig med de slesvigske, senere ogsaa de holstenske Arkivaliers Udlevering.

nægtede imidlertid stadig at udlevere Akterne, men var villig til at meddele Holm alle fornødne Oplysninger. Hans Standpunkt var, at han i sin Tid intet havde modtaget af sin Forgænger Meyer undtagen nogle ligegyldige Skrivelser angaaende Lyksborg Slot og at der heller ikke paahvilede ham nogen Pligt til at udlevere de Skrivelser, hvis Originaler endnu forefandtes i Ministeriet, samt at hans Arbejder paa Lyksborg og Regeringsbygningen havde været rent private Foretagender, og hvad Akterne vedrørende den sidste angik, saa havde de før Krigen beroet i Regeringsbygningen i Flensborg, men var gaaet tabte under Occupationen, idet de rimeligvis enten var stjaalne eller ødelagte.²³⁾

Resultatet blev, at Winstrup beholdt sit Arkiv. Efter hans Død den 4. April 1889 skænkede hans Enke 4 store Pakker Tegninger fra hans Skoletid og hans Studierejser til Kunstakademiets Samlinger af Arkitekturtegninger; i denne Pakke findes dog ogsaa Tegninger vedrørende Sønderjylland. Tegningerne vedrørende hans Virksomhed i Sønderjylland er blevet indlemmet i Krigsministeriets Arkiv og er senere overdraget Rigsarkivet. Her findes ogsaa de tilhørende Akter, ialt 19 Pakker, men der kan intet siges om, hvorledes de er kommet Arkivet i Hænde. Selv om det ikke er alt, som er bevaret, giver Samlingen et godt og fyldigt Billede af det offentlige Byggeri i 1850'erne i Sønderjylland; Tegningerne har tillige ofte betydelig historisk Interesse, idet de viser, hvorledes mange af de gamle Bygninger saa ud, inden de blev præget af det 19. Aarhundredes Restaureringer.

Der skal nu forsøges at gives en Skildring af Winstrups Virke. Hovedkilden er naturligvis Winstrups Arkiv; desuden er medtaget forskellige Byggesager fra det slesvigske Ministeriums Arkiv, Regenburgs Privatarkiv, Latinskolernes Arkiver og forskellige Præste- og Provstearkiver, beroende i Landsarkivet i Aabenraa. Forholdene har medført, at det ikke

²³⁾ Skriv. 6/6 1865 fra W. til Regenburg. Regenburgs Arkiv.

har været muligt at undersøge Arkiver, beroende Syd for Grænsen. Inden denne Byggevirksomhed omtales, skal der siges et Par Ord om Hiort Lorentzens Sølvhorn.

II.

Peter Hiort Lorentzens Drikkehorn.

Som bekendt vakte det mægtigt Røre, at Peter Hiort Lorenzen den 11. November 1842 talte Dansk i Stændersalen i Slesvig og var blevet frataget Ordet, fordi han benyttede Modersmaalet. Ved et Møde, der den 30. s. Md. holdtes paa Hotel d'Angleterre under Ledelse af A. F. Tscherning, blev det paa Forslag af denne besluttet ved Indsamling at danne et Fond, der skulde anvendes til at skænke Lorenzen „et Erindringstegn fra erkendtlige Medborgere, bestaaende af et smukt Stykke Sølvtoj“.) Den 4. December var Komitéen dannet og allerede samme Maaned maa det være blevet bestemt, at det nævnte Sløvtøj“.) Den 4. December var Komitéen dannet og allerede strups Tegninger paa Charlottenborg findes 3 signerede Udkast til Hornet, daterede December 1842. Fælles for dem alle er, at Laaget prydes med en vinget Genius og at Bunden lukkes med en Ugle, samt at Peter Hiort Lorentzens Navn er anbragt i et Baand øverst paa Hornet.

Paa første Udkast er der ikke flere Indskrifter. Udsmykningen er flerfarvet, hvilket senere blev opgivet. Mest bemærkelsesværdigt er Fodstykket, der er formet som en Ørn (Fig. 2) Udkastet blev imidlertid ændret saaledes, at den berømte Indskrift: „Han vedblev at tale dansk“ blev indsat paa Ringen under Lorentzens Billede og i Stedet for Ørnen, som let kunde opfattes som en tysk Ørn, er anbragt en Dania, der, værnet af 2 siddende Løver — Dyrene fra Slesvigs Vaaben — sejler frem paa en Vikingsnekke.

Paa det tredie Udkast, der er nær op ad den endelige Ud-

1) P. Lauridsen, »Da Sønderjylland vaagnede«, Folkeudgave Kbh. 1920 pag. 238.

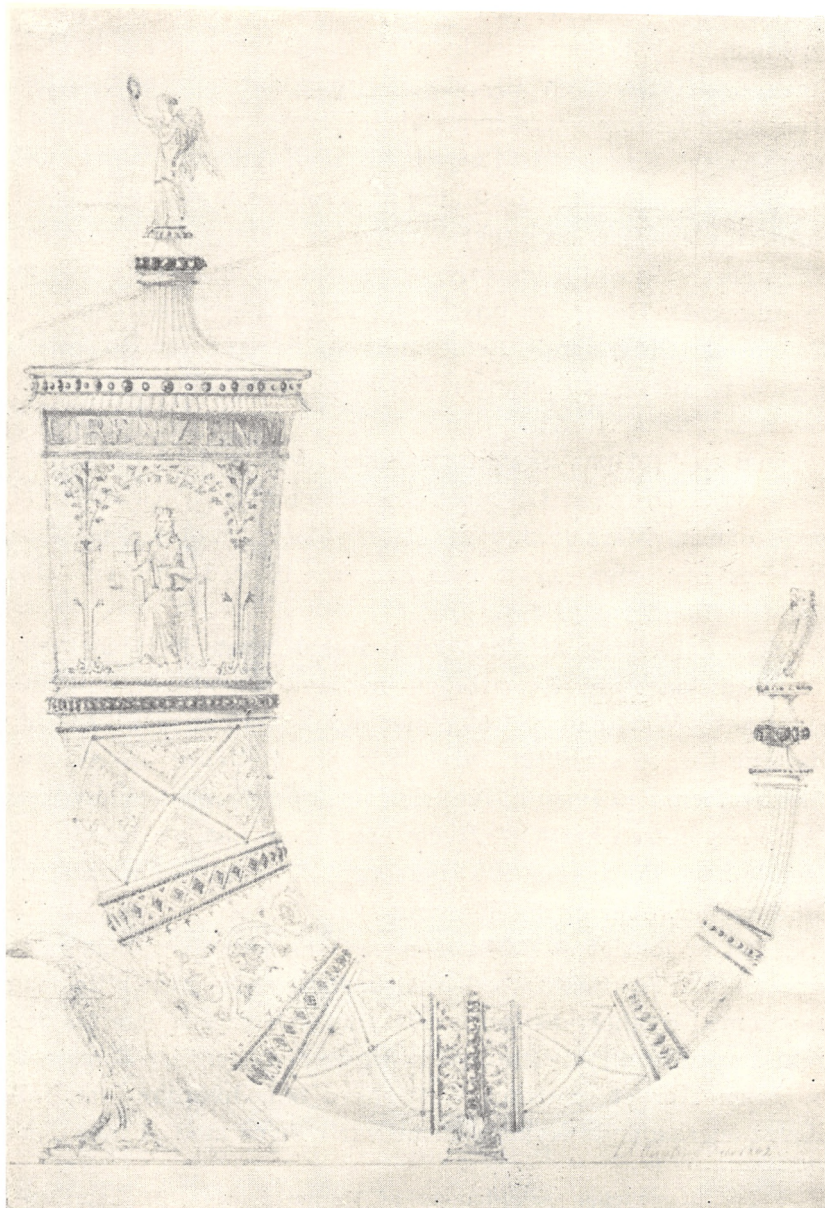

Fig. 2. Udkast til P. Hiort Lorenzens Drikkehorn.

førelse, ligger Løverne ned og Vikingskibet er ombyttet med en Muslingskal. Som yderligere Fodstykke er anbragt to Delfiner, der styres af en lille vinget Dreng, der nok saa nydeligt troner paa Krumningens Inderside.²⁾ Hornet var med paa Charlottenborgs Foraarsudstilling 1843. I Kataloget staar: „Et Drikkehorn, udført paa Bestilling af Comitéen for den slesvigske Subscription efter Architect Winstrups Tegning og Medalleur Christensens Model (Figurerne componerede og modellerede af sidstnævnte). Hornet er udarbejdet af Guldsmed Bjergager og C. Worms (Oldermand), Armeringerne ciselerede af Hougaard, Figurerne støbte af Bjergager, ciselerede under Medalleur Christensens Tilsyn“.

Ved en Fest paa Skamlingsbanken den 14. Maj 1843 overrakte J. C. Drewsen Lorenzen Sølvdrikkehornet, „hamret af gode danske Markstykker“.³⁾ Dets videre Skæbne skal ikke skildres her, men herom maa henvises til P. Lauridsen: „Da Sønderjylland vaagnede“.

Som det vil ses af Charlottenborgkataloget, er Hornet alt-saa fremstaaet ved Samarbejde mellem Medallieur C. Christensen og Winstrup; det stemmer ogsaa med, at man paa Udkastene kan se skriftlige Direktiver om Rettelser nedskrevet med en fremmed Haand. Hvad derimod ikke kan ses, er, hvilken Rolle Bestilleren har haft. Hvem har fundet paa, at „Sølvstøjet“ skulde have Form som et Drikkehorn? Er det et af Komitéens Medlemmer, eller er det Winstrup?

Det er iøvrigt et Forhold, man Gang paa Gang maa erindre, naar et Arkitekturværk skal bedømmes, at man altid maa regne med Bygherrens Indflydelse, der kan variere lige fra den rene Passivitet til, at han næsten bliver den egentlige Kunstner.

Hornet er et morsomt Vidnesbyrd om, hvordan den tidligere eneraadende Nyklassicisme var i Færd med at tabe Ter-

²⁾ Let tilgængelige Afbildninger af Hornet findes i P. Lauridsen: »Da Sønderjylland vaagnede«, Folkeudgave 1920 p. 288. Jakob Petersen, Skamlingsbanken, Kbh. 1943 p. 63, Sønderjyllands Historie Bd. IV pag. 287. Hornet er her set fra den modsatte Side af Udkastet.

³⁾ P. Lauridsen p. 287.

ræn, men dog kun under Kamp lod sig fravriste sit Herredømme. Ved Bedømmelsen maa man skelne mellem *Formen* og *Prydelserne*. Hvad *Formen* angaar, maa Forbilledet sikkert søges i Chr. I.'s berømte og sagnomspundne Oldenborgske Horn, der indtager en Særstilling blandt de bevarede Drikkehorn fra Middelalderen, idet det ikke var nogen egentlig Brugsgenstand, men et Skuebæger.⁴⁾ Medens *Formen* saaledes er middelalderlig, er *Prydelserne*, baade *Figurerne* og *Ciselingen*, ja selv *Bogstaverne* antikke. Det er i saa Henseende oplysende at sammenligne Lorenzens Sølvhorn med det Guldhorn, Billedhugger C. Peters omtrent 15 Aar senere tegnede, og som danske Kvinder overrakte B. S. Ingemann paa hans 70 Aars Fødselsdag den 28. Maj 1859.⁵⁾ Her er *Prydelserne* gotiske og kun *Indskriftens* *Versaler* minder om den næsten overstaaede Nyklassicisme.

III.

Regeringsbygningen.

Ved Fredspræliminærene i Berlin den 10. Juli 1849 blev det bestemt, at Sønderjylland under Vaabenstilstanden skulde styres af en dansk-engelsk-prøjsisk Bestyrelseskommission. Den 25. August 1849 blev Kommissionen indsat i Flensborg og valgte derefter denne By som sit Sæde.¹⁾ Dermed var Flensborg blevet Hovedstad i det omstridte Land. Kommissionens Kontorer, der var inddelt i 3 Departementer, havde til Huse i Lokaler, lejede af en Købmand Rasch, paa Hovedgaden, medens det danske Medlem af Kommissionen, Kabinetssekretær F. Tillisch, boede i den Christiansenske Gaard paa Vestsiden af Holmen.²⁾

Den 13. Juli 1850 blev Kommissionen opløst som Følge af den indtraadte Fredsslutning mellem Danmark og Prøjsen, men da Forholdene fortsat var urolige i Sønderjylland, blev Tillisch

⁴⁾ Drikkehorn fra Middelalder og Renaissance, udgivet af Nationalmuseets 2. Afd. ved Jørgen Olrik, København, 1907 p. 9.

⁵⁾ Opbevares paa Frederiksborg.

¹⁾ P. Lauridsen, *Mellem Slagene* Kbh. 1900 pag. 6 og 31.

²⁾ Den danske Centraladministration, Kbh. 1921 p. 459. Slesv. Min. Forestilling til kgl. Res. 7/12 1852.

indsat til at styre Landet som overordentlig Regeringskommis­ sær under Ansvar for Kongen alene. Først den 5. Marts 1851 overtog Frederik VII. Regeringen selv, og samtidig oprettedes Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig, der arvede de 3 Depar­ tementer fra Bestyrelseskommissionen og senere blev forøget med et Revisionsdepartement. Saavel Minister som Ministe­ rium havde Sæde i Flensborg, dog fandtes tillige et Sekre­ tariat i København. Saaledes vedblev Forholdet at være, indtil det slesvigske Ministerium i Foraaret 1852 blev flyttet til Ho­ vedstaden med Undtagelse af Centralkassen, som blev tilbage i Flensborg.

Flensborg blev ogsaa Sæde for Sønderjyllands øverste Doms­ myndighed, den saakaldte Overjustitskommission, der blev op­ rettet den 18. Sept. 1850, og som senere ved kgl. Resolution af 5. Maj 1852 blev omdannet til Appellationsret. Senere blev Stænderforsamlingen flyttet fra Slesvig til Flensborg, og denne By blev ogsaa Sæde for Biskoppen over Slesvig, General­ kommandoen m. m.

Naar man var saa ivrig efter, at Winstrup snarest muligt skulde tiltræde sit Embede i Flensborg, hænger det utvivlsomt sammen med, at der skulde skaffes Lokale til disse Institutioner.

Allerede fra September 1851 foreligger en af Winstrup ud­ arbejdet Plan om at omdanne Amtshuset til *Centralkasse* og Huset ved Siden af til Brug for Overjustitskommissionen. Ste­ det for disse Bygninger maa søges i den lille selvstændige Kom­ mune Fischerhof, der laa i den sydlige Ende af Flensborg, helt omgivet af Byen.³⁾ Efter Ombygning vilde Amtshuset fremtræ­ de som en smuk toetages senklassisistisk Bygning med en monumental Indgang i Midterpartiet. *Overjustitskommissionens Bygning*, der ogsaa skulde være i to Etager, havde et anderle­ des borgerligt Tilsnit med kamtakket Kvist anbragt midt over Indgangen. Maaske har man følt denne Løsning for ringe, i

³⁾ Se Kort over Flensborg i Traps Slesvig 1864 II.

hvert Fald foreligger der fra November et andet Projekt til Bygningens Omdannelse, hvorefter Rammen om den slesvigske Højesteret skulde være et langstrakt etetages Hus, der paa Midten blev delt af et toetages Tværparti, som forneden bag en aaben Vestibule indeholdt Forhallen og paa første Sal Eksamenssalen. Der var nemlig blevet indrettet en særlig slesvigske juridisk Embedseksamen, som skulde aflægges for en Kommission, bestaaende af Overappellationsrettens Medlemmer i Forbindelse med Docenten i slesvigske Ret ved Københavns Universitet. Til venstre for Forhallen laa Retssalen, til højre Kontor og Arkiver.

Som Helhed maa det siges, at Winstrup havde forstaaet at give sin Retsbygning et værdigt og fornemt Ydre, men maaske ogsaa et lidt for venligt og indbydende Præg; man vilde snarere tro, at man stod overfor en italiensk Villa end overfor en nordisk Domstol! Winstrup har da ogsaa senere anvendt Hovedtrækkene i Facadethemaet til en af de Villaer, han rejste i Kvarteret omkring Kirkegaarden; den benyttes nu som Odd-Fellow Loge. Denne Anke gælder imidlertid ikke hans tredje Projekt, der ogsaa er dateret November 1852, hvor Retsbygningen er en firkantet Blok, dækket af et næsten fladt Tag; Facaden er streng og barsk, med rundbuede Vinduer under spidsbuede Stik og med kraftigt udkraget Gesims og leder Tanken hen paa et af de utilnærmelige florentinske Paladser. Af Akterne kan det ikke ses, hvor denne Bygning var tænkt opført.

Skønt ingen af disse Projekter nogensinde blev realiserede, har de dog deres Interesse ved at vise, hvorledes i den, efter Empiren følgende, første Stilblandingsperiode *samme* Opgave af *samme* Arkitekt i Løbet af et Par Maaneder kunde løses i tre helt forskellige Stilarter.

Medens disse Projekter var under Udarbejdelse, havde Købmand Rasch sagt Regeringen op til Fraflytning 1. Marts 1852, og det var at forudse, at Boet efter Agent Christiansen snart vilde bortsælge *den Christiansenske Gaard*; saa vilde baade

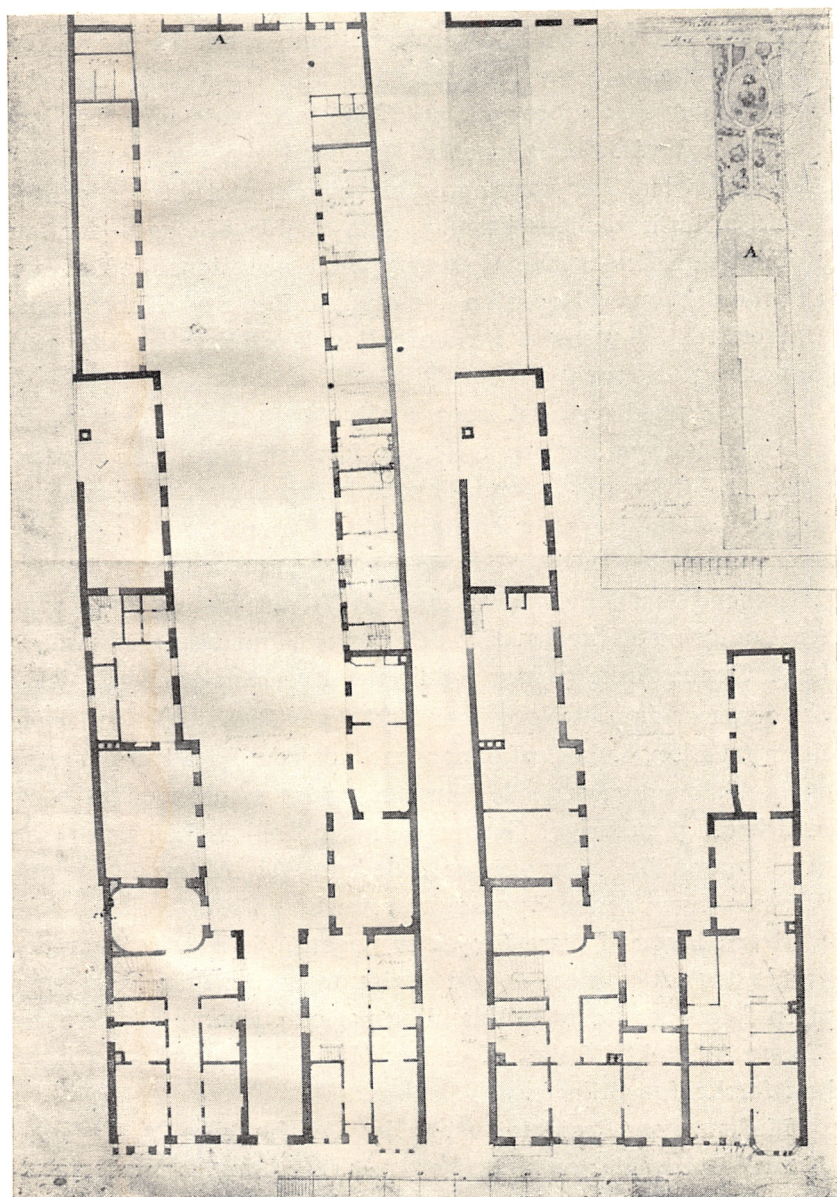

Fig. 3. Den Mommsenske Gaard i Flensborg.
Beliggenhedsplan, Stue- og Førstesalsplan. A. Pakhus. Øst opad.

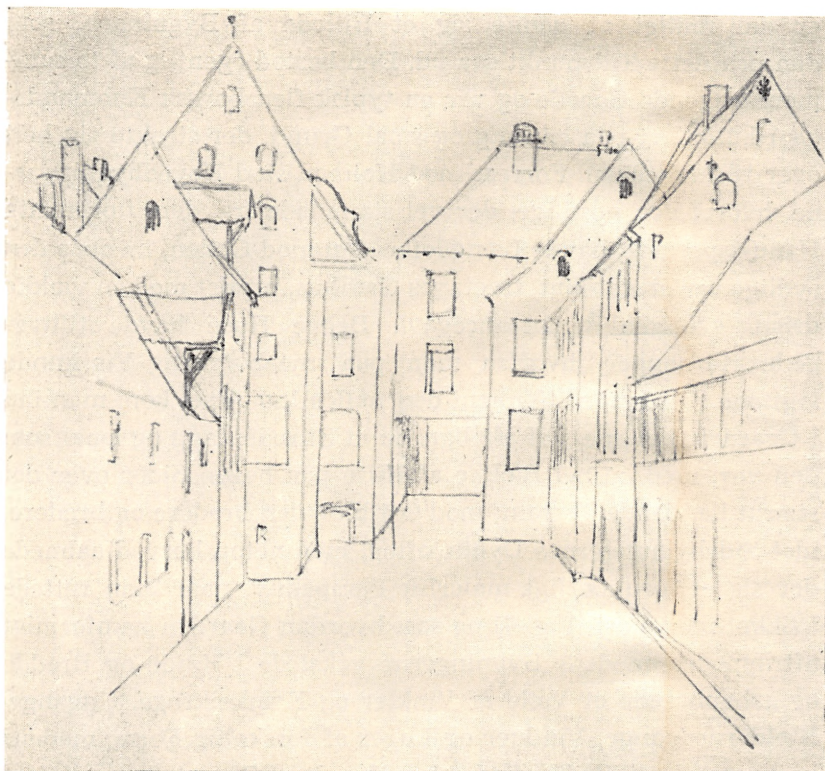

Fig. 4. Den Mommsenske Gaard set mod Vest, Jvf. Fig. 3.

Ministerium og Minister staa uden Tag over Hovedet, da det var knapt med passende Lokaler i Flensborg.⁴⁾ Til alt Held viste det sig, at en Købmand Fedder Mommsen ønskede at sælge sin Gaard paa den østlige Side af Holmen. Regeringen lod Winstrup se paa Ejendommen, og da han sagde god for den, besluttede man at købe. Den vilde ikke blot afgive rummelige og passende Lokaler for Ministeren og for Kontorerne, men vilde tillige kunne benyttes af Overjustitskommissionen og „en eventuel Notabelforsamling eller Landdag“.⁵⁾ Forhandlingerne gik i Orden, og ved Skøde af 23/12 1851 købte Regeringen Gaarden.

Ved Hjælp af Grundplanen Fig. 3 og Tegningen Fig. 4

⁴⁾ Forestilling til kgl. Res. 7/12 1851.

⁵⁾ Forestilling 7/12 1851.

er det muligt at danne sig et Billede af Bygningen, som den paa dette Tidspunkt saa ud. Den bestod egentlig af to sammenhængende Gaarde og var en typisk flensborgsk Købmandsgaard,⁶⁾ opført paa en lang og smal Grund, der strakte sig helt over til Mølleaaen. Forrest mod Holmen stod Hovedbygningerne, hvoraf den nordlige, der vel stammede fra den florissante Handelsperiode, havde Længdefacaden mod Gaden, medens den sydlige var et stateligt, treetages Gavlhuis, prydet med en vældig dristig svungen Renaissancegavl. Begge Huse havde tilbyggede Karnapper, hvorfra man paa smaaborgerlig Vis kunde iagttage Færdselen. Gennem den fælles Indkørsel kom man ind i Gaarden, der mest af alt lignede et Stræde, lang og smal som den var, med en hel Række af Huse paa begge Sider over det stærkt hældende Terræn; mod Øst blev den bredere og bredere, idet Sidebygningernes Dybde aftog, men netop herved aabnede der sig et forunderligt malerisk Perspektiv, naar man rettede Blikket mod Vest (Fig. 4) og saa, hvordan Gaarden kamformigt aftrappedes, medens Bygningerne vekslede i Højde og Bredde og aabenbarede et Væld af Vinkler og Krinkelkroge, Udgange, Kældernedgange, Vinduer og Luger af forskellig Form, medens højt oppe de stejle Tagflader blev brudt af Skorstene og Kviste med Trisser til Hejseværkerne. Og dog var der midt i alt Virvaret en bærende Tanke: at udnytte den knapt tilmaalte Byggegrund det mest mulige. Mangfoldigheden smeltede her sammen til en Enhed: det ensartede Materiale, de gulrøde Flensborgsten og det røde Tegltag. — Mod Øst spærredes Gaarden af et stort treetages Pakhus, kronet af et vældigt Mansardtag. To Porte førte igennem den meget svære Bygning til Haven, der strakte sig ned til Mølleaaen og sin Lidenhed til Trods var anlagt i engelsk Havestil med bugtede Gange, der førte ned til en Havepavillon i det ene Hjørne.⁷⁾

⁶⁾ Om de flensborgske Købmandsgaarde se bl. a. Mejborg: Gamle danske Hjem 1888.

⁷⁾ Om den flensborgske Købmandsgaard se, foruden Mejborg: Gamle danske Hjem, Kbh. 1888 p. 44 og følg. Vilh. Lorenzen i Svend Dahls og Axel Linvalds: Sønderjylland I, Kbh. 1920 p. 57 og i Schack og Kirkeby: Sønderjylland, som det er, Kbh. 1920, samt Fritz Fuglsang: Flensborg, Flensborg 1936, bl. a. pag 47.

Nu skulde altsaa denne gamle Købmandsgaard omdannes til Regeringsbygning.

Det Program, man havde opstillet ved Bygningens Erhvervelse: at den skulde huse Administrationen, Stænderforsamlingen og Appellationsretten, er meget interessant. Man har altsaa været inde paa den samme Tanke, som senere Thorvald Jørgensen har givet Udtryk for i sit Christiansborg, der som bekendt huser de 3 øverste Statsmyndigheder: den udøvende, den lovgivende og den dømmende Magt. Denne Tredeling af Statsmagten var vel ikke formelt gældende i den daværende slesvigske Forfatning, allerede af den Grund, at Stænderne kun var raadgivende, men Tanken laa dog i Svøb paa samme Maade, som den ubevidst havde været til Stede Nord for Kongeaen fra Midten af 1830'erne.

Hvorom alting er: Den montesquieuske Tredeling kom til at virke bestemmende paa Bygningens Indretning; naar man fra Gaden gik ind ad den store Port, kunde man gaa til venstre til de Lokaler, der var bestemt til Ministerier, og Minister-, senere Kongebolig, d. v. s. det nordlige Hus og den nordlige Sidefløj, eller man kunde gaa til højre, hvorved man kom op i Appellationsretten, som var indrettet i det søndre Hus og den søndre Sidefløj, og endelig kunde man gaa lige frem over Gaarden til Stænderhuset, der fremkom ved Omdannelse af det store Pakhus, som lukkede Pladsen mod Øst.

Men endnu inden denne simple og konsekvente Plan var blevet fuldstændig udtænkt, blev den sørgelig forkludret. Den 13. Januar 1852 havde Fr. VII bevilget 12.000 Mark Curant til Bygningens Forandring til Bureauer og Departementer, og Winstrup var vist allerede i Gang med Ombygningsarbejderne, men ved Skrivelse af 28. Januar bestemte Ministeriet, at Arbejderne indtil videre skulde stilles i Bero, hvilket stod i Forbindelse med Planerne om at flytte Centraladministrationen tilbage til København. Først den 10 Marts 1852 fik Winstrup Ordre til at fortsætte den allerede paabegyndte Indretning af 3 Værelser til Centralkassen i Bygningens *nordre Fløj*; det var

det eneste af Centraladministrationens Kontorer, der fik til Huse i Regeringsbygningen. Resultatet var, at man nu maatte nøjes med andre og mere underordnede Institutioner, og at man endda havde rigeligt med Plads, saa Fløjen til sidst næsten helt endte som Museum for Oldsager (Fig. 3).

Saa snart man drejede ind ad Porten fra Gaden og til venstre ad den nye, smukke, søjleprydede Indgang, svarende til Indgangen overfor til Appellationsretten, og gik gennem den nyindrettede Vestibule, stødte man til venstre paa de Lokaler, som var blevet overladt den elektro-magnetiske Telegraf,⁸⁾ d. v. s. et større og 2 mindre Værelser til Stueetagen ud mod Gaden, samt to næsten mørke Baglokaler i Sidefløjen med Vinduer til Nabogaarden mod Nord.⁹⁾ Desuden disponerede Telegrafanlægget over en Kælder i søndre Sidefløj til Opbevaring af Materialer.¹⁰⁾ I 1861 fraflyttede Telegrafanlægget sine Lokaler, som herefter blev overladt Oversagføreren.¹¹⁾ Ved denne Lejlighed forsvandt den nordre Karnap, hvorved ganske vist Værelset bagved mistede en Behagelighed, men dette opvejedes ved, at man mente, at Bygningen vilde vinde i Udseende, og at der blev bedre Plads paa Fortovet til Færdselen.¹²⁾

Drejede man i Vestibulen til højre, kom man til Trappen, der førte op til en herskabelig Lejlighed, som laa oven over Telegrafstationen og vist fra først af var tiltænkt Ministeren, men som det derefter var Mening, at Frederik VII skulde bruge „til allerhøjest egen Afbenyttelse under et eventuelt Ophold i Flensborg“.¹³⁾ Da Kongen imidlertid altid under sine Ophold i Byen boede hos Overpræsidenten, blev Lejligheden i 1854 overladt Præsidenten for Appellationsretten, Kammerherre von Stemmann, til Beboelse „paa Betingelse af, at han rømmer den, saafremt det maatte behage hans Majestæt enten selv at afbenytte den eller disponere over den i andet Regjeringsøjemed“.

⁸⁾ Skr. 4/8 1852 fra Sl. Min. til W.

⁹⁾ Konc. t. Skr. 4/11 1859.

¹⁰⁾ Skr. 3/10 1853 fra Sl. Min. til W.

¹¹⁾ Skr. 7/9 1861 fra Sl. Min. til W.

¹²⁾ Konc. t. Skr. 30/9 1861 W. til Slesv. Min.

¹³⁾ Forestilling fra Slesv. Min. 25/5 1852.

Paa denne Maade opnaaede man reelt at øge Præsidentens Indtægter uden formelt at give ham mere i Gage.¹⁴⁾ Etagen ovenover havde længe staaet tom og en Tid været overladt Hofmarskallatet til Opbevaring af de Møbler, der fra Gottorp skulde føres til Lyksborg, men blev nu inddraget i Præsidentens Lejlighed.¹⁵⁾

Fra Vestibulen kunde man ogsaa gaa forbi Trappen gennem en Stue med runde Hjørner og en bagved liggende større Sal, begge i nordre Sidefløj; her havde Appellationsretten været holdt, medens den store Retssal i Gavlhuset var under Ombygning. Det meste af Tiden stod disse Værelser tomme, men blev dog fra Tid til anden benyttet af den flensborgske Kunstforening til Møder og til Udstillinger.¹⁶⁾ I 1858 blev Lokalerne midlertidigt overladt den slesvigske Oldsagssamling, hvilket gav Anledning til store Omflytninger i Bygningen, men mere herom siden.

Umiddelbart Øst for den tidligere Retssal i den smallere Del af Fløjen havde Winstrup sin Tegnestue¹⁷⁾ og saa fulgte Central-kassen med 3 Værelser og et hvælvet Rum til Opbevaring af Finanserne samt en Budbolig.¹⁸⁾ Ovenover var indtil 1862 indrettet Kontor og Arkiv til Oversagføreren, som egentlig skulde have været installeret i den søndre Fløj, i Forbindelse med Domsmagten, men paa Grund af Pladsmangel var blevet flyttet over i den næsten tomme Administrationsfløj.¹⁹⁾ I denne Del af Bygningen opbevaredes ogsaa Superintendentens Arkiv.²⁰⁾

Det allerøstligste og smalleste Led af Nordre Sidefløj, et tidligere Pakhus, blev forkortet mod Øst, for at Stænderhuset

¹⁴⁾ Forestilling til kgl. Resolution af 2/9 1854.

¹⁵⁾ Se bl. a. Skr. 4/8 1854 fra Slesv. Min. til W.

¹⁶⁾ Se bl. a. Skr. af 24/7 1857 fra Slesv. Min. til W.

¹⁷⁾ Se bl. a. Konc. til Skrivelse 25/11 1859 til Slesv. Min.

¹⁸⁾ Fremgaar bl. a. af Konc. t. Skr. 14/11 1859 fra W. til Slesv.ske Min. Desuden disp. Kassen over et hvælvet Rum i søndre Fløj, se bl. a. Skr. 4/11 1859 fra W. til Sl. Min. Konc. til Skr. 11/8 1854 fra W. til Sl. Min.

¹⁹⁾ Konc. til Skr. 24/9 1862 fra W. til Oversagføreren. Konc. til Skr. 20/9 1852 fra W. til Sl. Min. og Skr. 29/9 1852 fra Sl. Min. til W.

²⁰⁾ Skr. af 11/11 1852 fra Sl. Min. til W.

kunde faa en mere fri Beliggenhed.²¹⁾ Den eneste Institution, som havde til Huse her, var Overlandinspektoratet, der fyldte et Par Kontorer;²²⁾ iøvrigt stod Bygningen tom.

Den kongelige Samling af nordiske Oldsager var grundlagt 1852, da Regeringen for 1000 Rdl. havde købt den berømte Jaspersenske Oldsagssamling af Justitsraad Jaspersens Enke, den opbevarede i Latinskolen i Flensborg under Adjunkt Engelhardtts Tilsyn.²³⁾ Samlingen voksede betydeligt, baade ved Gaver og ved Fund. For at skaffe Plads til Fundene fra Thorsbjerg Mose i Angel og Nydam Mose i Sundeved, blev som nævnt den gamle Appellationsretssal og det tilstødende Værelse med de runde Hjørner samt endvidere det store Komitéværelse i Stænderbygningen midlertidig overladt Samlingen.²⁴⁾ Ordningen, hvorefter denne blev opstillet 3 forskellige Steder, paa Skolen, i nordre Sidefløj af Regeringsbygningen og i Stænderhuset, var meget uheldig. Tilmed skulde Skolen bygges om, saaledes at de derværende Oldsager vilde blive husvilde. Winstrup foreslog da, at det Stænderhuset nærmest beliggende treetages Pakhus som med Undtagelse af Overlandinspektørens Kontor var næsten ubrugt, skulde ombygges til 2 Etager og indrettes til Samlingen, medens de Genstande, der hidtil havde staaet i Stænderhuset, skulde opstilles i den tidligere Retssal med tilstødende Værelse.²⁵⁾ Man nøjedes dog med disse to Værelser samt med Winstrups Tegnestue, og først da Telegrafstationen i 1861 flyttede, blev ogsaa Oversagførerens Kontorer overladt til Museumsbrug. Men Samlingen voksede stadig, og i Løbet af Efteraaret 1862 blev det nødvendigt at skaffe Plads til Nydambaaden. Winstrup foreslog dels at inddrage Bispearkivets Lokaler i Samlingen, saaledes at Arkivet midlertidigt blev opstillet i et af Udvalgsværelserne i Stænderbygningen, dels paany at

²¹⁾ Konc. Skr. 5/2 1853 fra W. til Slesv. Min.

²²⁾ Se bl. a. Konc. til Skriv. af 6/1 1857 og 10/9 s. A. fra W. til Sl. Min.

²³⁾ Afskr. af Skr. af 27/2 1852 fra Sl. Min. til Rektor Siemesen, Flensborg Latin- og Realskoles Arkiv.

²⁴⁾ Skr. 15/6 1858 fra Sl. Min. til W.

²⁵⁾ Konc. til Skr. af 6/11 1859 og 25/11 s. A. fra W. til Slesv. Min.

omdanne den østlige Del af nordre Sidefløj til en toetages Museumsbygning, saaledes at der tillige paa Loftet blev indrettet Lokale for Nydambaaden. Overlandinspektøren skulde saa flytte til „den Etage, som er Fortsættelsen af Kammerherre Ste-manns Bolig“, d. v. s. ovenover den gamle Appellationsret.²⁶⁾ Efter denne Plan vilde der altsaa i nordre Sidefløj være blevet dannet en sammenhængende Suite af Museumslokaler, idet man fra Indgangen og Vestibulen gennem Stuen med de runde Hjørner, den gamle Appellationsret, ad Winstrups Tegnestue og ad Oversagførerens tidligere Kontor og gennem det tidligere Bispearkiv, hvilke Rum laa paa 2den Sal ovenover Centralkassen, kom til den østligste Del, der udelukkende vilde være indrettet til Museum, og her, foran Alteret fra Hütten Kirke, vilde den interessante Vandring gennem Sønderjyllands Oldtid og Middelalder ende.

Den 29. Oktober 1863 bifaldt Ministeriet, at den nævnte Sidebygning maatte indrettes til Opbevaring af Baaden. Arbejderne var ogsaa i Gang, men blev afbrudt ved Begivenhederne i 1864.

Som nævnt var *det søndre Gavlhus og den søndre Sidefløj* forbeholdt den dømmende Magt. I Hovedtræk gik Winstrups Planer ud paa, at der i Stueetagen af Gavlhuset indrettedes Kontorer og Budstue, medens selve Retssalen skulde være ovenover. I Fløjene skulde være Arkiv m. v. Bygningens nye Funktion medførte en gennemgaaende Omdannelse af Facaden paa det gamle Gavlhus ud mod Holmen, hvilket dels skyldtes et praktisk Hensyn, idet Retssalen gik igennem 2 Etager — den tidligere 1. og 2. Sal, dels Ønsket om at give Bygningen et mere værdigt og officielt Udseende. Der foreligger fra For-aaret 1852 en Række Facadeudkast. Fælles for dem alle er, at Karnappen forsvandt, og at Indgangen og samtlige Vinduer blev rundbuede samt at Rigsvaabenet blev anbragt i det øver-

²⁶⁾ Konc. til Skr. 12/10 1863 fra W. til Sl. Min.

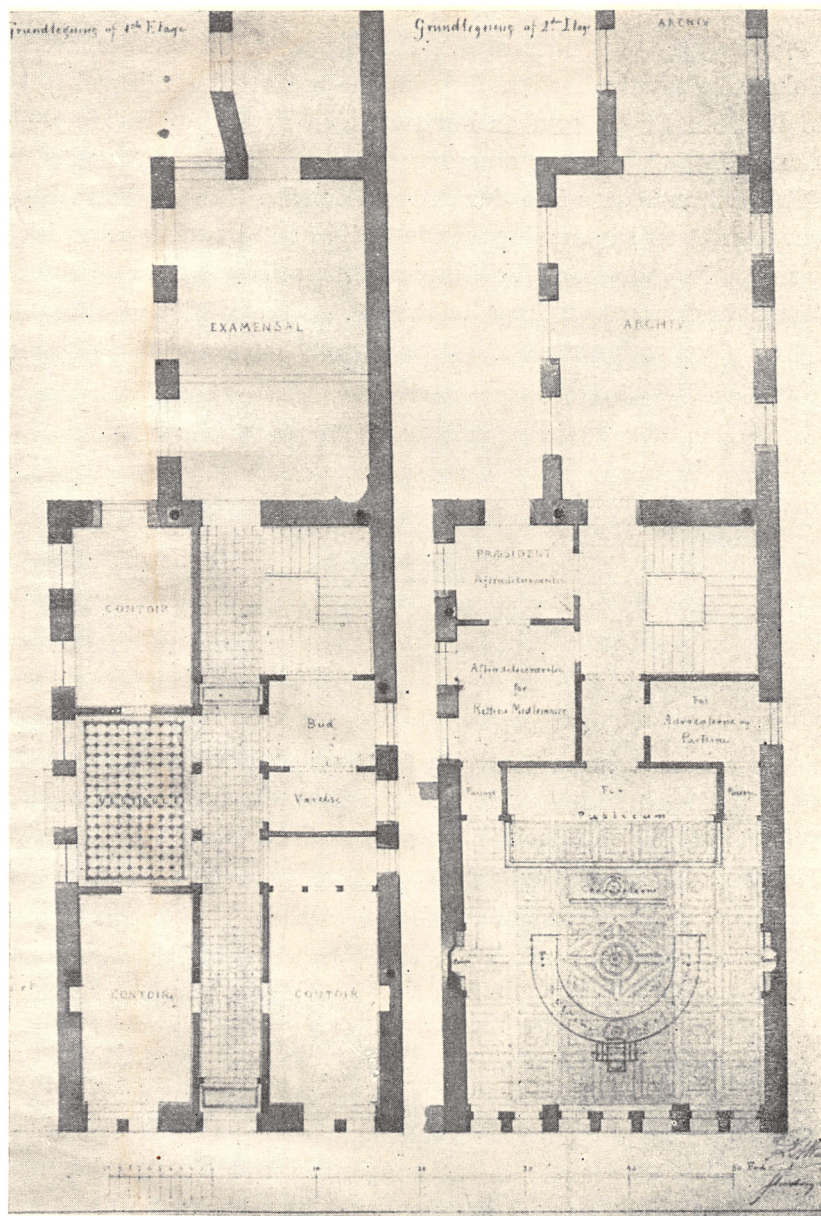

Fig. 5. Plan af Stue og Førstesal af søndre Bygning. Marts 1852.

ste Gavlfelt under den danske Kongekrone. Men iøvrigt er Udkastene forskellige. Paa de to første, signerede Februar 1852 (Fig. 6) og Marts 1852, som er farvelagt, er Facaden tænkt overpudset med rød Kalk, og Buestikkene er flerfarvede, saaledes at Retsbygningen altsaa vilde adskille sig skarpt fra Administrationsbygningen ved Siden af, der stod med en pudset, hvidgraa Facade. Denne Anvendelse af Polykromi — flere Farver — havde Winstrup imidlertid opgivet paa de senere Udkast fra Juli 1852. Til Gengæld blev den pudsede Facade fuget, som om den var opført af Kvaderværk, et typisk, senklassistisk Tegn.²⁷⁾ Paa det øverste Udkast fra Februar 1852 (Fig. 6) er Vinduerne paa anden Etage inddelt i 3 Grupper paa henholdsvis 2, 3 og 2; i 3 Fags-Gruppen er det midterste Vindue højere end de andre, og i Sammenstødet mellem Vinduerne i de andre Grupper er anbragt et halvrundt Vindue, der naar samme Højde som det midterste, hvilket altsammen har bidraget til at give Facaden et afvekslende, men uroligt Udseende. Paa Tegningen fra Marts er Gruppeinddelingen fra det forrige Udkast bibeholdt, men Vinduerne har nu faaet samme Højde. Under Udarbejdelsen af Udkastene i Juli ændrede Winstrup ogsaa Grupperingen, saaledes at Vinduerne nu blev samlet parvis i 3 Grupper, hvilket har givet Facaden et noget tørt akademisk Præg. Desværre kan det ikke af Akterne ses, hvilken Andel Bygherren har haft i disse Ændringer (Fig. 7).

Der var to Indgange til Bygningen, dels direkte fra Gaden gennem den rundbuede Port, dels — som tidligere omtalt — gennem Porten i Administrationshuset. Herfra kom man ad en monumental Indgang, svarende til den overfor liggende, der førte ind til Telegrafstationen, gennem en flisebelagt Vestibule og en Korridor til Trappen, der fik Lys fra oven (Fig. 5, 8).

Paa første Sal førte en Midtkorridor til Retssalen; paa begge Sider af denne Gang laa Præsidentens Kontor, Dommernes Voteringsværelse og Sagførerværelset, som vendte ud til en

²⁷⁾ Se Dansk Stilhistorie af Hans Henrik Engquist. Kbh. 1943 p. 87.

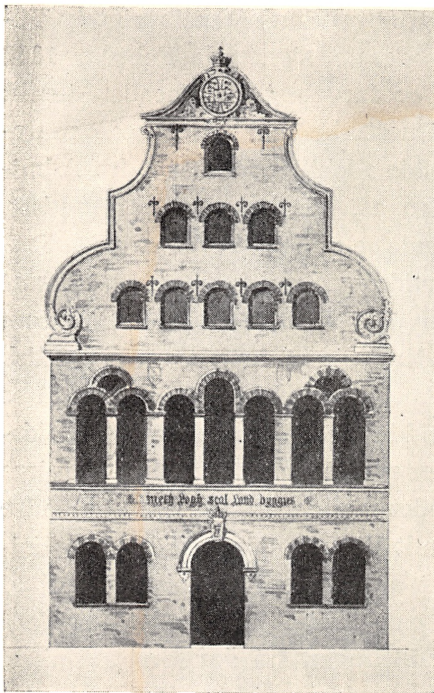

Fig. 6. Udkast til Gavlt til søndre Bygnings Forhus. Febr. 1852.

smal Slippe mellem Retsbygningen og Nabohuset mod Syd og sikkert har været meget mørkt. Retsalen havde kun Vinduer i den vestlige Endevæg. Indgangen og Tilhørerpladserne var til modsat Side, medens de to Længdevægge ikke havde Aabninger af nogen Art. Paa Winstrups første Udkast fra Februar 1852 var der kun tiltænkt Tilhørerne Plads paa Gulvet, og Loftet dannedes af Bjælkeværket.

Tegningen er imidlertid rettet med Blyant, idet der er indtegnet en Hævning af Loftet. Denne var nødvendiggjort af, at

Winstrup ønskede anbragt et Galleri til Publikum ovenover den oprindelig paatænkte Tilhørerplads. Paa Planen fra Marts 1852 er Ændringen gennemført, idet Loftet paa Midten hæver sig ned langs Rummet; det hævede Parti blev afstivet med en Trækonstruktion, der indgik som et Led i Rummets Udsmykning. Ved denne Hævning af Loftet blev de 5 nederste af de smaa Vinduer i selve Gavltrekanen inddraget i Rummet. Loftet, der iøvrigt var prydet med Trækassetter, har altsaa ikke henligget som en død Masse i Halvmørke, men maa have faaet sit Lys direkte fra disse Vinduer (Fig. 8); herved kom de i Hævningen anbragte flerfarvede Vaaben rigtig til deres Ret.

Væggene var beklædt med mørke Egetræspaneler og blev udsmykket med to kæmpemæssige Oliemalerier af Lorenz

Frølich, men da disse Billeder har en særlig dramatisk Historie, vil de blive omhandlet nedenfor i et særligt Afsnit.

Ved Ændringen i Marts 1852 havde Rummet skiftet Karakter; fra Senempiren var det flyttet tilbage til Middelalderen; der var dog ikke Tale om nogen slavisk Kopiering af bestemte Forbilleder, men en fri Anvendelse af de middelalderlige Motiver; betegnende er det saaledes, at den runde Bue indgik i broderlig Forening med de gotiske Paneler.

I den til Gavlhuset nærmest stødende Del af den søndre Sidefløj havde Winstrup i Stueetagen indrettet Eksamenssal og ovenover Arkiv. Arkivet optog ogsaa det næste Led af Fløjen — paa Grundplanen let kendelig ved det afskaarne Hjørne mod N. V. — men denne Bygningsdel var i en saa maadelig Tilstand med indtil en Alens Hældning af Murene, at den maatte nedbrydes og opføres paany.²⁸⁾ Det havde været Meningen at indrette Budbolig i Partiet øst herfor, men Lokalerne blev forbeholdt til Udvidelse af Arkivet, hvorfor den øverste Etage, der var af Bindingsværk og stødte umiddelbart op til Nabogaarden mod Syd, hvor der var Bageri, blev ombygget og forsynet med en forsvarlig Brandmur.²⁹⁾ Længere mod Øst i Fløjen

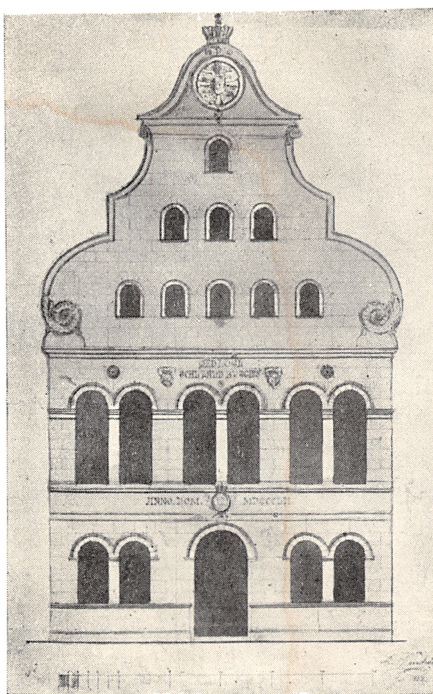

Fig. 7. Gavl paa søndre Bygnings Forhus. Juli 1852.

²⁸⁾ Konc. til Skr. 10/10 1854 fra W. til Slesv. Min.

²⁹⁾ Sammesteds.

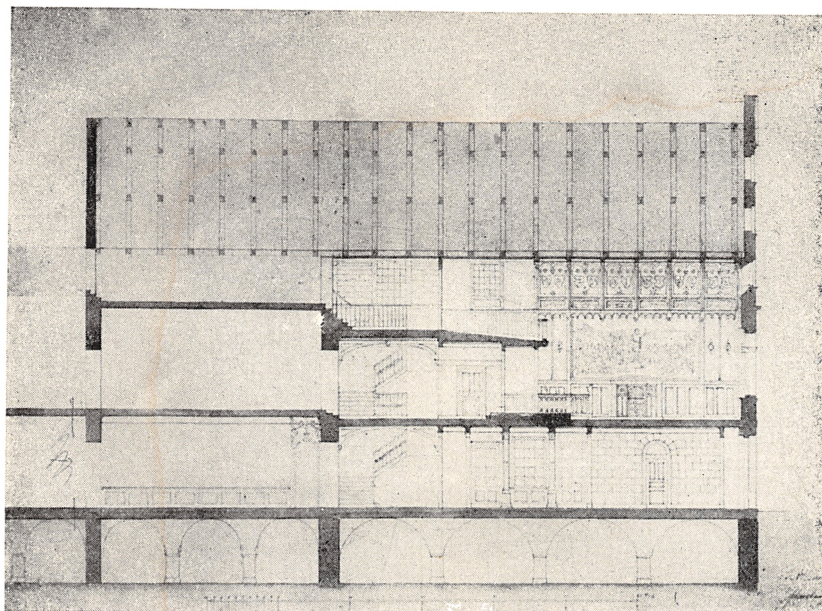

Fig. 8. Længdesnit gennem søndre Bygnings Forhus. Marts 1852.

havde 2, senere 4 beredne Gendarmer Station og saa fulgte Retsbudets Bolig.³⁰⁾ Paa samme Maade som nordre Fløj var den søndre afkortet mod Øst for at give Stænderhuset en mere fri Beliggenhed.³¹⁾

Stænderhuset, som blev indrettet i det tidligere Pakhus, (Fig. 3), der adskilte Gaarden fra Haven, vendte egentlig Hovedfacaden mod Øst, til den saakaldte Hofesende, der var en idyllisk Sti langs Mølleaaen, som det var Meningen at erstatte af en ny Gade; herfra vilde Bygningen faa en smuk og monumental Beliggenhed. Men indtil denne Gade blev anlagt, maatte Bagfacaden til Gaarden fungere som Hovedfacade; vel havde Winstrup forkortet nordre og søndre Sidefløj, for at give Bygningen en mere fri Beliggenhed, og endda anbragt et lille Springvand

³⁰⁾ Se bl. a. Forestilling til kgl. Res. 25/1 1852 og Konc. til Skriv. 5/9 1853 fra Sl. Min. til W. — se bl. a. Konc. til Skr. 5/1 1863 fra W. til Sl. Min.

³¹⁾ Konc. til Skr. 5/2 1853 fra W. til Sl. Min.

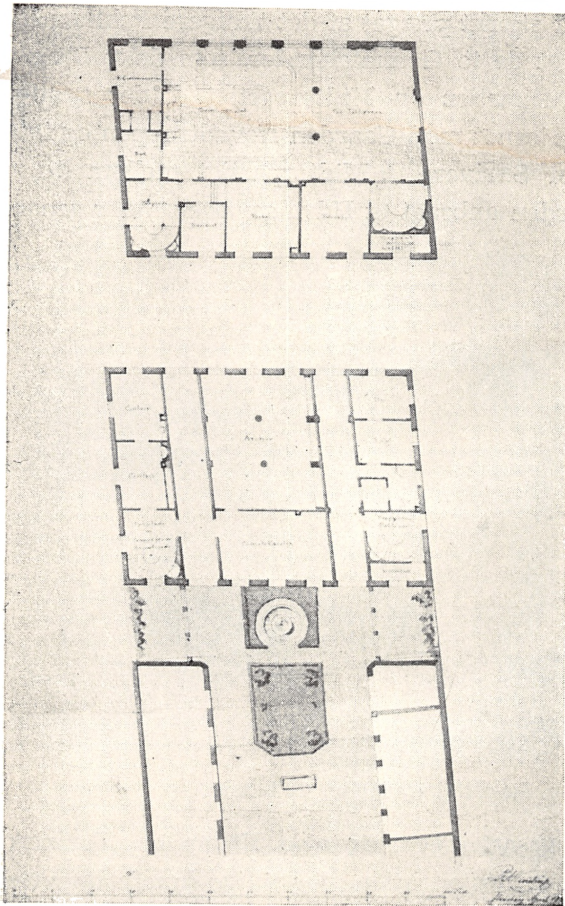

Fig. 9.
Stænderbygningen
Plan af Stue og
Førstesal.

foran i Gaarden, men lige meget hjalp det; paa Grund af Gaardens skæve Form og lave Beliggenhed kunde Bygningen aldrig, set vestfra, komme til at virke monumental (Fig. 9—11).

Mod Nord og Syd grænsede den til Nabogaardene, saaledes at der her ikke opstod noget Facadeproblem; de faa Vinduer, som skulde indrettes i Gavlene, fik man Tilladelse til at anbringe af Naboerne. Forskellen mellem de to Facader mod Øst og Vest gjorde sig i det væsentlige kun gældende i øverste Etage, medens den nederste var nogenlunde ens, bortset fra de Forskydninger, der fulgte af den skæve Grundplan, hvilket kom

af, at Stueetagen var stærkt præget af det tidligere Pakhus; fra dette havde det arvet de to Gennemkørsler, som delte Etagen i 3 Partier, de to Sidepartier og Midterpartiet. I det sydlige Sideparti fandtes i Hjørnet mod Gaarden Hovedtrappen og iøvrigt to Kontorer for Skrivere. I Midterpartiet mellem de to Porte var mod Gaarden anbragt et Udvalgsværelse, der senere

Fig. 10. Stænderbygningen. Østfacade.

blev overladt Oldsagssamlingen, og mod Haven et „Forfriskningsværelse“, d. v. s. Restauration, der tillige kunde benyttes som Avislæsesal; oprindeligt havde Winstrup tænkt sig dette Lokale benyttet som Arkiv.

I det nordlige Sideparti var Udvalgsværelser og en lille Trappe, der førte op til den kongelige Comissarii og Præsidentens Værelser, og under hvilke var anbragt Trykpumper til de W. C.er, der fandtes paa 3die Sal.

Ad Hovedtrappen i det sydvestlige Hjørne kom man op paa første Sal og gennem en Budstue, der tillige tjente som Garderobe, til den smukke Forsal, som indtog de 3 midterste Fag mod Gaarden. Rummet dækkedes af en flad, smukt dekoreret Tøndehvælvning, en Arv fra flere af C. F. Hansens Bygninger.

Paa den nordre Væg, over Døren, som førte ind til Commissarii Værelser — disse var anbragt bag de to nordlige Vinduer mod Gaarden — var Hertugdømmets Vaaben anbragt; over den sydlige, der førte til Budstuen, saas Frederik VII.s Navnetræk, omgivet af Dannebrog. Paa den østlige Væg førte to Døre ind til Stændersalen.

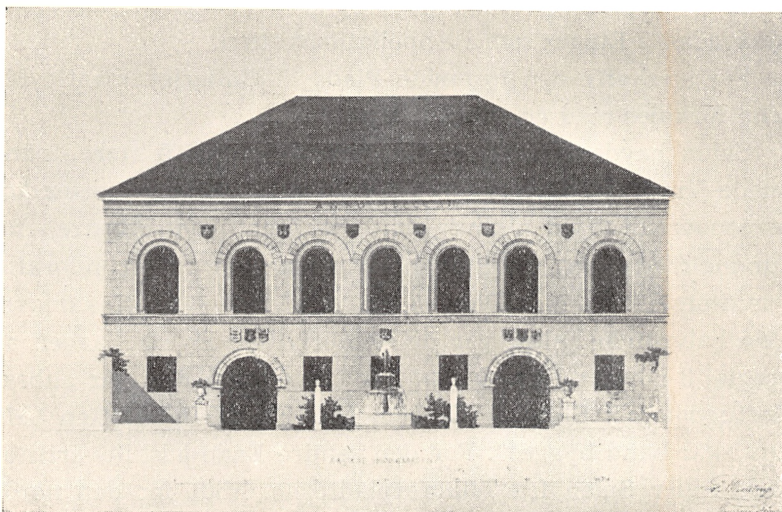

Fig. 11. Stænderbygningen. Vestfacade (mod Haven).

Denne Sal var Bygningens Hovedrum; med den stod og faldt det hele. Mærkeligt nok synes Winstrup til at begynde med ikke at have tiltænkt Stænderne den Plads, der tilkom dem. Paa de ældste bevarede Projekter fra Februar 1852 havde han tænkt sig dem anbragte i den nordre Sidefløj i den tidligere Appellationsretssal med Tilhørerpladser øst herfor, hvor han senere selv fik Tegnestue. Endnu fra Maj 1852 foreligger der en lignende Plan. Men selv da han i Marts udkastede Planen om at indrette Stændersalen i det store Pakhus øst for Gaarden, og da han i April Maaned udfærdigede det Projekt, der den 26. Maj 1852 blev approberet, var Salen kun tænkt 4 Fag stor; først efter Approbationen udvidede han den til at omfatte 5 Fag, idet han i Mellemtiden havde talt med Folk, der

havde kendt Raadhussalen i Slesvig, hvor Stænderne tidligere holdt Møder, og selv havde været nede at tage den i Øjesyn, og derved var blevet klar over, at hans projekterede Sal var for lille. Udvidelsen skete paa Bekostning af Tilhørerpladserne, der oprindelig indtog en stor Del af Gulvarealet; for at skaffe tilstrækkelig Plads til Publikum, anbragte han nu en Balkon ovenover den reducerede Tilhørerplads, saaledes at Tilhørerne fik Plads i 2 Etager som i Appellationsretten.

For at skaffe den fornødne Plads til Galleriet, maatte Murene forhøjes med en Alen.

Salen havde vundet ved Udvidelsen. Fra 5 store, rundbuede Vinduer i Øst vældede Lyset ind. Væggen overfor korresponderede med Østvæggen, idet den med Pilastre, forbundne med Buer, var inddelt i 5 tilsvarende Felter, hvoraf de 3 midterste indeholdt Døre og de to yderste store Kakkelovne. I de halvrunde Felter var de sønderjydske Byers Vaaben anbragte, 3 i hvert Felt, dog at der i midterste Felt var anbragt Hertugdømmet Slesvigs Vaaben, omgivet af Indskriften „Med Lov skal Land bygges“. For den søndre Ende adskilte fritstaaende Piller Salen fra Tilhørerpladserne. Midt for den nordre Væg, mellem 2 Døre, tronedes den kongelige Kommissarius paa et ophøjet Sæde. Stolen var betrukket med rødt Plyds og Væggen bag ved dækket med grønt Klæde. Over Sædet var Kongens Marmorbuste, hugget af Jens Adolf Jerichau, anbragt, og over den igen Rigsvaabenet, omgivet af Dannebrogspaner.

Væggens Grundfarve var gul, Pilastrene hvide, med Anvendelse af Guld og rødt i Kapitæler og i Baser (i Søjlehovederne og i Fodstykkerne). Dørene var egetræsmaalede med forgyldte Lister; Loftet var inddelt i Cassetter med paamaalede røde Dekorationer paa hvid Grund, Listerne forgyldte, Gesimsen hvid med forgyldt Bladværk. Salen oplystes af 5 Lysekroner, en stor i Midten og 4 mindre i Hjørnerne.

Neden for den kongelige Commissarii Sæde sad Præsidenten. De Deputerede var bænket om 2 smalle Borde, hvoraf det

ene stod paa langs, midt igennem Salen, medens det andet snede sig hesteskoformet udenom dette. Alle Bordene var malede som Træ. Ligesom man i Forhallen kunde spore den C. F. Hansenske Aand, var det ogsaa den, der prægede selve Stændersalen; Forbilledet har muligvis været Højesteretssalen paa Christiansborg, i hvilken den grundlovgivende Rigsforsamling havde holdt sine Møder.

Nord for Stændersalen var i det nord-østlige Hjørne Præsidentens Værelse, derefter Vindeltrappen og ud mod Gaarden, bag de to nordlige Fag, Kommissarii Værelse, som allerede tidligere er nævnt. Da disse tre Værelser paa Grund af deres ringe Størrelse vilde have faaet en uforholdsmæssig Højde, om Loftet havde ligget i samme Plan som Loftet i Stændersalen, var her indskudt et Bjælkelag, saaledes at den nordlige Del af Bygningen i Virkeligheden havde 3 Etager. Paa den tredie Etage, hvortil man kom ad en lille Vindeltrappe, fandtes Arkivet og et Par Waterclosets, hvis Vandbeholdere var anbragt paa Loftet. Disse Rum fik Lys dels fra Gavlen, dels fra Ovenlys gennem Taget.

Hvis man vil regne Balkonen til Tilhørerne for en selvstændig Etage, vil man se, at ogsaa Sydenden havde 3 Etager. Som nævnt havde Bygningen sin Hovedfacade mod Øst; den er ualmindelig klart opbygget efter det klassiske Mønster med den lodrette Tredeling: to fremspringende Risalitter ved Enderne med kraftigt optrukne Hjørner og det tilbagetrukne Mellemparti, samt den typiske vandrette Todeling: Stueetagen med kvadret Murværk og 1. Salen med glatte Mure. At Bygningen i Virkeligheden ved Endepartierne havde 3 Etager, er antydnet ved det Baand, der paa Risalitterne adskilte det store firkantede Vindue fra Blændingen ovenfor. En Attika afsluttede Murværket og skjulte delvis de afvalmede Tag.

Sproget i Facaden er altsaa klassisk; i Virkeligheden er det blot en Variation af C. F. Hansens Facadeskema paa Metropolitanskolen. Hvad der for Nutiden vil virke særlig tiltalende,

er dette, at Facaden paa en ægte og ligefrem Maade dækker, hvad der er bag den. Ingen vil være i Tvivl om, at Bygningens fornemste Rum skal søges bag de 5 store Vinduer.

I Modsætning til Østfacaden savner Vestfacaden ganske lodrette Inddelinger. En Gesims adskiller Stueetagen fra 1. Salen, men Adskillelsen udviskes, idet Murene i begge Etager er kvadrede. Det er saaledes den vandrette Linie, der dominerer, fremhævet gennem Murværkets Fugninger og I. Salens roligt henglidende Række af rundbuede Vinduer af samme Størrelse. Ingen vilde ane, at der i Virkeligheden i Syd- og Nordenden var 3 Etager. For saa vidt er Gaardfacaden mere uægte end Facaden til Haven, men herved maa huskes, at hvis de 3 Etager i Sidepartierne skulde have givet sig Udslag i det ydre, maatte disse adskilles fra Midten, og dermed var der indført en lodret Facadedeling, som atter vilde have fremhævet Gaardens Skævhed. Winstrup var derfor nødt til at undgaa den lodrette Inddeling. Foroven afsluttes Facaden paa en behagelig Maade af det afvalmede Tag, hvis skraat opstigende Linier giver Samling paa det hele. Sproget i denne Facade er ikke Klassicisme, men Renaissance, et Produkt af Winstrups Ophold i Italien, og rejst 10 Aar forinden Herholdt skabte sin berømte Facade paa Danmarks Nationalbank, som man i Almindelighed plejer at sige indvarsler Indførelsen af den renaissanceprægede Stilefterligning i Danmark.

Forvandlingen fra Købmandsgaard til Regeringsbygning var fuldbyrdet. Med faa Midler havde Winstrup forstaaet at skabe en værdig og smuk Ramme om den sønderjydske Doms- og Lovgivningsmagt, hvilket ogsaa havde vakt Samtidens Beundring. Det var som Tak for sit Arbejde paa den kongelige Bygning, at han den 5. Oktober 1854 blev benaadet med Dannebrogordenens Ridderkors.

Naar man imidlertid læser om, hvordan Bygningerne var hjem søgt af Fugt og delvis ogsaa af Svamp, og hvorledes man i Begyndelsen af 1860'erne maatte træffe Foranstaltninger herimod ved Dræning, Udluftning af Stænderhuset o. s. v., rejser

sig det Spørgsmaal, om det eneste rigtige ikke havde været at gaa radikalt til Værks og indrette de offentlige Kontorer i en Nybygning, opført til dette Formaal. Ansvarer for, at dette ikke skete, maa først og fremmest falde paa Bygherren, idet det jo i sidste Instans var et Spørgsmaal om Penge; men ved at slaa ind paa Princippet Omdannelse af allerede bestaaende Bygninger var man i Virkeligheden i bedste Overensstemmelse med gældende Praxis paa Slotsholmen, hvor man lige siden Christian VI.'s Dage, da „Den røde Bygning“ var begyndt at blive for trang, havde indrettet sig saa godt, man kunde i de tilstødende Palæer og Patricierhuse.

Ved Omdannelsen af Fedder Mommsens Gaard var det lykkedes Winstrup at give hver Del sit Ansigt: Administrationsbygningen, Retsbygningen og Stænderhuset, og det er allerede antydet, at han maaske oprindeligt havde ønsket en endnu større Adskillelse, idet Appellationsrettens Facade skulde lyse rødt ved Siden af det graalige Nabohus. Derimod maa det indrømmes, at det ikke var lykkedes ham tilstrækkeligt at faa de tre Led samlet til et Hele. Appellationsretten og Administrationsbygningen blev kun kædet sammen ved den fælles Port og de to i denne, overfor hinanden liggende Indgange, og Stænderhuset vendte ligesom Ryggen til de øvrige Bygninger. Dette skyldes, at Winstrup undlader at anvende det Led, som alene kunde have kædet det hele sammen, nemlig den store Gaard. Der er tidligere givet en Beskrivelse af denne i al dens gotiske Lunefuldhed; hvis Winstrup skulde have inddraget Gaarden som det forbindende Led, maatte han have anvendt det gotiske Princip i alleregentligste Forstand og have bibeholdt Bygningerne i deres mange forskelligartede Forskydninger med den deraf følgende uregelmæssige Etagefordeling, Fordeling af Vinduer o. s. v. Saaledes vilde en Martin Nyrop eller en Ulrich Plesner have baaret sig ad. I Stedet for søgte han blot at friske Sidebygningerne lidt op ved at give dem en mere regelmæssig Fordeling af Vinduerne, hvorved Resultatet blev tørt og stift. Som Gaarden nu staar, er den hverken Fugl eller Fisk.

Sagen var nemlig den, at Tiden endnu ikke var moden til Optagelse af det gotiske Princip, d. v. s. til at opfatte en Bygning og et Bygningskompleks i sin selvgroede, tilsyneladende lunefulde Uregelmæssighed, som til syvende og sidst havde sin Rod i visse praktiske Krav. Man tilegnede sig de *ydre Kendetegn* fra den gotiske Stil og forøvrigt ogsaa fra andre Stilarter, uden at søge ind til *disses Kærne*, og disse Træk anvendte man i Forbindelse med det traditionelle, gennem Nyklassicismen nedarvede Byggesæt, der endnu var behersket af Barokkens Krav om Regelmæssighed og Lighedannedhed. At Resultatet ikke altid blev lige heldigt, siger sig selv; man behøver blot at tænke paa den Rigdom af Hjælpeidler, kunsthistoriske Bøger og Tidsskrifter, nøjagtige Opmaalinger af Fortidens Værker, der staa til vor Tids Raadighed, men som Datiden ikke havde. *Hvis man derfor vil sammenligne 1850'ernes Arkitektur med de originale Værker fra Fortiden, gør man den Uret. Den maa betragtes som et Overgangsfænomen, som det første vaklende Forsøg paa at føre Bygningskunsten ind paa nye Baner. En saadan Betragtning vil først give den rette Forstaaelse af Winstrups Værk.*

Om Regeringsbygningernes videre Skæbne blot dette, at Stænderhuset i 1864 blev brugt som Lazaret. De nye Magthavere kradsede det danske Rigsvaaben ud paa Appellationsretten og erstattede det med den preussiske Ørn. Senere blev Bygningen indrettet til Raadhus med Mødesal i Appellationsrettens Sal og kommunale Kontorer i Administrationsfløjen. Desværre har man været pietetløs nok til at skamskænde Facaden ved i nederste Etage at indrette en moderne Butik med store Spejlglasruder. Stænderbygningen har i lang Tid været Bibliotek; sidst har den været Officersmesse og den store Sal er bleven opdelt i mindre Lokaler.

Tiden har saaledes ikke været Winstrups Værk gunstig. Det, man nu ser, er kun sørgelige Rester af fordums Herligheder.

(Fortsættes).

Historisk Samfund for Sønderjylland

udgiver »Sønderjydske Aarbøger« og »Sønderjydske Maanedsskrift«.

Bestyrelsen er f. T. Amtslæge, Dr. med. Lausten-Thomsen, Aabenraa (Formand), Arkivar Joh. Hvidtfeldt, Landsarkivet, Viborg (Sekretær), Museumsinspektør Neumann, Haderslev (Kasserer), Seminarielærer Cl. Eskildsen, Tønder, Højskoleforstander Hans Lund, Rødding, Pastor Hejselbjerg Paulsen, Fjelstrup, Museumsdirektør Dr. phil. Mackeprang, København, Pastor H. F. Petersen, Flensborg, Gaardejer Hans Alexandersen, Ø. Sottrup, og som Æresmedlemmer Frimenighedspræst Thade Petersen, Haderslev, og Sparekassedirektør Nis Nissen, Nørborg.

Formand, Sekretær og Kasserer danner Forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for »Sønderjydske Aarbøger« består af Lausten-Thomsen, Hans Lund og Johan Hvidtfeldt.

Redaktionsudvalg for »Sønderjydske Maanedsskrift« danner Lausten-Thomsen og Cl. Eskildsen.

Medlemsbidraget er 5 Kroner årlig eller mindst 100 Kr. én Gang for alle. Medlemmerne modtager »Sønderjydske Aarbøger« gratis. »Sønderjydske Maanedsskrift« bestilles hos Posten og koster 1 Kr. 65 Øre fjerdingaarligt. I Boghandelen eller bestilt hos Cl. Eskildsen koster det 1 Kr. 50 Øre. Indmeldelser i Historisk Samfund modtages af alle Bestyrelsesmedlemmer.

Historisk Samfunds Aarsmøde afholdes Søndag den 26. Maj Kl. 15.30 i Sønderborg paa »Sønderborghus«. Dr. phil. Kr. Hald, København, holder Foredrag om Bebyggelsen og Stednavnene paa Als.

INDHOLD:

Kr. Refslund Thomsen: Tysk Udlandsarbejde i Nordslesvig 1936	Side 1— 17
Kjeld Galster: Domsdelen i Slesvig mellem Krigene	» 18— 65
Th. J. Madsen: Træk af den danske Skoles Historie i Sydslesvig mellem de to slesvigske Krige ..	» 66—119
† Erik Bondo Svane: Arkitekten L. A. Winstrups vigtigste Arbejder	« 120—156

I Hovedkommission hos **Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag**,
København,
for Danmark, Norge og Sverige.